

INDICE / OBSAH

Saggi e articoli / Štúdie a články

Natália Rusnáková: Italianizmy v súčasnej slovenčine	2
Pavol Koprda: <i>Proglas</i> in quanto discorso filosofico	64
Monika Pamulová Šavelová: K otázkam theosis vo východokresťanskej teológii a u Danteho.....	86
Fabiano Gritti: La fine della missione militare italiana in Cecoslovacchia nel 1919 alla luce dei documenti d'archivio italiani.....	96

Attualità / Aktuality

Natália Rusnáková: Annotazione di libri di italianistica del 2017.....	110
Natália Rusnáková, Monika Pamulová Šavelová: XVII ^a edizione della Settimana della lingua italiana nel mondo	113
Monika Pamulová Šavelová: Prekladateľská súťaž.....	115

ITALIANIZMY V SÚČASNEJ SLOVENČINE / I PRESTITI DALL'ITALIANO NELLO SLOVACCO CONTEMPORANEO

Natália Rusnáková

Sintesi: Il presente saggio tratta il problema dei prestiti di origine italiana nell'ambito linguistico dello slovacco odierno. Si concentra sui periodi storici di maggiore contatto interlinguistico e interculturale tra le due nazioni, sottolineando le modalità di penetrazione delle parole italiane nella lingua slovacca e le aree tematiche d'interesse della lingua ricevente. Evidenzia il ruolo delle lingue di mediazione (il veneziano, il serbo-croato, l'ungherese e la variante austriaca del tedesco). Comparando i singoli lessemi codificati nei vocabolari storici, etimologici ed esplicativi delle rispettive lingue nazionali, con l'approccio critico verso gli aspetti semantici e etimologici abbiamo identificato e catalogato i lessemi che tuttora sono in uso comune nella comunicazione quotidiana. Il saggio omette i prestiti appartenenti alle aree tematiche specifiche dell'ambito bancario, commerciale, della musica, letteratura o scienze tecniche, siccome tali prestiti rappresentano delle unità acclimatate abbastanza chiuse e di uso limitato di cui però offriamo le liste riassuntive.

1. ÚVOD. PRACOVNÁ METÓDA

Do slovenčiny prenikli počas rôznych etáp jej vývinu mnohé výpožičky z taliančiny, ktoré sú v bežnom jazyku funkčné dodnes. Cieľom tejto štúdie je klasifikovať a katalogizovať slová, ktoré buď pochádzajú priamo z taliančiny a prípadne ich sprostredkovali iné európske jazyky, alebo ktoré naopak taliančina mediovala vo vzťahu k slovenskému jazyku z iných jazykov. Po finalizácii tohoto projektu¹ vyšiel Stručný etymologický slovník

---

¹ projekt UGA UKF I-14 – 207-01: *Italianizmy v lexikálnom fonde slovenského jazyka a ich využitie v didaktickej praxi pri vyučovaní taliančiny v plurilingválnom kontexte* (doba riešenia: 2014 – 2016). Na tomto mieste si dovoľíme vyjadriť vďaka profesorovi Giorgiovi Zifferovi za ústretový prístup a mnohé podnetné korekcie

slovenčiny², podľa ktorého boli výsledky výskumu čiastočne korigované. Pri práci sme využívali najmä knižné lexikografické práce slovenských a českých autorov a dostupné on-line lexikografické databázy s etymologickým aspektom.³ S vedomím možných úskalí sme v čo možno najširšej miere zohľadnili aj bežný hovorový jazyk.⁴

Formu každého zvoleného výrazu sme porovnali s formami rovnakých výrazov v rozličných sprostredkujúcich a kontaktných jazykoch, pričom sme využívali najmä etymologické slovníky češtiny a taliančiny, ale aj všeobecné a prekladové slovníky súčasných románskych a slovanských jazykov. Takto sme určili spôsob a hypotizovali cestu, akými sa daná lexéma dostala do slovenčiny.⁵

---

počas výskumného pobytu v Udine, najmä za podnet vo väčšej miere zohľadniť funkciu severotalianskych jazykov (benátčiny, janovčiny) vo vzťahu k západobalkánskym slovanským jazykom.

² KRÁLIK, Lubor: Stručný etymologický slovník slovenčiny. Bratislava: VEDA SAV 2016.

³ www.etimo.it; www.treccani.it; www.etymonline.com; DORULA, Ján et al.: Krátky slovník slovenského jazyka, red. Ján Kačala et al. Bratislava: Veda 2003; ANETTOVÁ, Alena et al.: Synonymický slovník slovenčiny, red. Mária Pisárčiková et al. Bratislava: Veda 2004; HOLUB, Josef: Stručný slovník etymologický jazyka československého. Praha: Nákladem československé grafické unie 1937; MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého. Praha: ČSAV 1957; HOLUB, Josef – LYER, Stanislav: Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím. Praha: SPN 1967; KRÁLIK, Lubor: Stručný etymologický slovník slovenčiny. Bratislava: VEDA SAV 2016; ŠALING, Samo – IVANOVÁ – ŠALINGOVÁ, Mária – MANÍKOVÁ, Zuzana: Veľký slovník cudzích slov. Bratislava: SAMO 2006; kol. aut.: Staršia slovenská lexika v medzijazykových vzťahoch. Veda, SAV, Bratislava 2011.

⁴ Pri tomto aspekte treba zohľadniť, že uvádzaný lexikálny zoznam nemožno chápať ako konečný, ale len orientačný, pretože z veľkej časti vychádza zo subjektívneho pozorovania jazykovej praxe. Otvorený ostáva aj veľmi dynamický jazyk médií, športu, kulinárskeho prostredia či umenia, kde sa nové lexémy často zavádzajú umelo a do bežného hovorového jazyka nepreniknú (napr. pojmy ako *azzurri*, *catenaccio* a pod., ktoré ostávajú v rovine profesijného žargónu alebo slangu). Bez lexikografickej kodifikácie je teda ťažké určiť stupeň adaptácie či exotizačnej funkcie takýchto italianizmov v prijímajúcom jazyku.

⁵ Dosiahnuté výsledky sú prirodzene obmedzené korpusom slovníkov, ktoré sme používali. Všeobecné slovníky obsahujú zväčša len štandardné výrazy a v mnohých prípadoch ignorujú subštandardné či dialektové formy prípadných jazykových výpožičiek.

V práci si všímame predovšetkým integrované a aklimatizované jazykové výpožičky. Mimo nášho záujmu ostávajú sémantické a morfosyntaktické kalcky, výskum ktorých by si zaslúžil osobitnú prácu.⁶ Okrem formy je dôležitý aj významový hľadisko: v mnohých prípadoch sa stalo, že slovenčina (resp. sprostredkujúce jazyky) prevzali z taliančiny formu istého slova, ale úplne zmenili jeho význam a používajú ho v kontexte, v ktorom sa v taliančine nikdy nepoužíval. Takýto výraz nemôžeme klasifikovať ako italianizmus, typovo sa takéto výrazy blížia pseudoitalianizmom (napr. slovo *firma* vo význame ‚podnik‘, kde sa dnešný význam vytvoril až pod vplyvom nemčiny).

Stanovili sme si tieto kritériá výskumu:

- a) Ako italianizmy vnímame slová talianskeho pôvodu, ktoré sa do slovenčiny dostali priamo alebo sprostredkovaním cez iný jazyk (najmä prostredníctvom srbochorvátčiny a rakúskeho variantu nemčiny ako kontaktných jazykov) a aj slová z iných jazykov, ktoré sa do slovenčiny dostali prostredníctvom taliančiny.⁷ Za taliansky jazyk na účely tejto štúdie veľmi schematicky považujeme jazyk, ktorý sa na Apeninskom polostrove formoval približne od 11. storočia. Rozhodli sme sa teda nebrať do úvahy značnú časť slov, ktoré pochádzajú z antickej alebo stredovekej latinčiny a ktoré patria predovšetkým do oblasti práva a do cirkevnej oblasti.⁸ Ako to synteticky vyjadril Harro Stammerjohann, „vo vzťahu k stredoveku pojmy taliančina a italianizmus označujú italo-románske nárečia a výpožičky z nich

---

⁶ Zaujímavé je napríklad jestvovanie rovnakých jazykových zvrátov vo väčšine moderných európskych jazykov. Ich pôvod treba hľadať v kultúrnych interakciách a jazykovej výmene jednotlivých historických období, ako napr. v prípade zvratu *uhol pohľadu*, ktorý má pôvod v obd. osvietenstva. Podobne syntax vysokého štýlu „osvietenských“ jazykov je výsledkom ich kontaktu s francúzštinou, ktorá mala častokrát funkciu sprostredkujúceho jazyka vo vzťahu k jazykovému transferu. Por. FOLENA, Gianfranco: *L'italiano in Europa. Esperienze linguistiche del Settecento*. Milano: Einaudi 1983, s. 36–37.

⁷ Je to napr. prípad slov z arabčiny, turečtiny či iných orientálnych jazykov, ktoré európskym jazykom často sprostredkovala práve taliančina.

⁸ Lexikálne a morfosyntaktické latinizmy taliančina vždy veľmi živo percipovala, teda latinskosť a talianskosť vysokého písaného aj hovoreného jazyka sú pojmy, ktoré sa v rôznych dejinných obdobiach čiastočne prekrývajú.

do iných jazykov”.⁹ Podľa Lászla Gáldiho pritom najstaršie italianizmy v písomníctve Uhorského kráľovstva pochádzajú z dokumentov z 13. storočia a nové právnické pojmy sa do nich dostávajú poväčšine až v 16. storočí.¹⁰ Treba pritom brať do úvahy, že na území súčasného Slovenska sa latinčina ako prostriedok vysokého štýlu jazyka a písomného styku používala prevažne až do 19. storočia. S presadzovaním sa národných jazykov v 19. a 20. storočí dochádza naopak k purifikačným tendenciám voči slovám cudzieho pôvodu a voči adaptovaným alebo asimilovaným exotizmom. Toto sa dialo najmä na úrovni vysokého jazyka, zatiaľ čo nízky štýl jazyka a hovorené formy nárečí si zachovávali zmiešanú lexiku. Dnes je teda ťažké určiť všetky latinizmy, ktoré uľahčili prienik neolatinských slov do slovenčiny. Napriek tomu, že sa v práci zaoberáme najmä lexikálnymi výpožičkami, v súčasnej slovenčine môžeme nájsť mnoho sémantických kalkov z iných jazykov, najmä z latinčiny, ktorá slúžila ako štylistický model až do 19. storočia, ale aj z nemčiny a z iných jazykov, ktorými sa hovorilo a písalo v Uhorskom kráľovstve.¹¹

- b) Nerozoberali sme ani početne významný korpus lexém, ktoré patria do odborného jazyka hudby (hudobné výrazy, hudobné nástroje, tance a pod.), lebo tieto už dostatočne popísali rôzne literárne a hudobné príručky.¹² Forma a prepis hudobných výrazov ostávajú v zásade nezmenené, rovnako ako sa nemení ich denotatívny význam. Neštudovali sme ani lexémy rozličných sektorových odborných jazykov (bankovníctvo a obchod, umenie

---

⁹ STAMMERJOHANN, Harro: *La lingua degli angeli*. Firenze: Accademia della Crusca 2013, s.15.

¹⁰ Por. GÁLDI, László: *La lingua ungherese tra oriente ed occidente*, www.epa.hu, cit. 13. 06. 2014.

¹¹ Tento jav je evidentný najmä v systéme slovenských predložiek, z ktorých sú mnohé v istých väzbách kalkované zo stredovekej a modernej latinčiny. Nejednotnosť predložkových väzieb sa odráža najmä v rôznych formách nárečových vyjadrení a v ich použití predovšetkým v básnickej tvorbe (napr. variabilnosť používania predložiek so slovesom 'ísť': *ísť v tú stranu*, *ísť do tej strany*, *ísť na tú stranu*, *ísť do niekoho*, *ísť k niekomu* a pod.).

¹² V českom a slovenskom prostredí sú to napr.: VÁLEK, Jiří: *Italské hudební názvosloví*. Praha: Paseka 2007; GHILLÁNY, Tibor: *Talianske odborné názvoslovie pre konzervatóriá*. Bratislava: Expol Pedagogika 2008.

a architektúra, literatúra, rôzne technicizmy a pod.), ak nepatria do bežne používanej lexiky. Uvádžeme len ich zoznam. Uvádžeme aj italianizmy, ktoré vznikli z vlastných mien (osôb, obchodných značiek a pod.), ak majú funkciu všeobecne zaužívaných výrazov.

- c) Lexémy, príp. aj ich historické formy, sme zaznamenali v súčasnom prepise, či už slovakizovanom alebo talianskom; tam, kde jestvuje, sme uviedli aj ekvivalentný slovenský výraz, ktorý sa používa paralelne s italianizmom, prípadne sme uvádzali aj synonymá ako funkčné ekvivalenty z rôznych kontextov.¹³ Načrtli sme etymologický vývin italianizmu. Pretože lexikálne a sémantické skupiny, ktoré jestvujú alebo sa dajú zo základného italianizmu vyvodit', by boli veľmi obsiahle, do zoznamu sme zaradili len podstatné meno alebo sloveso, na základe ktorých možno takého odvodené italianizmy vytvorit'.¹⁴ Na druhej strane vnímame, že slovenčina aj taliančina ako indoeurópske jazyky majú vo svojom fonde mnohé lexémy so spoločným sémantickým základom.
- d) Samostatnú úlohu v procese medzijazykovej výmeny by bolo treba prisúdiť jazykom a dialektom, ktoré sa používajú na hraniciach talianskych území a ktoré fungujú ako kontaktné jazyky vo vzťahu k slovanskému jazykovému prostrediu. Ide najmä o varianty friulčiny, koloniálnej benáťčiny¹⁵ a janovčiny, ktoré v sebe ako mediačné a obchodné jazyky spájajú talianske, resp. románske, aj slovanské jazykové prvky. Pokiaľ ide o spôsob jazykovej interferencie v benátskej Dalmácii, Manlio Cortelazzo konštatuje, že "od pádu Republiky je zaužívaný zvyk rovnaký: benáťčina za každých

---

¹³ V prípade koexistencie slovenskej lexémy a italianizmu môžeme hovoriť o tzv. "luxusných výpožičkách", ktoré však z významového hľadiska nie sú totožné. Takéto výpožičky alebo integrujú význam slovenských ekvivalentov alebo naopak význam limitujú v danom kontexte či použítí.

¹⁴ Odvodené italianizmy možno vytvorit' v rámci možností mechanizmov slovtvorby slovenského jazyka.

¹⁵ Výraz *koloniálna benáťčina* zaviedol Charles Bidwell na označenie benátskych dialektov východojadranskej oblasti, ktoré sa používali najmä na území Istrie a Kvarneru (por. CORTELLAZZO, Manlio: *Il veneziano coloniale: documentazione e interpretazione*, in *Processi di convergenza e differenziazione delle lingue dell'Europa medievale e moderna*, red. Fusco, Fabiana – Orioles, Vincenzo – Parmeggiani, Alice. Udine: Forum Editrice universitaria udinese 2000, s. 317).

okolností a u všetkých na úrovni hovoreného jazyka, taliančina v písomnom styku”¹⁶. Ak si všimneme interferenciu na rôznych jazykových úrovniach, Cortellazzo tvrdí, že koloniálna benátčina vykazuje značný vplyv slovanského substrátu v oblasti fonológie a syntaxe, ale takmer žiadnu recepciu slovanskej lexiky a nemnohé orientalizmy, ktoré používala, v nej fungovali ako nutné výpožičky – neologizmy.¹⁷ V oblasti východného Stredomoria sa teda koloniálna benátčina používala ako sprostredkujúci jazyk a ako základný stavebný prvok obchodného jazyka, ktorým sa hovorilo v prístavoch a na pobreží. Spisovnej taliančine toskánskeho typu bola vyhradená úloha diplomatického a úradného jazyka.¹⁸

Hovorová benátčina priniesla do jazykov východojadranskej oblasti najmä lexémy z prostredia námorníctva (napr. názvy plavidiel, lodného vybavenia, pojmy z rybolovu, pomenovania morskej fauny a flóry a pod.), ale aj obchodnú lexiku.¹⁹ Východojadranská oblasť však bola a stále je vystavená viacerým jazykovým vplyvom, čo sťažuje etymologický výskum. Smiljka Malinar tvrdí, že v oblasti dnešnej Chorvátskej republiky “sa kontaktne stretávali tri jazyky: autochtónny románsky jazyk východného pobrežia Jadranu, ktorý sa delil na istrorománčinu alebo istriotčinu a dalmatorománčinu alebo dalmátčinu’ ako jazykový substrát, chorvátčina ako jazykový adstrát [...] a benátčina ako jazykový superstrát”.²⁰ Azda najstarším lexikografickým svedectvom tohoto spolunažívania je slovník Hieronyma Megisera z roku 1592, *Dictionarium quatuor linguarum, videlicet Germanicae, Latinae, Illyricae (quae vulgo Sclavonica appellatur) et Italicae, sive Hetruscae*, ktorý vyšiel v Grazi.²¹ Pluralitu jazykových vrstiev možno zovšeobecniť aj v našom prípade, keď sa v rôznych dejinných obdobiach stretávali rozličné vrstvy slovenčiny

¹⁶ CORTELLAZZO, op.cit., s. 319.

¹⁷ CORTELLAZZO, op.cit., s. 321.

¹⁸ STAMMERJOHANN, op.cit., s. 17.

¹⁹ URSINI, Flavia: Venezianismi marineschi lungo le coste orientali dell’Adriatico, in *Processi di convergenza e differenziazione nelle lingue dell’Europa medievale e moderna*, s. 344–51.

²⁰ MALINAR, Smiljka: Italiano e croato a contatto, in kol. aut.: *L’italiano oltre frontiera*, Atti del V Convegno internazionale, red. Vanvolsem, Serge. Firenze, Leuven, Cesati Leuven university press 2000, vol. II, s. 301–2.

²¹ STAMMERJOHANN: op.cit., s. 37.

so samotnou taliančinou a italianizmami, ktoré sprostredkúvali iné jazyky (najmä srbochorvátčina, nemčina, benátčina, a maďarčina prostredníctvom rôznorodých jazykových registrov a vrstiev). Jazykovú realitu dalmátskeho pobrežia však neovplyvnila len benátčina. V námorných republikách a kolóniách pôsobili mnohí notári z Bologne aj Ancony a obchodné styky sa usku-točňovali aj s využitím nárečí oblastí Mariiek a Apúlie. S takouto jazykovou mozaikou sa stretli úradníci Uhorského kráľovstva hlavne v 12. storočí, keď sa Šibenik a Split dostali pod kontrolu Uhorského štátu.²²

2. DEJINNÉ OBDOBIA A SPÔSOBY JAZYKOVÉHO KONTAKTU SLOVENČINY A TALIANČINY

Keď hodnotíme vzťahy slovenského a talianskeho jazyka, musíme zohľadňovať aj špecifickú jazykovú situáciu v Uhorskom kráľovstve až do 18. storočia: úradným jazykom kráľovstva bola latinčina, hoci barbarizovaná lexémami a morfosyntaktickými štruktúrami, ktoré mali pôvod v rozličných európskych jazykoch; takúto latinčinu dopĺňali živé národné jazyky v rôznorodých regionálnych variantoch, v písanej aj hovorenej podobe, čo dokazujú úradné dokumenty už od 13. storočia. V tomto smere je zaujímavé všímať si rozličné názvy, ktoré dávali obyvatelia Uhorského kráľovstva príslušníkom talianskej kultúry. Podľa Mariky Sziklay sa od pol. 16. storočia v uhorských prameňoch okrem už známych mien *olasz*, *latinus*, *lumbardus*, *lanbard* objavuje aj nové pomenovanie *talián*. Italo-uhorské kontakty dokumentujú aj toponomastické pomenovania.²³ Na území dnešného Slovenska bolo zvykom pomenovávať Talianov menami *Wlach*, *Walach/Valach*, *Vlašán*, v súlade s tradíciou

---

²² BANFI, Emanuele: *Lingue d'Italia fuori d'Italia*. Bologna: il Mulino 2014, s. 121. Konštatujeme, že zatiaľ čo v chorvátskej oblasti je v niektorých historických obdobiach a sociálnych vrstvách oprávnené hovoriť o italo-chorvátskej, či benátsko-chorvátskej dvojazyčnosti, ktorá sa udržala až do druhej svetovej vojny, v prípade slovenčiny to tak nie je. Vzdelaní Slováci okrem latinčiny hovorili maďarčinou, nemčinou a inými slovanskými jazykmi, ale nemožno vraviť o dvoj- či viacjazyčnosti celej oblasti, skôr o diglosii, lebo popísaný jav sa obmedzoval len na úzky okruh osôb.

²³ SZIKLAY, Marika: *Le parole italiane nella lingua ungherese*, diplomová práca, konzultant Carlo Tagliavini, Università di Padova, Facoltà di lettere, akad. rok 1942/43, s. 13.

okolitých národov, napr. Poliakov či Nemcov.²⁴ Meno *Talian* sa vžilo až neskôr a predpokladá sa, že do slovenčiny sa dostalo ústnou cestou.²⁵ Zaujímavé je, že na Slovensku v prípade toponým absentujú názvy, ktoré by boli zložené z lexikálnej časti *vlašský/taliánsky*, ale na druhej strane sa vyskytujú priezviská *Talian/Talián* či *Oláh/Oláh*. Lexéma *olas, oláh* (forma integrovanej výpožičky z maďarčiny, ktorá sa do tohoto jazyka dostala z chorvátskej formy *valach, vlach/valas*) sa v súčasnosti v slovenčine používa jedine v slovnom spojení *olaský Cigán*. Situáciu komplikuje dvojznačné používanie mena *Valach*, ktoré je podobné menu *Vlach*. Pôvodne sa týmto názvom označovali obyvatelia rôznych národností z oblasti dnešného Rumunska, Ukrajiny, Moldavska, ale aj iných častí Európy, ktorí do Uhorska prichádzali od 14. do 17. storočia v rámci kolonizácie na základe tzv. valašského práva. Názvom *Vlach* sa okrem toho vo všeobecnosti označovali aj cudzinci rímsko-latinskej kultúry, či to už boli Taliani, Francúzi alebo Valóni.

Je zaujímavé sledovať, ktorými interkultúrnymi a interlingvistickými cestami sa italianizmy do slovenčiny v rozličných dejinných obdobiach dostali. Prvým medzikultúrnym kontaktom boli azda náboženské misie talianskych duchovných na územie Veľkej Moravy a následné púte slovanského kléru aj svetských šľachtických osôb do Ríma po pútnickej ceste cez Akvileju, Gradac a Cividale v 9. - 11. storočí. Už od staršieho stredoveku sa okrem toho formovali aj dynastické zväzky medzi Uhorským kráľovstvom a rôznymi štátnymi útvarmi na Apeninskom polostrove. Prvé takéto prepojenie predstavuje kandidátúra Pietra Orseola z rodu benátskych dóžov na uhorský trón, ktorého časť šľachty napokon aj zvolila (1038 - 41; 1044 - 46). Dynastické väzby si vysoká uhorská šľachta vytvárala aj s potomkami normanských sicílskych panovníkov (napr. Koloman si vzal za manželku vnučku Rugera Normanského; alebo posledný arpádovský kráľ Ondrej III bol prezývaný Benátčan, lebo jeho matkou bola šľachtička z rodu Morosini). V 13. - 14. storočí sa taliansky kultúrny vplyv v uhorskom prostredí posilnil a to vďaka nástupu neapolskej vetvy Anjouovcov na uhorský trón (králi Karol Róbert a Ľudovít Veľký Anjou). Ľudovítove vojenské výpravy proti švagrinej Jane I. Neapolskej znamenali pre

²⁴ Zo zložených mien sa zaužívali napr. výrazy *vlašský šalát, vlašský orech*.

²⁵ V tomto ohľade je zaujímavé používanie výrazu *Talian* a frazémy *byť ako Talian* v zmysle 'správať sa nezrozumiteľne, chaoticky, nerozumiieť ničomu'.

časť uhorskej vojenskej šľachty dlhodobý pobyt v južnom Taliansku, čím ešte viac prispeli ku kultúrnemu formovaniu vysokých vrstiev uhorského obyvateľstva. Samotná Univerzita v Pätkostolí bola založená podľa talianskeho vzoru a učili na nej padovskí profesori.²⁶ S prienikom humanizmu do zaalpského prostredia sa tendencia imitovať vysokú taliansku kultúru ešte zvýšila. Talianski humanisti sa prijímali do vysokých štátnych úradov a trvalých služieb. Vládu Žigmunda Luxemburského charakterizuje značný vplyv jeho florentského poradcu Filippa Scolariho,²⁷ vďaka ktorému panovník pozval do Uhorska mnohých talianskych umelcov a staviteľov. V tomto období sa konsolidovali aj obchodné a kultúrne vzťahy s Talianskom, čo dokumentuje aj pobyt koperškého humanistu Piera Paola Vergeria na kráľovskom dvore. Ďalším dôvodom obohacovania jazykov, ktorými sa v Uhorskom kráľovstve hovorilo, boli študijné pobyty uhorskej úradníckej šľachty na talianskych univerzitách a práca s talianskymi zdrojmi pri spracovávaní písomností. Napr. v Kronike Šimona z Kézy sa nachádzajú italianizmy, ktoré majú pôvod pravdepodobne v talianskych (benátskych) štúdiách autora a v jeho cestách do Apúlie.²⁸ Latinizovaná

---

²⁶ STAMMERJOHANN, op.cit., s. 77.

²⁷ Volali ho aj Pippo Spano, z maď. *ispán*. Zaujímavá je v tejto súvislosti zmienka v kronike Šimona z Kézy (2. pol. 13. stor., odpis z 15. stor.): *Ex his etiam Hunis plures fuerant in exercitu capitanei constituti, qui Hunorum lingua S p a n i vocabantur* / Z tých Hunov boli mnohí ustanovení za veliteľov, ktorí sa v hunskom jazyku nazývajú špáni (*Magistri Simonis de Kéza de originibus et gestis Hungarorum libri duo*. Budae. Procius Annae Landererianis typis 1833, s. 25). Bolo to teda označenie vojenskej funkcie, ktorého význam sa v istom období prekrýval s významom pojmu špán / župan (o etymológii slova viac DORULA, J.: *O histórii slov špán – kňahňa (kňahyňa) – kňaz*. In: Slovenská reč. Roč. 38, 1973, s. 349–357). V takomto kontexte sa termín dostal aj do príslovia *ha piú fede in lui che li Ungari nello Spano* (verí mu viac ako Maďari špánovi) a ktoré Machiavelli v diele “La Mandragola” ironizuje na *ho piú fede in voi che gli Ungheri nelle spade* (verím vám viac ako Uhri svojim mečom). Pôvodné príslovie zaznamenáva Strafforello, G.: *La sapienza del mondo, ovvero Dizionario universale dei Proverbi di tutti i popoli*. Augusto Federico Negro, Torino, 1883. Machiavelli prekrúca príslovie a naráža konkrétne na Pippa Spana, ktorý v uhorských službách ako temešvársky župan bojoval proti Turkom (por. MACHIAVELLI, N.: *La Mandragola*. Atto Secondo, Scena II. Einaudi, Torino, 1964).

²⁸ Por. GÁLDI, op.cit. Gáldi tvrdí, že ‘uhorské italianizmy’ 13. storočia, prítomné v latinských uhorských kronikách, sú identické s italianizmami latinčiny z oblas-

taliančina sa do uhorského prostredia dostávala najmä v 12. – 13. storočí chotvátskym a dalmátskym sprostredkovaním. Takto sa do súdobého jazyka dostali aj niektoré lexémy regionálnych talianskych ľudových jazykov, či nárečí, napr. *bárka*, *galeja*, *sandolína*, atď.

Azda najplodnejším obdobím medzijazykovej a medzikultúrnej výmeny bolo renesančné 15. storočie, kde do popredia vystupuje emblematická postava Beatrix Aragónskej, druhej manželky kráľa Mateja Korvína.²⁹ Na dvor sa v tomto období dostali talianski intelektuáli ako Bonfini, Bandini, Valori, Ugoletti, Brandolini alebo Marzio, ktorí písali v italianizovanej latinčine. Korvín udržiaval veľmi živé vzťahy s neoplatónskym florentským prostredím.³⁰ Z Talianska sa dovážali luxusné tovary (látky, nábytok, zbrane, šperky, keramika, atď.) a kopíroval sa taliansky šľachtický životný štýl (divadlo, poľovníctvo, hry). V anjouovsko-korvínskom období sa pravdepodobne prostredníctvom chorvátčiny a maďarčiny do slovenčiny dostali aj výrazy z prostredia hier (*šach*, archaizmus *kaláber*), názvy látok (*adria*, *fresco*, *gréž*, *kamelot*, *kartún*, *levantín*, *marengo*, *milanéz*, *molíno*, *prunela*), jedál (*piškóta*, *pagáč*) a i. Zaujímavé sú aj lexémy označujúce talianske kultúrne prvky, ktoré sa k nám dostali vďaka šíreniu typografie (napr. *aldína*, *aldinka*). Matej Korvín sa orientoval nielen na florentské prostredie, ale vďaka manželke aj na neapolskú kultúru.³¹ Dejepisci chorvátskeho a dalmátskeho pôvodu zaviedli

---

ti Emílie (boloňskej a modenskej) a sú pravdepodobne rovnaké ako italianizmy v benátskej latinčine.

²⁹ Aj samotný otec tohoto kráľa, Ján Huňady, začas pobudol v Taliansku na humanisticých štúdiách.

³⁰ Korvínova knižnica bola vo svojej dobe najväčšia súkromná knižnica v Európe. Obsahovala nielen klasické diela, ale aj texty súdobého humanizmu, napr. diela Petra Ransana, Andreasa Pannonia, Petrarkove *Verše*, spis *De re aedificatoria* od Leona Battistu Albertiho, diela Marsilia Ficina, alea j Boccaccia. Por. *La lista delle corvine autentiche*, on line <http://www.corvina.oszk.hu/BCD-it/index-tal.htm>, cit. 12. 06. 2015.

³¹ Napr. v roku 1490 vyšiel v Neapole na kráľovskú objednávku text Petra Ransana *Epitome rerum Hungaricum*, ako nový prírastok k oficiálnemu uhorskému dejepisectvu. Ďalším dokumentom je kniha *Rerum Hungaricarum decades* od Antonia Bonfiniho, ktorú napísal v Bude. Tieto texty dokazujú znalosť talianskeho historiografického štýlu (presnejšie znalosť florentských a neapolských kroník), ktorá sa prejavila aj v textoch od domácich autorov, napr. v kronike Jána z Turca

nové italianizmy aj do úradného písomného jazyka. Iným prvkom multikulturnosti renesančného obdobia sú uhorskí študenti, ktorí sa vzdelávali najmä v Padove a Bologni (spomeňme aspoň najznámejších: Ján Pannonius³², Ján Vitéz, Juraj Polykarp z Kostolian). Už od 12. storočia sa na talianskych univerzitách začínajú formovať tzv. študentské spoločnosti (*nationes*). Medzi nimi evidujeme aj spoločnosť *natio Hungarica*, do ktorej sa zapisovali aj študenti pochádzajúci z oblasti dnešného Slovenska alebo tí, ktorí boli slovenskej etnicity (na zvýraznenie tejto príslušnosti si dávali prívlastok *Pannonius*). Prepokladáme, že kontakt s vysokým kultúrnym prostredím padovskej a boloňskej latinčiny, ale aj s miestnymi nárečiami istotne zanechali v študentoch jazykové stopy.³³ *Res publica litteraria* európskych humanistov bola živnou pôdou medzijazykových stykov. Intelektuáli cestovali, mali spoločný základ vzdelania, častokrát na rovnakých talianskych univerzitách, používali spoločný jazyk – vulgarizovanú latinčinu obohatenú o slová cudzieho pôvodu pochádzajúce z mnohých európskych jazykov. Aj v Bratislave sa sformoval humanistický krúžok, ktorý združoval intelektuálov uhorského dvora. Jeho členovia poznali hovorenú taliančinu, ktorá bola lingua franca tzv. literátov, vzdelaných ľudí.³⁴ Okrem jazyka našli v slovenskej literárnej produkcii odzvu aj niektoré talianske literárne fenomény, napr. petrarkizmus.³⁵

---

alebo v tzv. Dubnickej kronike. (por. RUSNÁKOVÁ, Natália: Kronikársky žáner na pomedzí stredovekej a humanistickej literárnej tradície, in *Medziliterárny proces VIII*, zost. Pavol Koprda. Nitra: FF UKF 2010).

³² Pannonius strávil sedem rokov vo Ferrare v krúžku Guarina Veroneseho a ďalšie štyri roky v Padove.

³³ Na univerzite v Bologni bolo v priebehu 14. – 15. storočia zvolených šesť rektorov, ktorí pochádzali z Uhorska. Por. KOPRDA, Pavol: Univerzity v európskej kultúre a v slovensko-talianskych vzťahoch, in *Medziliterárny proces III. Staršia slovensko-talianska medziliterárnosť*, zost. id., Nitra: FF UKF 2000.

³⁴ Por. RUSNÁKOVÁ, Natália: The correspondence of Nicasius Ellebodus Casletanus to Gianvincenzo Pinelli in the course of Ellebodus's stay at Bratislava, in *Bollettino di italianistica: rivista di critica, storia letteraria, filologia e linguistica*, I (2012), Roma: Carocci, s. 131 – 44.

³⁵ Pripomenieme aspoň dielo Valentína Balassiho, ktorý vychádzal z benátskych a padovských literárnych vzorov a dielo Jána Jóba Fanchaliho, kódex obsahujúci literárne pokusy s ľúbostnou tematikou od mladých uhorských šľachticov.

V období renesancie sa do jazyka dostávajú odborné termíny z rozličných už rozvíjajúcich sa sektorov. Talianske termíny vo funkcii neologizmov označovali nové architektonické a technické reálie, zaznamenávame aj prienik sektorových termínov z oblasti obchodu, bankovníctva, architektúry, umenia, literatúry a vojenského umenia. Práve s rozšírením tzv. “vojenskej revolúcie”,³⁶ ktorá mala korene v Taliansku, sa šíria názvy nových zbraní (*bombarda, kanón*, atď.), vojenských hodností (*kondotiér, kapitán*, atď.) a architektonických prvkov vojenského charakteru (*bašta, bastión, citadela, kazematy*).³⁷ Je napr. známe, že technológiu výroby moderného cementu do Uhorska priniesli v 16. storočí priamo talianski majstri.³⁸ V tejto optike treba podčiarknuť fakt, že práve Talian, Raimondo Montecuccoli z Modeny, sformoval v 17. storočí prvú rakúsku stálu armádu.³⁹

Marika Sziklay tvrdí,⁴⁰ že po Moháčskej bitke (1526) sa kultúrne centrum Európy presunulo z Talianska do Viedne a do Paríža, pričom vzťahy a styky s talianskym prostredím sa už nekoordinovali z Budy či Bratislavy, ale skôr z Viedne a Krakova. Od 16. storočia teda môžeme pozorovať zmenšený prítok slov priamo z taliančiny, ktoré by si aj zachovali fonetickú formu, no na druhej strane sa zvyšuje objem italianizmov, ktoré sa do slovenčiny dostali prostredníctvom rakúskeho variantu nemčiny a prostredníctvom francúzštiny.

Tu by sme chceli zvýrazniť, že úloha nemčiny, resp. francúzštiny ako mediačných jazykov, resp. dokonca ako zdrojových jazykov mnohých výpožičiek,

---

³⁶ Tento pojem používa DEL NIGRO, Piero: La rivoluzione e la lingua italiana in Europa, in Eteroglossia e plurilinguismo letterario, eds. Brugnolo, Furio – Orioles, Vincenzo, vol. I, L'italiano in Europa. Roma: Il calamo 2002, s. 41 – 49.

³⁷ Ak by sme ostali len na území dnešného Slovenska, bastiónové opevnenia sa stavali najmä za vlády Ferdinanda I po tom, ako Turci obsadili Budu (1541). Takto vznikli opevnenia v Komárne a v Nových Zámkoch (práce v Komárne viedli okrem iných Pietro Ferrabosco, Giovanni Maria de Speciecasa a Carlo Theti; projekt Nové Zámky viedli bratia Baldigarovci). Ferrabosco ako cisársky staviteľ vo Viedni koordinoval aj práce na opevneniach v Nitre, Bratislave, Trenčíne a Trnave. Cisár Leopold I financoval stavbu pevnosti Leopoldov, takisto pod vedením talianskych staviteľov.

³⁸ SZIKLAY, op.cit., s. 13.

³⁹ STAMMERJOHANN, op.cit., s. 71.

⁴⁰ SZIKLAY, s. 6 – 7.

sa preceňuje. Zjavne mnohé z lexém, pri ktorých etymologické slovníky uvádzajú nemecký alebo francúzsky pôvod, sa do slovenského jazykového prostredia dostali prostredníctvom západobalkánskych slovanských jazykov práve z taliančiny. Bolo to prirodzené najmä pri slovnej zásobe z hovorovej, nárečovej a bežnej štandardnej vrstvy. Technicizmy a knižné slová vysokého štýlu možno stopovať vo vysokom kultúrnom jazyku, ktorým však bola až do 16. storočia práve taliančina, až neskôr nemčina a po nej francúzština. V období stredoeurópskej renesancie a humanizmu sa jazykovo-kultúrne vzťahy s talianskym prostredím realizovali aj prostredníctvom Čiech, stačí si pripomenúť humanistický okruh na pražskom dvore cisára Karola IV a preklady mnohých talianskych textov.⁴¹

Ďalším obdobím živej italo-európskej kultúrnej výmeny bolo 17. storočie. V tomto období sa taliančinou (popri francúzštine a národných jazykoch, ktoré sa používali na území rakúsko-uhorskej monarchie) stále hovorilo aj na panovníckom dvore, stále mala funkciu literárneho jazyka. Šľachtici, ktorí v taliančine tvorili, ju nepoužívali len ako nástroj rétoricko-štylistických cvičení, ale aj ako jazyk súkromnej korešpondencie. Dvorská etiketa predpisovala mnohé ceremónie a slávnosti, ktoré sprevádzali divadelné hry a melodrámy, ktorých jazykom bola taliančina.⁴² Jazykový dopad mali aj rekatolizačné misie po tridentskom koncile, najmä do balkánskych slovanských oblastí, ale aj do protestantských oblastí dnešného Slovenska. Tendenciou rekatolizačných misií bolo používať pri pastoračnej a pedagogickej činnosti národné jazyky. Vznikli tak mnohé kolégiá a centrá katolíckych rádov, medzi nimi aj Trnava ako nové sídlo arcibiskupských inštitúcií, ktorým sa stala po tom, ako Turci dobyli Ostrihom. Trnavskí jezuiti spravovali jedno z navýznamnejších vydavateľstiev kráľovstva. V Trnave v roku 1645 istý čas pobudol aj jezuitský

---

⁴¹ Por. HOŘKÝ, Václav: Alcune note sulla fortuna della letteratura italiana in Cecoslovacchia, in *Lingua e letteratura italiana nel mondo oggi*, Arti del XIII Congresso dell'Associazione internazionale per gli studi di lingua e letteratura italiana (Perugia, 30 maggio - 3 giugno 1988), eds. Baldelli, Ignazio – Da Rif, Bianca Maria, Firenze: Olschki 1991, vol. II, s. 451 – 55.

⁴² Por. KANDUTH, Erika: L'italiano lingua familiare e ufficiale alla corte imperiale nel Seicento, in *Eteroglossia e plurilinguismo letterario*, vol. I, *L'italiano in Europa*, s. 137 – 149.

misionár Giacomo Micaglia (Jakov Mikalja), autor prvého srbo-chorvátskeho slovníka.⁴³ V tomto období predpokladáme vzájomný jazykový vplyv češtiny, slovenčiny a srbo-chorvátčiny, resp. slovinčiny, v ktorých boli hojne prítomné italianizmy.⁴⁴ Kultúrny dopad Micagliovho slovníka bol obrovský. Odvoláva sa naň dokonca ešte v 19. storočí Pavol Jozef Šafárik.⁴⁵

Väzby medzi oboma krajinami sa opäť obnovili v období osvietenstva,⁴⁶ pričom došlo k vytvoreniu významného toku remesiel a obchodu. Mimoriadnu úlohu v slovenskej kultúre daného obdobia zohral fenomén barokového slavizmu, ktorý mal stredomorské začiatky.⁴⁷ Po prvom pokuse určiť slovanskú komunitu, ktorý vzišiel z pera Maura Orbiniho (text *Il regno degli Slavi hoggi corrottamente detti Schiavoni*) sa zakorenila myšlienka slovanskej jednoty a to nielen medzi istro-dalmátskymi Slovanmi, ale aj v oblasti za riekou Drávou. Slovanská baroková literatúra nadviazala na taliansku tradíciu epickej poémy (ktorá v tom čase v Taliansku už upadala), ale vyplnila ju aktuálnymi témami, napr. takmer národnou tematikou protitureckých bojov.⁴⁸ V modernom období sa slovanské národné jazyky obohacovali italianizmami aj vďaka percepcii talianskych literárnych diel a vďaka cestám

---

⁴³ Micaglia sa narodil v Peschici (na polostrove Gargano), v slovanskej dedine, v ktorej sa ešte v 17. storočí hovorilo srbo-chorvátskym nárečím.

⁴⁴ Por. MESTROVICH, Lidia: Elementi italiani nel dizionario serbo-croato di G. Micaglia, diplomová práca, konzultant Carlo Tagliavini, Università degli studi di Padova, akad. rok. 1937/38. Micagliovi trvalo osem rokov, kým vypracoval spomínaný slovník, ktorý nazval *Blago jezika slovinskoga ili Slovník u Komu izgovarajuse rjeci slovinske Latinski, i Diacki. Thesaurus linguae Illyricae sive Dictionarium Illyricum, in quo verba Illyrica Italice et Latine redduntur*. Rukopis dokončil práve počas pobytu v Uhorsku (v Temešvári a v Trnave).

⁴⁵ MESTROVICH, op.cit., s. 26.

⁴⁶ Toskánsko a Lombardsko patrili v tom čase pod správu lotrinského rodu, ktorý panoval na cisárskom dvore vo Viedni.

⁴⁷ Barokový slavizmus sa šíril zo srbo-chorvátskej oblasti Dalmácie, v ktorej sa hovorilo slovanským jazykom (tzv. ilýrskym nárečím) v oblasti Dubrovníka, ktorý bol v 14.-16. storočí pod uhorským protektorátom a následne sa dostal do tureckej správy. Dvojazyčná italo-slovanská oblasť sa stala ohniskom myšlienky slovanskej jednoty v boji proti tureckej okupácii.

⁴⁸ Hrdinský epos sa v slovenskej literatúre udržal až do 19. storočia.

intelektuálov do Talianska⁴⁹ (z tohoto obd. pochádzajú napr. pseudoitalianizmy a onomatopejické skomoleniny *tutti frutti*, *lány-fány*, a pod.). Od konca 15. storočia sa viedenské prostredie stalo interkultúrnym mostom medzi rakúskymi, slovanskými, talianskymi a maďarskými prvkami.⁵⁰ Najmä v 17. a 18. storočí sa italianizmy do týchto jazykov dostávali zväčša prostredníctvom rakúskeho variantu nemčiny⁵¹.

Priamy kontakt týchto dvoch kultúr dokazuje aj záujem Mateja Bela o zemepisné dielo Luigiho Marsiliho *Danubius pannonico-mysticus* (1727), v ktorom sa po prvýkrát spomína územie dnešného Slovenska a to z etnografického a geografického aspektu.⁵² V období osvietenstva sa rozvíjajú aj samotné národné jazyky, ktoré prechádzajú procesom normatívnej kodifikácie.⁵³ Formovanie národných jazykov malo spätný vplyv aj na formovanie moderných národov, aj keď musíme pripustiť, že osvietenská jazyková modernizácia mala ambivalentný charakter. Na jednej strane vykazovala snahu reformovať barokovú syntax, na druhej strane zachovávala jej morfológiu. Týmto spôsobom sa sémantické korene neologizmov z nemčiny, francúzštiny a iných jazykov do ďalších jazykov dostávali ako kalky na základe sémantických ekvivalentov, ktoré už v prijímajúcom jazyku jestvovali. Toto platí najmä pre indoeurópske jazyky, ktoré v popísanom procese modernizácie zúžitkovali spoločné sémy.

---

⁴⁹ Napr. Ján Kollár používal pseudoitalianizmus *pospas* (od latinskej predpony *post-* a talianskeho slova *pasto* 'jedlo') ako súčasť svojho idiolektu. Tento výraz prenikol aj do hovorového jazyka.

⁵⁰ Obzvlášť zaujímavé sú dynastické zväzky Habsburgovcov s talianskymi rodinami (najmä rodmi Gonzaga a Sforza) a hlavne politicko-kultúrna spätosť s toskánskym prostredím, ktorá trvala až do konca 19. storočia.

⁵¹ STAMMERJOHANN, op.cit., s. 77.

⁵² Tento záujem dokladujú dva latinské listy Mateja Bela, autora komplexného diela *Notitia Hungariae novae historico-geographica* (1735) Iacopovi Facciolatimu (do Padovy). Por. KOPRDA, Pavol: Luigi Ferdinando Marsili začlenil prvý Slovensko do encyklopedického modelu sveta, in *Medziliterárny proces III. Staršia slovensko-talianska medziliterárnosť*, ed. id. Nitra FF UKF 2000.

⁵³ Z výberu kodifikačnej línie slovenského jazyka spomenieme len ilustratívne diela: Vavrínek Benedikt z Nedožier (1603: *Grammaticae Bohemicae [...] libri duo*); Daniel Krman (1704: *Grammatica Slavico-Bohemica*); Pavel Doležal (1746: *Grammatica Slavico-Bohemica*); Anton Bernolák (1790: *Grammatica Slavica*).

Podľa Pétera Sárkőzyho sa taliančina začala na úrovni školského systému v Uhorsku vyučovať už v 18. storočí “keď sa na školách (na tzv. Collegii nobili), podľa vzoru školy Collegium Germanico-Hungaricum v Ríme, zaviedlo aj vyučovanie talianskeho jazyka a poézie. Vyučovanie taliančiny na univerzitnej úrovni zaručil aj výnos Ratio Educationis z roku 1806. Prvá katedra talianistiky vznikla na univerzite v Pešti v roku 1808”.⁵⁴ Táto reforma je veľmi dôležitá, lebo v podstate inštitucionalizovala reálny jazykový stav cisárstva, v ktorom sa taliančina nepoužívala len ako jazyk etnickej menšiny krajiny, ale aj ako kultúrny a obchodný jazyk.

V polovici 19. storočia európske monarchie zažili niekoľko veľkých národnobuditeľských hnutí národov, ktoré boli medzi sebou spriaznené politicko-kultúrnymi vzťahmi. V našom prípade italo-maďarsko-slovanské vzťahy dokumentujú Mazziniho politické projekty, ktoré zahŕňajú aj slovanskú otázku⁵⁵ a Kossuthove názory na geopolitické rozdelenie rakúsko-uhorskej monarchie. V týchto procesoch znova zohrala dôležitú jazykovú mediačnú úlohu srbo-chorvátčina.

Počas prvej svetovej vojny sa italo-slovenské kultúrne vzťahy zosilnili, aj vďaka prítomnosti slovenských vojakov ako rakúsko-uhorských občanov na talianskom fronte (Piave, Isonzo). V tomto prostredí treba hľadať dôvod šírenia talianskych nárečových slov, ktoré označovali realie bežného života, hlavne do hovorovej slovenčiny, pričom sa tieto foneticky asimilovali (napr. *lencól*, *koperta*, *kapric*, atď.). Nesmieme zabudnúť ani na výnimočný jav formovania československých légii aj na talianskom území pod vedením M. R. Štefánika.⁵⁶

---

⁵⁴ SÁRKŐZY, Péter: Fiume. Punto d'incontro della cultura italiana ed ungherese, in *Lingua e letteratura italiana nel mondo oggi*, vol. II, s. 631.

⁵⁵ Máme tu na mysli najmä Mazziniho *Slovanské listy* (*Lettere slave*).

⁵⁶ Tieto légie tvorili českí a slovenskí vojaci, ktorí dezertovali z rakúsko-uhorskej armády. Pod velením gen. Piccioneho sa zúčastnili významných bitiek na rieke Piave, pri Montelle, Monte di Garda, Val Bella, Cima Tre Pezzi, Cima Cada, della Val Bella a Doss Alto. Por. FUČÍK, Josef: Doss Alto - mýtus a skutečnost. Československá legie na italské frontě 1918. Praha: Epocha 2014; KOŠŤÁLOVÁ, Martina: Vývin postavenia česko-slovenských légii v Taliansku, diplomová práca, konzultant Pavol Koprda, Nitra: UKF 2013.

3. VÝSLEDNÉ POSTREHY

Okrem pomerne zriedkavých priamych kontaktov taliančiny so slovenčinou mali významnú úlohu pri prieniku italianizmov do slovenského jazyka sprostredkujúce jazyky, ktorými sa hovorilo v Uhorskom kráľovstve, najmä srbo-chorvátčina, rakúsky variant nemčiny, francúzština a maďarčina. Význam jednotlivých spomenutých jazykov vo vzťahu k slovenčine sa menil v závislosti od historických období, v ktorých mali funkciu úradného alebo kultúrneho jazyka. Najmä srbo-chorvátčina a slovinčina, etymologicky blízke slovenčine, sprostredkovali značnú časť italianizmov, ktoré prenikli do hovorových a nárečových vrstiev slovenčiny. Nemčina a francúzština sprostredkovali slová, ktoré sa uchytili v štandardnej vrstve a v literárnom jazyku.⁵⁷ Treba si všimnúť aj spôsob, akým italianizmy prenikali z taliančiny do susediacich jazykov: “jazykový vplyv taliančiny sa v (srbo)-chorvátčine prejavil najmä prostredníctvom kalkov a v slovinčine prostredníctvom výpožičiek”.⁵⁸ V tejto štúdii sa venujeme len výpožičkám, pretože etymológia významových kalkov, ktoré vznikali prekladovým procesom, sa dá len veľmi ťažko sledovať a ostáva vždy v hypotetickej rovine. Od 20. storočia sa znovu obnovujú priame kontakty slovenčiny a taliančiny, pričom slovenčina v medzijazykovom trasfere prijíma najmä neologizmy vo forme aklimatizovaných výpožičiek. Ide hlavne

---

⁵⁷ Slovinčina zohrala osobitnú úlohu v jazykovej mediácii medzi západnou, resp. južnou Európou a stredoeurópskym prostredím. Treba tu brať do úvahy multietnický a plurilingvistický charakter oblasti Friulska, ktorá už od raného stredoveku patrila pod správu akvilejského patriarchátu. Táto oblasť bola kultúrnym a náboženským mediačným prvkom medzi Veľkou Moravou a rímskym pápežstvom. Samotné mesto Terst sa už v roku 1382 rozhodlo začleniť pod habsburskú správu a po tom, ako Benátska republika stratila mocenské postavenie v Stredomorí, stalo sa jediným slobodným prístavom habsburského cisárstva (por. SKUBIČ, Mitja: *Elementi linguistici romanzi nello sloveno occidentale*. Roma: Il Calamo 2000, s. 14 – 15). Významný je najmä vplyv západnej hovorenej slovinčiny, prostredníctvom ktorej sa do ostatných jazykov cisárstva dostávali lexikálne a morfosyntaktické konštrukcie nielen z taliančiny, ale najmä z benáťčiny a z friulčiny. Predpokladáme, že tento jazykový tok bol nepretržitý počas celého jestvovania Uhorského kráľovstva, ale intenzívny bol najmä v ranom stredoveku, v období renesancie a počas trvania talianskeho frontu za prvej svetovej vojny.

⁵⁸ SKUBIČ, op. cit., s. 208.

o názvy nových reálií z oblasti gastronómie, športu a pod. (napr. *catenaccio*, *azzurri*, *pesto*).

3.1 Závery

- a) niektoré slová možno vnímať ako tzv. etymologické duplikáty,⁵⁹ pretože vznikli z dvoch významových odtienkov rovnej lexémy a sú funkčné v dvoch odlišných sémantických skupinách (napr. *kapric* od slova *capriccio* – 'hudobná forma', označuje v nárečí aj vankúšik); v niektorých prípadoch môžeme pozorovať aj rôzne stupne adaptácie tej istej lexémy v rozličných rovinách jazyka (napr. *mantila/mantel*).
- b) lexémy patriace do skupiny odborných výrazov (z oblasti umenia, architektúry, technicizmy a pod.), ktoré označujú konkrétne reálie, ostali v prevažnej miere nezmenené a zachovali si pôvodnú formu a prepis. Väčšinou sú to teda aklimatizované výpožičky.⁶⁰
- c) lexémy sektorových jazykov (oblasť bankovníctva, obchodu, literatúry a pod.), ktoré sa často používajú aj v konotatívnych významoch, prešli grafemickou adaptáciou; slová, ktoré prešli z vysokého štýlu do bežného, resp. familiárneho používania, sa stali integrovanými výpožičkami a ich význam sa voči pôvodnému denotatívne špecializovanému významu pozmenil.
- d) najväčšími formálnymi zmenami prešli lexémy, ktoré sa do slovenčiny dostali ústnym podaním; rôzne stupne gramatickej a fonetickej adaptácie,⁶¹ zmena či posun významu dali vznik každodenne používaným lexémam,

---

⁵⁹ Tento pojem použila SZEMBERSKA, Anna: Wybrane nowe italianizmy we współczesnej polszczyźnie, «Kwartalnik Językoznawczy» VII (2013), 3, s. 51.

⁶⁰ V tejto štúdii používame terminológiu, ktorú systemizovala BOMBÌ, Raffaella: Terminologia degli adattamenti linguistici, in Dal 'paradigma' alla parola. Riflessioni sul metalinguaggio della linguistica, ed. Orioles, Vincenzo. Roma: Il Calamo 2001, s. 93 – 111.

⁶¹ Máme tu na mysli rôzne typy sémantickej remodelácie a rozširovania významu, ale aj rôzne prípady morfemickej substitúcie alebo pridávania morfém, najmä predpôň a koncoviek. Môže sa meniť aj rod a číslo podstatných mien. Zmenu rodu zaznamenávame najmä pri slovách, ktoré sprostredkovala srbo-chorvátčina (napr. tal. *scrigno* – srb.-chor. *škriňa* – sk. *skriňa*).

ktoré však často nájdeme len v orálnom nárečovom prostredí. Takéto adaptované výpožičky sú funkčné len v obmedzenom jazykovom či geografickom prostredí (hovorový, resp. nárečový jazyk, regionalizmy, žargón, slang).

- e) zaujímavá je životaschopnosť lexém pochádzajúcich z mimoštandardného prostredia (napr. regionalizmov, ktoré sa dostali do bežnej spisovnej taliančiny, ako napr. výrazy *mozzarella*, *lasagne* a pod. alebo rôznych nárečových slov). V týchto prípadoch by sme mali vraviť nie o italianizmoch, ale skôr o janovizmoch, apulizmoch či venetizmoch, či už adaptovaných / integrovaných alebo aklimatizovaných.
- f) archaizmy a historizmy nadobúdajú v súčasnom jazyku expresívny, najmä ironický charakter.
- g) pokiaľ ide o prienik italianizmov – výpožičiek do súčasnej slovenčiny vo funkcii neologizmov, môžeme pozorovať, že patria do skupín, ktoré sa prekrývajú so sektormi obchodnej výmeny či ekonomickej aktivity Talianov na Slovensku. Ide napr. o oblasť gastronómie a kuchyne (tu sú funkčné najmä aklimatizované výpožičky a výpožičky vo funkcii módnjej, resp. makarónskej), obuvi, automobilov, oblečenia, keramiky, kinematografie, divadla a pod.; napr. slová z oblasti stravovania k nám prenikli pomerne nedávno a zachovali si pôvodný, alebo len minimálne zmenený prepis (napr. *al dente*, *tiramisù*, a pod.); zmeny väčšinou nepresahujú fonetickú adaptáciu. Niektoré výrazy majú aj slovenský ekvivalent, alebo by mohli byť kalkované, ale z módných, resp. štýlových dôvodov sa uprednostňuje používanie italianizmu. Ostávajú tak v rovine aklimatizovaných výpožičiek bez zmeny prepisu (napr. *penne*, *lasagne*, *caffè*, a pod.).
- h) životnosť výrazov viazaných na isté reálie je ohraničená životnosťou samotných pomenovávaných predmetov a javov. Niektoré sú už zastarané (napr. *abalda*, *árešt*, *fierra*, *merenda*, a pod.), niektoré (najmä z oblasti profesionálneho žargónu) prežívajú v subštandardnej a nárečovej rovine jazyka (napr. *amarena*, *skampolo*, *šotolina*, *diškrécia*, *mantel'*, a pod.).
- i) vo všeobecnosti možno pozorovať najmä výpožičky podstatných mien, slovesá sú zriedkavé; verbalizácia vypožičaných substantív už patrí do oblasti slovotvorby a formovania neologizmov prijímajúceho jazyka.

j) mnohé výrazy, pri ktorých etymologické a historické slovníky uvádzajú taliansky pôvod, majú v skutočnosti pôvod v iných jazykoch a v taliančine sa buď vôbec nepoužívajú / nepoužívali, alebo sa používajú v inom význame (to je prípad často uvádzaných “italianizmov” *firma, pantofľa, koberec, guardián, trebula*, mnohých latinizmov a i.). Takéto slová spolu s novotvarmi, ktoré aludujú taliansky pôvod, sú tzv. **falošné italianizmy** (napr. slovo *apartmán* prevzala taliančina zo španielčiny; slovo *armáda* sa významovo sformovalo v nemčine - taliančina používa výraz *esercito*; slovo *atak* vo význame ‘útok’ je keltogermánskeho pôvodu; pseudovýpožičky ako *mopresso, libresso, moccaccino* a pod.). Mnohé italianizmy naopak doteraz historické slovníky slovenského jazyka prisudzujú iným jazykom (sú vedené ako galicizmy, hispanizmy a pod., por. napr. slová *banket, bilión, bombardá, butela, finta, kordón, marinár, model, mušelin, pištoľ, pomáda, štafeta* a i.).

4. SLOVNÍKOVÁ ČASŤ: ITALIANIZMY V SÚČASNEJ SLOVENČINE – BEŽNE POUŽÍVANÁ LEXIKA

Použité skratky:

RV: rozšírenie pôvodného významu; ZV: zúženie pôvodného významu; IV: integrovaná výpožička; AV: aklimatizovaná výpožička; MR: morfeimická remodelácia; MS: morfeimická skomolenina

príd.m.: prídavné meno	fr.: francúzština
ang.: angličtina	ger.: germánsky
ar.: arabčina	got.: góťčina
arch.: archaizmus	han.: hanlivo
balk.: balkánsky, balkanizmus	hist.: historizmus
ben.: benáťčina	hovor.: hovorovo
byz.: byzantský	chor.: chorvátčina
češ.: čeština	int.: internacionálny
eur.: (celo)európsky	janov.: janovčina
expres.: expresívne	juž.: južný
fam.: familiárne	lat.: latinčina
fig.: figuratívne	longob.: longobardčina

maď.: maďarčina
 mil.: milánsky
 náreč.: nárečovo
 neap.: neapolčina
 neu.: neutrálny
 odb.: odborný výraz
 odvod.: odvodený
 perz.: perzština
 piem.: piemontčina
 pomen.: pomenovanie
 rak. nem.: rakúsky variant nemčiny
 region.: regionálny
 rum.: rumunčina
 srb.: srbčina
 sever.: severný, severo-

slab.: slabika
 sk.: slovenčina
 slov.: slovinčina
 stredov.: stredoveký
 špan.: španielčina
 tal.: taliančina
 term.: termín, odborný výraz
 terst.: terstčina
 tur.: turečtina
 ukr.: ukrajínčina
 voj.: vojenský
 výz.: význam
 zast.: zastaralo
 žarg.: žargón

italianizmus v lexikálnom fonde slovenčiny	predpokladaná etymológia	slovenský ekvivalent	charakteristika výpožičky	poznámky
abalda	tal. <i>appalto</i> → rum. <i>abaldă</i> → sk. <i>abalda</i>	trafika, stánok	IV, arch.	region. vo význ. malopredaj monopolných tovarov, najmä soli a tabaku (až do 1. 1. 1974)
admirál	ar. <i>almiral</i> → ben. <i>almiraglio</i> , <i>ammiraglio</i> → srb.-chor. <i>admiral</i> → sk. <i>admirál</i>	-	IV, neu.	prostredníctvom byz. adaptácie, vo výz. námornej hodnosti
al dente	tal. <i>al dente</i> → int.	-	AV, žarg. odb. (gastro.)/ exotizmus	

alarm	tal. <i>all' arme</i> → rak. nem. <i>Alarm</i> → sk. <i>alarm</i>	poplach	IV, expres.	
amarena, amarela	Amarena, Amarina tal. <i>amarella</i> → rak. nem. <i>Amarelle</i> → sk. <i>amarela</i>	-	IV, žarg. odb.	z lat. lat. <i>amar- rellum</i> ; druh vína / ovocia
ambo	tal. <i>ambo / ambi / ambe</i>	-	AV, žarg. (lotéria)	výhra dvoch tipovaných čísel
ambra	ar. <i>ambar</i> → tal. <i>ambra</i> → sk. <i>ambra</i>	-	AV, neu.	
ambrel	it. <i>ombrello</i>	dáždnik / slnečník	IV, štýlovo príznačový arch.	
anténa	tal. <i>antenna</i> → int.	-	AV, VP, neu.	v sk. len v kontexte elektrotechniky (tu po prvýkrát použil Marconi v 19. stor.)
artičok	ben. <i>articioco</i> → srb.-chor. <i>artičoka</i> → sk. <i>artičok</i>	-	IV, odb. (bot.)	z ar. <i>al-huršuf</i>
artiléria	tal. <i>artiglieria</i> (→ int.)	delostrelec- tvo	IV, arch.	
artista	tal. <i>artista</i> → maď./sk. <i>artista</i>	akrobat	AV, VP, neu.	v tal. všeobecne vo význame 'umelec'
arzenál	ben. <i>arsenale</i> → rak. nem. <i>Arsenal</i> → sk. <i>arzenál</i>	zbrojnica	IV, term. voj.	
autostráda	tal. <i>autostrada</i> → int.	diaľnica	AV, expres.	

avízo	tal. <i>avviso</i> → int.	oznámenie, upozornenie	IV, neu.	
azzurri, rossoneri, neroazzurri, a pod.	<i>azzurri, rossone- ri, neroazzurri</i> , a pod. (tal. → int.)	-	AV, exotiz- mus, žarg. odb. (šport)	
baldachýn	tal. <i>baldacchino</i> → rak. nem. <i>Baldachin</i> → sk. <i>baldachýn</i>	-	IV, neu.	odvod. z vl. m. Baldac, ktorým Európania v stredoveku nazývali arabský Bagdad
balón	tal. <i>ballone</i> / ben. <i>ballon</i> → fr. <i>bal- lon</i> → sk. <i>balón</i>	mech	IV, neu.	od zväčšeni slova <i>balla</i> 'vrece'
banda	prov. <i>banda</i> → tal. <i>banda</i> → srb.-chor. <i>banda</i> → sk. <i>banda</i>	tlupa, húf	AV, han.	negatívny význ. posun oproti tal.
bandita	tal. <i>bandito</i> → srb.-chor. <i>bandit</i> / maď. <i>bandita</i> → sk. <i>bandita</i>	zbojník, lúpežník, kmín	IV, expres.	pôv. z got. <i>ban- dwian</i> (rovnaký etymol. základ ako pri výraze banda)
banket	tal. <i>banchetto</i> → rak. nem. <i>Bankett</i> → sk. <i>banket</i>	hostina, občerstvenie	IV, neu.	
bárka	tal. <i>barca</i> → maď. / sk. <i>bárka</i>	čln, loďka	AV, neu.	
baráber	tal. <i>barabba</i> → maď. <i>baráber</i> → sk. <i>baráber</i>	trhan, tulák	MR (prípona -er), han., arch.	od vl. m. Barabáš (tal. Barabba); cez severotal. dia- lekty; v sk. pôv. význam 'staveb- ný robotník'

barbier	tal. <i>barbiere</i> → fr. <i>barbier</i> → rak. nem. <i>Barbier</i> → sk. <i>barbier</i>	holič	IV, expres., zjemn., arch.	
barista	tal. <i>barista</i> → int.	-	AV, term., odb. (gastro.); neo.	ang. koreň <i>bar-</i> , tal. prípona <i>-ista</i>
basta	tal. <i>basta</i> → int.	dost', stačí, hotovo	AV, hovor. fam.	v sk. len ako citoslovčia
batalión	tal. <i>battaglione</i> → int.	oddiel	IV, term., odb. (voj.), hist.	
bazilišok	tal. <i>basalisco, bas- silisco, basalischio, basaliscio</i> → sk. <i>bazilišok</i>	-	IV, neu.	z lat. <i>basiliscus</i> ; význ. 'zlá bytosť, škriatok' so smrtiacim pohľadom; fig. 'zlý človek'
beladona	<i>belladonna</i> (tal. → sk.)	ľuľkovec zlomocný	AV, term., odb. (bot.)	pravdepod. z galského slova <i>bladona</i> , pozme- neného ľudovou etymológiou
bergamot	tal. <i>bergamotto</i> → srb.-chor. <i>bergamot</i> → sk. <i>bergamot</i>	-	IV, term., odb. (bot.)	z tur. <i>beg armüdi</i>
bienále, trienále a pod.	tal. <i>biennale, triennale</i> a pod. → sk. <i>bienále, trienále</i> a pod.	dvojočnica, trojročnica a pod.	AV, neu.	z lat. <i>biennalis, triennalis, ecc.</i>
blokáda	tal. <i>bloccata</i> → rak. nem. <i>Blockade</i> → sk. <i>blokáda</i>	zátarasa	IV, term., odb. (voj.)	pozn.: z tal. novšie slovo blokáda , ale z fr. cez nem. staršie výrazy blok, blokovať

bodega	tal. <i>bottega</i> → špan. <i>bodega</i> → sk. <i>bodega</i>	sklep, pivnica, stánok, lahôdky	IV, colloquiale, zast.	od lat. apotheca; zo špan. význam 'krčma'
bomba	tal. <i>bomba</i> → srb.-chor. <i>bomba</i> → sk. <i>bomba</i>	-	AV, neu.	podobná etymológia ako pri výraze bombarda
bravo	<i>bravo</i> (špan. → tal. → sk.), neistá etymo.	výborne	AV, expres.	vo význame 'výborný, schopný' z tal.
brigáda	tal. <i>brigata</i> → rak. nem. <i>Brigade</i> → sk. <i>brigáda</i>	-	IV, RV, fam.	odvod. zo slova <i>briga</i> (nejasného pôvodu), vo význame 'spoločnosť';
brigant	tal. <i>brigante</i> → srb.-chor. <i>brigant</i> → sk. <i>brigant</i>	lúpežník, zbojník	IV, arch.	rovnaká etymol. základ ako pri výraze brigáda
brilantína	tal. <i>brillantina</i> → sk. <i>brilantína</i>	pomáda, lesk.	AV, arch.	
briliant, brilantný	tal. <i>brillante</i> → rak. nem. <i>Brillant</i> / srb.-chor. <i>brilijant</i> → sk. <i>briliant, brilantný</i>	-	IV, neu., term., odb. (zlatníctvo)	
brokát	tal. <i>broccato</i> → rak. nem. <i>Brocat</i> → sk. <i>brokát</i>	zlatohlav	IV, term., odb. (tkaniny)	gramatická adaptácia: pôv. príd.m., odvod. zo slova <i>brocco</i> – 'zdobený výstupkami, vzormi vystupujúcich vlákien'

brokolica	tal. <i>broccoli</i> → sk. <i>brokolica</i>	-	IV, MR (prípona -ica), term., odb. (bot., gastro.)	prípona -ica evokuje etymologické sprostredko- vanie slova cez južné slovanské nárečia; grama- tická adaptácia: prechod z pl. (pôv. vo význa- me 'výhonky, púčiky') do sg.
butylka, butel'ka	špan. <i>botilla</i> → tal. <i>bottiglia</i> → sk. <i>butela, butel'ka, butylka</i>	flaša, karafa, súdok, ploskačka	IV, MR (prí- pona -ka), náreč., arch., expres.	
buzerant	z ben. <i>buzeran- te</i> (variant tal. <i>buggerante</i>)	teploš, gay, sodomita	IV, expres., han.	pozor!: sloveso buzerovať nie je talianizmus, jeho význam má iný pôv.
buzola	ben. <i>bussola</i> → srb.-chor. <i>busola</i> sk. → sk. <i>buzola</i>	kompas	IV, neu.	
ciabata	<i>ciabatta</i> (perz. → tur. → tal. → sk.)	-	AV, žarg. odb. (jedlo), neo.	druh pečiva
cicerone	z vl. m. Cicerone	-	AV, arch.	vo význame vševediaceho sprievodcu zrej- me z Danteho diela <i>Božská komédia</i>
cicesbeo	<i>cicisbeo</i> (tal. → sk.)	záletník, cickoš	AV, arch.	onomatopeický výraz

cinzano	z vl. m. Cinzano	-	AV, žarg. odb. (víno)	v sk. generalizovaný význam – označuje všeobecne aperitív
cuketa, cukina	tal. <i>zucca</i> , <i>zucchina</i>	-	IV, term., odb. (bot.)	
cukor	ar. <i>sukkar</i> → tal. <i>zucchero</i> (zast. o region. <i>zùccaro</i>) → sk. <i>cukor</i>	-	IV, neu.	
čau	<i>ciao</i> (ben. → sk.)	ahoj, servus, serus (fam.)	IV, fam., hovor.	výraz ben. pôvodu, odvod, od slova <i>sciao</i> , <i>sciavo</i> vo význame 'služobník' (tal. <i>schiaivo</i>); paralelné používanie lat. slova <i>servus</i> vo funkcii pozdravu
detto	<i>detto</i> (tal. → sk.)	presne	AV, hovor.	
diletant	tal. <i>dilettante</i> → rak. nem. <i>Dilettant</i> → sk. <i>diletant</i>	neodborník, nedouk	IV, expres., han.	
diskont	tal. <i>disconto</i> → int.	-	IV, neu, odb. (banka)	
diškrécia	tal. <i>discrezione</i> → sk. <i>diškrécia</i>	všimné, obslužné	IV, významová zmena, hovor., fam., arch.	zast. 'úrok za financie poskytnuté na verejné účely'
diva	tal. <i>diva</i> → int.	hviezda	AV, expres.	
dizajn	tal. <i>disegno</i> → ang. <i>design</i> → int.	návrh, vzhľad	IV, ZV, neu.	

don	<i>don</i> (tal. → int.)	-	AV, arch.	skrátená forma arch. <i>donno</i>
dóža	ben. <i>doxe</i> → maď. <i>dózse</i> → sk. <i>dóža</i>	-	IV, term., odb. (dejiny), hist.	
dromedár	tal. <i>dromedario</i> → chor. <i>dromedar</i> → sk. <i>dromedár</i>	jednohrbá ťava	IV, RV, term., odb. (zoo.), žarg., fig. han.	z lat. DROME-DARIUS
duce	<i>duce</i> (tal. → sk.)	-	AV, term., odb. (dejiny)	
dukát	tal./ ben. <i>ducato</i> → sk. <i>dukát</i>	zlatka	IV, term., odb. (dejiny)	fig. 'peniaze'
egreš	tal. <i>agresto</i> → maď. <i>egres</i> → sk. <i>egreš</i>	-	IV, term., odb. (bot.)	
eskorta	tal. <i>scorta</i> → špan. <i>escorta</i> → rak. nem. <i>Eskorte</i> → sk. <i>eskorta</i>	ozbrojený sprievod	IV, term., odb. (voj.)	
espresso, presso	<i>espresso</i> (tal. → sk.)	-	formy IV, AV, hovor.	rôzne stupne fonetickej a morfemickej adaptácie
fáč	tal. <i>fascia</i>	obväz, ovínadlo	IV, hovor.	
fajansa	z vl. m. Faenza tal. <i>faenza</i> → fr. <i>faïence</i> → sk. <i>fajansa</i>	-	IV, term., odb. (keramika)	
fašizmus	tal. <i>fascismo</i> → sk. <i>fašizmus</i>	-	IV, term., odb. (politológia)	

fatamorgána	z vl. m. Fata Morgana	prelud, klam	AV, neu.	z vl.m. myto- logickej bytosti (Morgana; fata – 'víla, čarodejníca, sudička') a zra- kového klamu v obl. Messiny
favorit	tal. <i>favorito</i> → srb.-chor. – sk. <i>favorit</i>	oblúbenec, miláčik, vyvolený	IV, neu., odb. (šport)	
feferón/ka	tal. <i>peperone</i> → srb.-chor. <i>feferon</i> → sk. <i>feferón</i>	-	IV, neu.	hlásková zmena pod vplyvom nem. <i>Pfeffer</i>
fiasco	tal. <i>fiasco</i> → sk. <i>fiasco</i>	neúspech, debakel, blamáž, ne- zdar, smola, pech	AV, neu.	z divadelného žarg.
figa	zast. tal. sever. <i>figo</i> → slov. <i>figa</i> → sk. <i>figa</i>	-	IV, odb. (bot.)	
filigrán	tal. <i>filigrana</i> , <i>filograna</i> → sk. <i>filigrán</i>	-	IV, term., odb. (tlač, zlatníctvo)	
finále	tal. <i>finale</i> → sk. <i>finále</i>	záver	AV, neu.	
finta	tal. <i>finta</i> → sk. <i>finta</i>	pasca, pretváрка, úskok	AV, expres.	zo šermiarskeho žarg.
fiškus	tal. zast. <i>fisicoso</i> , <i>fisicare-sophisticare</i> → maď./ sk.	výmyselník	IV, expres., hovor.	pôv. vo význame 'ten, kto hovorí nezrozumiteľne, komplikovane; potmehúd'; v sk. zast. aj vo význa- me 'advokát'

fregata	tal. <i>fregata</i> → int.	-	AV, term., odb. (námor.)	
futurizmus	tal. <i>futurismo</i> → int.	-	IV, term., odb. (literatúra, umenie)	
galeja, gale- óna, galéra	tal. <i>galera, galeona</i> → int.	trojveslica	IV, term., odb. (námor.)	
galeje	<i>ako vyššie</i>	žalár; drina, lopota, mordovač- ka, otročina	IV, expres.	
geto	ben. <i>gheto</i>	-	IV, expres.	z vl. m. istej benátskej štvrte, <i>ghèto</i> , ktorú obývali židia
golf	tal. <i>golfò</i> → srb.-chor. <i>golf</i> → sk. <i>golf</i>	záliv	IV, term., odb. (geo.)	
golier	tal. <i>collare</i> → maď. <i>gallér</i> → sk. <i>golier</i>	limec (od lat. <i>limes</i>)	IV, neu.	por. rovnakú etymo. výrazu kolárik (kňaz- ský), aj v tal. ako dim. <i>collarino</i>
gondola	ben. <i>gondola</i>	-	AV, neu.	
gonfalonier	tal. <i>gonfaloniere</i>	-	IV, term., odb. (dejiny)	
gorgonzola	tal. <i>gorgonzola</i>	-	AV, term., odb. (gastro.)	
gotika, gotický	tal. <i>gotico</i> → int.	-	IV, odb.	výraz vznikol v obd. renesan- cie ako hanlivé pomenovanie se- verského umenia (z pomen. Gót)

grafity	longob. <i>krappfo</i> → tal. <i>graffiti</i> → int.	-	AV, neu.	por. rovnýký etymol. základ výrazov sgraffito, šrafovať (z tal. <i>sgraffiare</i>)
grisiny	piem. <i>grissin, ghes-sin</i> → tal. <i>grissini</i> → sk. <i>grisiny</i>	-	AV, term., odb. (gastro.)	odvod. zo slova <i>ghessa</i> - 'vlákno'
gusto, gustiózny	tal. <i>gusto</i> → rak. nem. <i>Gusto</i> → sk. <i>gusto</i>	vkus, chuť	IV, fam.	v sk. vo fráze <i>proti gustu žiaden dišput</i> (kalk zo stredov. lat. <i>de gustibus non est disputandum</i>)
harcovník, harcovať	tal. <i>arciere</i> → rak. nem. <i>hartschier</i> → sk. <i>harcer / harcovník</i>	bojovník	IV, MR (séma harc, morféma -ov, prípona -ík / morféma a, slovesná prípona -ť), arch.	fig. ostrieľaná, skúsená osoba
harlekýn	z vl. m. Arlecchino	šašo	expres.	z vl. m. divadelnej postavy
impresáριο	tal. <i>impresario</i> → int.	-	AV, odb., slang (divadlo)	
indigo	z tal. <i>indico, indigo, indaco</i> → srb.-chorv. <i>indigo</i> → sk. <i>indigo</i>	-	AV, odb.	
inferno	tal. <i>inferno</i>	peklo	AV, expres., vysoký štýl	
intrigovať	tal. <i>intrigare</i> → srb.-chorv. <i>intrigirati</i> → sk. <i>intrigovať</i>	snovať úklady, pletkárit'	IV, expres.	

investovať	tal. <i>investire</i> → int.	vložiť, vsadiť	IV, ZV, neu.	z pôv. <i>investire</i> vo význ. 'udeliť, poveriť, uviesť do úradu', sa výraz dostal v tal. aj do obchodného prostredia
iredenta, iredentizmus	tal. <i>irredento, irredentismo</i> → int.	-	AV, term., odb. (politológia), neo.	moderná lexéma odvodená z lat. <i>redimere</i> ; od v 19. stor. zo slovného spojenia <i>Italia iredenta</i> (Nevykúpené Taliansko), ktoré označovalo tal. hist. územia pod správou Rakúsko-Uhorska
jupka	tal. <i>giuppa, giubba</i> (<i>giubbone, giuppone</i>) → rak. nem. <i>joppe</i> → sk. <i>jupka</i> (<i>šuba, župan, župica</i>)	bundička, bunda	IV, náreč., hovor./neu., hist.	por.: prípony v tvaroch z juhoslovan. jazykov <i>-an, -ica</i> z ar.; por. rovnaký etymol. základ výrazov šuba, župan (zvršok tradičného odevu; <i>jupka</i> 'ľahký ženský kabátik', <i>šuba</i> 'ťažký kožuch'); hist. výraz ako pomen. štátnej funkcie (<i>išpán, špán, župan</i>) je etymol. duplikát

kabanica, kabaňa	ar. <i>qaban</i> → tal. <i>gabbano</i> → srb. <i>kabanica</i> → sk. <i>kabanica</i>	-	IV, MR (prípona -ica), žarg. odb. (etnografia)	vo význame 'krátky široký zvršok pastierov'; podobná etymo. slova kabát
kalk	tal. <i>calco</i> → fr. <i>calque</i> → sk. <i>kalk</i>	-	IV, ZV, odb. (lingv.)	internacionalizoval sa len lingvistický význam slova
kalmár	tal. <i>calamaro</i> → chor. → sk. <i>kalmár</i>	-	IV, term., odb. (zoo.)	
kamelot, kamilot	fr. ant. <i>chamelot</i> → it. <i>cambellotto</i> / <i>ciambellotto</i> / <i>cammellotto</i> → sk. <i>kamelot</i>	-	IV, odev. žarg.	druh tkaniny z ťavej, resp. kozej srsti
kamizola	ben. <i>camisa</i> , <i>camisiola</i> → sk. <i>kamizola</i>	kabát, zvrchník, košela, košielka	IV, arch.	pôv. ben. <i>camisiola</i> označovalo dlhý zdobený náprsník, ktorý nosili benátski šľachtici pod tógou
kandeláber	tal. <i>candelabro</i> → rak. nem. <i>Kandelaber</i> → sk. <i>kandeláber</i>	stĺp, stožiar, lampa	IV, expres.	v sk. frazéma <i>zavesiť niekoho na kandeláber</i>
kandizovať, arch. kandírovať	ar. <i>qand</i> → tal. <i>candire</i> → srb.-chor. <i>kandirovat</i> → sk. <i>kandírovať</i>	presládzať	IV, term., odb. (gastro.)	
kanón	tal. <i>cannone</i> → rak. nem. <i>Kannone</i> → sk. <i>kanón</i>	-	IV, term., odb. (voj.)	

kantína	tal. <i>cantina</i> → srb.-chor. <i>kanti- na</i> / sk. <i>kantína</i>	sklep, pivnica	AV, arch., expres.	
kapitán	tal. <i>capitano</i> → srb.chor. <i>kapetan</i> , slov. <i>kapitan</i> / rak. nem. <i>Kapitan</i> → sk. <i>kapitán</i>	-	IV, RV, neu.	vo význ. 'lodný kapitán' pravde- pod. prostred. slovanských ja- zykov; vo význ. 'voj. veliteľ' prostred. rak. nem.
kápo	<i>capo</i> (tal. → sk.)	šéf	AV, ironico, fam.	
kaprál	<i>caporale, caporal</i> (tal. → sk.)	-	IV, term., odb. (voj.)	odvod. z <i>capo</i>
kapric	tal. <i>capriccio</i> → srb.-chor. <i>kapric</i> → sk. <i>kapric</i>	rozmar, vrtoch, truc, vzdor, priek / vankúšik	IV, RV, ná- reč., expres., fam.	
kapučňa	tal. <i>cappuccio</i> → rak. nem. <i>Kapuze</i> → sk. <i>kapučňa</i> , <i>kapucia</i>	-	IV, neu.	
kapučíno	tal. <i>cappuccino</i> → int.	-	AV, term., odb. (gastro.), fam.	
kapún	tal. <i>cappone</i> → rak. nem. <i>Kappaun</i> → sk. <i>kapún</i>	-	IV, odb. (zoologia)	
karafa	ar. <i>garrāfa</i> → tal. <i>caraffa</i> → maď. <i>karaffa</i> → sk. <i>karafa</i>	-	IV, neu.	

karafiát	tal. <i>garofano</i> zast. <i>gariqfilata</i> , z tur.-perz., zast. forma <i>kariofillat</i>	hrebíček, klinček	IV, MR (vypadli morfémy -q a -l), term., odb. (bot.)	zmienka v Mattioliho herbári (XVI. stor.)
karanténa	ben. <i>quarantena</i> → int.	ochranná doba	IV, odb.	
karát	ar. <i>qirat</i> → tal. <i>ca- rato</i> → rak. nem. <i>Karat</i> → sk. <i>karát</i>	-	IV, neu.	
karavána	perz. <i>karwan</i> → tal. <i>caravana</i> → chor. <i>karavana</i> → sk. <i>karavána</i>	-	IV, neu.	zaujímavé, že v sk. sa zachoval prízvuk na predposlednej slabike
karfiol	tal. <i>cavolfiore</i> → rak. nem. <i>caulifior</i> , <i>kaul- fior</i> , <i>Karfiol</i> → sk. <i>karfiol</i>	-	IV, MS (zá- mena -r- a -l- v slabikách), term., odb. (bot.)	výraz vznikol fonetickým skomolením
karikatúra	tal. <i>caricatura</i> → maď. / sk. <i>karikatúra</i>	-	IV, neu. – expres.	odvod. zo slova <i>caricare</i> , vo výz. ‘zveličovat’
karmín	ar. <i>qirmizi</i> → lat. <i>carminium</i> → tal. <i>carminio</i> → sk. <i>karmín</i>	nach, červeň	IV, odb. (maľba)	
karneval	tal. <i>carnevale</i> → srb.- chor. <i>karne- val</i> → sk. <i>karneval</i>	fašiangy	IV, neu.	z výrazu. <i>carne-levare</i> – ‘odobrať mäso’; význ. sa vzťahuje na deň úred začiatkom veľko- nočného pôstu, keď začínalo bez- mäsité obdobie; por. český výraz <i>masopust</i>

karta	tal. <i>carta</i> → sk. <i>karta</i>	lístok, pohľadnica	IV, ZV, neu.	z lat. <i>charta</i> ; v sk. vypadol tal. význam 'papier'
kartón	tal. <i>cartone</i> → rak. nem. <i>Karton</i> → sk. <i>kartón</i>	lepenka, papundekel	IV, RV, neu.	
kasíno	tal. <i>casinó</i> → rak. nem. <i>Casino, Kasino</i> → sk. <i>kasíno</i>	herňa	IV, neu.	
kaskáda	tal. <i>cascata</i> → rak. nem. <i>Kasakade</i> → sk. <i>kaskáda</i>	vodopád	IV, neu.	
kaškaval	tal. juž. <i>caciocavallo</i> → balk. → sk. <i>kaškaval</i>	-	IV, neu., odb. žargón (syr)	
kataster	arch.tal. <i>catastro</i> → nem. <i>Kataster</i> → sk. <i>kataster</i>	-	IV, neu.	z gr.
kavaléria	tal. <i>cavalleria</i> → sk. <i>kavaléria</i>	jazda, jazdectvo	IV, neu.	výraz sa do sk. dostal v 16. stor. ako názov špeci- álnej renesanč- nej vojenskej jednotky
kavalkáda	tal. <i>cavalcata</i> → fr. <i>cavalcade</i> → sk. <i>kavalkáda</i>	nájazd, jazda	IV, odb. (voj.), arch.	
kaviár	tur. <i>havyar</i> → tal. <i>caviale</i> , zast. <i>caviaro</i> → rak. nem. <i>Kaviar</i> → sk. <i>kaviár</i>	-	IV, odb. (gastro.)	
kazeta	tal. <i>cassetta</i> → srb.-chor. <i>kaseta</i> / sk. <i>kazeta</i>	skrinka, truhlička	IV, neu.	dim. slova <i>cassa</i>

kolorit	tal. <i>colorito</i> → srb.-chor., rak. nem., maď. <i>kolorit</i> → sk. <i>kolorit</i>	farebnosť, dojem, ráz, povaha	IV, formale	
komín	tal. <i>camino</i> → čes. / sk. <i>komín</i>	dymník, koch, kozub	IV, neu.	zaujímavé sú etymol. odlišné výrazy v iných slovanských jazykoch (srb.- chor. <i>dimnjak</i> ; ukr. <i>dimar</i>) a zachovanie prízvuku v češti- ne a slovenčine
komnata	tal. <i>camminata</i>	palota, sieň	IV, expres., zast.	pôv. 'izba vyba- vená komínom'; etymo. ako pri výraze komín
kompaz	tal. <i>comparso</i> → chor. <i>kompars</i> → sk. <i>kompaz</i>	štatisti, šta- fáž, krovie	IV, odb. (kino); hovor.	
kompas	tal. <i>compasso</i> → srb.-chor. <i>kompas</i> → sk. <i>kompas</i>	-	IV, odb. (technika)	
komúna	tal. <i>comuna</i> → srb.-chor. <i>komuna</i> → sk. <i>komúna</i>	-	IV, odb. (dejiny, ad- ministratíva)	
komža, kamža	severotal./ben. <i>camisia, camicia</i> → čes. <i>komže</i> , sk. <i>kamža, komža</i>	-	IV, žarg. odb. (nábož.)	dnes biela kňazská, resp. mníšska košela; v stredoveku aj mužská laická košela (por. maď. <i>kámsza</i>)
kontesa	tal. <i>contessa</i> → srb.-chor. / sk. <i>kontesa</i>	gróafka	IV, odb.	

kontraband	tal. <i>contrabbando</i> → srb.-chor. / sk. <i>kontraband</i>	-	IV, han., expres.	
kontrast	tal. <i>contrasto</i> → srb.-chor. / sk. <i>kontrast</i>	protiklad, opak	IV, odb.	
koperta, koverta	severotal. region. <i>coperta</i>	obálka	AV, arch., náreč.	vo význ. 'obálka' zo severotal., por. srb.-chor. <i>koverta</i> , slov. <i>kuverta</i> ;
korba	tal. <i>corba</i> → sk. <i>korba</i>	-	IV, VP, žarg. (automobil.)	pôv. košina na voze; žarg. kokpit automobilu
korčuľa	tal. <i>chiocciola</i> → maď. <i>kórcsolya</i> → sk. <i>korčuľa</i>	-	IV, neu.	
kordón	tal. <i>cordone</i> → rak. nem. <i>Kordon</i> → sk. <i>kordón</i>	špalier	IV, žarg. (voj.)	
kordován	z vl. m. Cordoba tal. <i>cordovano</i>	-	IV, arch., odb.	druh jemnej kože, (pod. kordovánky)
koridor	tal. zast. <i>corridore</i> → int. → sk. <i>koridor</i>	priechod	IV, neu	
korzár	tal. <i>corsaro</i> → srb. <i>korzar</i> → sk. <i>korzár</i>	pirát	IV, expres.	
korzo, korzovať (sa)	tal. <i>corso</i> → rak. nem. <i>Korso</i> → sk. <i>korzo</i>	promenáda, špacírovať (sa), prechádzať sa, promenovať sa	AV, expres., sloveso je arch.	

kostým	tal. <i>costume</i> → fr. <i>costume</i> → rak. nem. <i>Kostüm</i> → sk. <i>kostým</i>	-	IV, ZV, neu.	v sk. len vo význame 'elegantný ženský odev zložený zo saka a sukne alebo nohavíc'
koštovať, koštuvať	tal. <i>costare</i> → rak. nem. <i>kosten</i> → sk. <i>koštovať</i>	stáť, mať hodnotu	IV, náreč.	
kredenc	tal. <i>credenza</i> → rak. nem. <i>Kredenz</i> → sk. <i>kredenc</i>	stolík, skrinka, sekretár	IV, ZV, náreč.	v sk. len vo význame nábytku na jedáľenské príslušenstvo
krinolína	tal. <i>crino, lino</i> → fr. <i>crinoline</i> → sk. <i>krinolína</i>	-	IV, odb. (móda),	
kujón	tal. <i>coglione</i> → fr. <i>couillon</i> → rak. nem. <i>kujon</i> , <i>kujonieren</i> (hovor.) → sk. <i>kujon</i>	zloduch, výmyselník	IV, fam., zjemn.	
lagúna	tal. <i>laguna</i> → maď./sk. <i>lagúna</i>	-	AV, term., odb.	zaujímavé je zachovanie prízvuku v podobe dlhej slabiky oproti iným slovanským jazykom
lak	ar. <i>lakk, lakkha</i> → tal. <i>lacca</i> → srb-chor./sk. <i>lak</i>	-	IV, term., odb.	
lampión	tal. <i>lampione</i> → rak. nem. <i>Lampion</i> → sk. <i>lampión</i>	-	IV, neu.	

láva	neap. <i>lava</i> → sk. <i>láva</i>	magma	AV, term., odb. (geológia)	
lavína	tal. <i>lavina</i> → int.	príval	AV, term., odb. (meteo- rológia)	
lazane, lasagne	tal. <i>lasagne</i>	-	AV, term., odb. (gastro.)	rôzne stup- ne adaptácie výpožičky
lazaret	tal. <i>lazzaretto</i> → rak. nem. <i>Lazarett</i> → sk. <i>lazaret</i>	špitál	IV, expres.	
lazarón	tal. <i>lazzarone</i>	povalač, tulák	IV, arch.	zo špan. <i>lázaro</i> 'chudák' (pôv. sa tak označo- vali prívrženci Msaniellovho hnutia v Neapole v 17. stor.)
lencól	tal. <i>lenzuola</i> → sk. <i>lencól</i>	plachta	IV, arch., náreč.	
lido	ben. <i>lido</i>	-	AV, neu.	
limeta, limetka	tal. <i>limetta</i> (zdrob. od 'lima') → srb.-chor. <i>limetka</i> → sk. <i>limeta, limetka</i>		IV, term., odb. (bot.)	z ar.
limón, limonáda	ven. <i>limon</i> , tal. <i>limonata</i>	citrón, citrónáda	IV, arch.	z ar.
loto	z vl. m. Lotto tal. <i>lotto</i> → int.	-	IV, neu.	por. slovo loté- ria (zast. lutria)
macchiato	tal. <i>macchiato</i> → int.	-	AV, žarg. (gastro.)	používa sa len v spojení <i>latte macchiato</i>
mafia	tal. <i>mafia</i> → int.	-	AV, neu.	

machiavelista	z vl. m. Machiavelli (a odvod.)	-	neu.	zachovala sa tal. prípona <i>-ista</i>
majolika	tal. <i>maiolica</i> → int. (z vl. m. <i>Maiorca</i> , <i>Mallorca</i> , zast. <i>Maiorica</i> , <i>Maiolica</i>)	-	odb. term. (keramika)	
makarón, makarónsky	tal. <i>maccherone</i> → sk. <i>makarón</i>	-	IV, term. (gastro.)	pôv. jedlo, ktoré sa konzumovalo na tryznách; v sk aj hovor. han. vo význame 'Talian'; makarónsky vo význ. 'šnobský'
maketa	tal. <i>macchietta</i> (zdrob. od <i>macchia</i>) → srb.-chor. / sk. <i>maketa</i>	skica, model, náčrt	IV, neu., term. (stavebníctvo, výtvarné umenie)	
malária	tal. <i>malaria</i> → sk. <i>malária</i>	-	AV, neu.	
malátny	tal. <i>malato</i> → ger. <i>malat</i> → sk. <i>malátny</i>	chorľavý, unavený, mdlý, ochabnutý	IV, MR (prípona -ny), neu.	
malta	tal. <i>malta</i> → sk. <i>malta</i>	-	AV, term. (stavebníctvo)	
malvázia, malvazinka	tal. <i>malvasia</i> → maď./sk. <i>malvázia</i>	-	AV, posun prízvuku, odb. term.	z vl. m. Monemvasia (tal. a ven. Malvasia) lokality na Peloponéze; metafor. aj vo význame 'vynikajúce víno'

mameluk	ar. <i>mamluk</i> → tal. <i>mamelucco</i> → rak. nem. <i>Mameluck</i> → sk. <i>mameluk</i>	hlupák, ťarbák	IV, RV, han./ hist.	
maněž	tal. <i>maneggio</i> → srb.-chor. <i>maněž</i> → sk. <i>maněž</i>	jazdiareň	IV, neu.	v pôv. význame sa používa sk. ekvivalent <i>jaz- diareň</i> , vo výz- name cirkusovej plochy italianiz- mus <i>maněž</i>
mantel, mantel' (náreč.), mantila, manteleta	tal. <i>mantello, mantelletta</i> → rak. nem. <i>Mantel</i> → sk. <i>mantel, manteleta</i>	kabát, plášť, pláštenka, pelerína	IV, arch.	
maraska, maraskíno	tal. (<i>a</i>) <i>marasca</i> → sk. <i>maraska</i>	-	IV, žarg. (bot., gastro.)	
marcipán	ar. <i>martzabán</i> → tal. <i>marzapane</i> → rak. nem. <i>Marzipan</i> → sk. <i>marcipán</i>	-	IV, neu.	
markytán	tal. <i>mercantante</i> → maď. <i>markotány</i> → sk. <i>markytán</i>	trhovník	IV, arch., han.	
marón	tal. <i>marrone</i> → sk. <i>marón</i>	gaštan	IV, term., odb. (bot.)	
marsala	tal. <i>marsala</i> → int.	-	AV, term., odb. (enológia)	
mascarpone	tal. <i>mascarpone</i> → int.	-	AV, term., odb. (gastro.)	

maskara, maškara, maškaráda	ar. <i>maschara</i> → tal. <i>maschera, mascherata</i> → srb. → sk. <i>maškara, maškaráda</i>	-	IV, han., pravdepod. náreč. fonet. skomolenina	zast. tal. <i>màscara</i> ; z predindoeur. <i>masca</i> – ‘sadza, čierny duch’; v sk. sa vo význame kosmetika používa výraz <i>maskara</i> , výraz <i>maškara</i> má han. charakter
matrac, madrac	ar. <i>matrah</i> → tal. <i>materasso</i> → chor. <i>madrac</i> , maď. <i>matrac</i> → sk. <i>matrac, madrac</i>	slamník	IV, neu.	
melón	tal. <i>melone</i> , ben. <i>melon</i> → rak. nem. <i>Melone</i> → sk. <i>melón</i>	dyňa	IV, term., odb. (bot.)	
merenda	tal. <i>merenda</i> → sk. <i>merenda</i>	olovrant, tanečná zábava	AV, RV, arch.	v sk. zast. vo význame zábavného pikniku
milión, bilión, trilión, atď.	ben. <i>milion, bilion, trilion</i> , atď. → srb.-chor. <i>milion, bilion, trilion</i> , atď. → sk. <i>milión, bilión, trilión</i> atď.	-	IV, neu.	
model	tal. <i>modello</i> → int.	predloha, vzor	IV, neu.	
moderátor	tal. <i>moderatore</i> → eur.	hlásateľ	IV, ZV, neu.	vo význame ‘hlásateľ’ v tal. už len arch.

mólo	janov. <i>molo</i> → rak. nem. <i>Molo</i> → sk. <i>mólo</i>	prístavisko	IV, orig. term., odb. (moreplavba)	
morela	tal. <i>morella</i> → sk. <i>morela</i>	-	IV, odb. (bot.)	tipo di amarena
mornár, marinár	tal. <i>marinaro</i> → srb.-chor. <i>mornar</i> → sk. <i>mornár</i>	námorník	IV, arch.	
mortadela	tal. <i>mortadella</i> → sk. <i>mortadela</i>	-	IV, term., odb. (gastro.)	
moskatel, muskatel, muškatel, muškát	tal. <i>moscato</i> , <i>moscatello</i> → rak. nem. <i>Muskat</i> , <i>Muskateller</i> maď. <i>muskotály</i> , <i>muscatelló</i> → sk. <i>muškatel</i> , <i>muškát</i>	-	IV, významo- vé kríženie, term., odb. (enológia, bot.)	v sk. vo význ. 'víno', 'hrozno', 'korenie' aj 'kvet'
motto	tal. <i>motto</i> → int.	heslo, leitmotív	AV, neu.	
mozzarella	tal. juž. <i>mozza- rella</i> → sk. <i>mozzarella</i>	-	AV, term., odb. (gastro.)	zdrob. od <i>mozza</i> (druh syra)
muflón	tal. (korzický a sardínsky výraz) <i>muflone</i> → srb.- chor. <i>muflón</i> → sk. <i>muflón</i>	-	IV, term., odb. (zoológia)	
mustra, muštra	tal. <i>mostra</i> → srb.- chor. <i>mustra</i> → sk. <i>mustra</i>	vzorka, vzor, miera	IV, expres., náreč., arch.	
mušketa	tal. <i>moschetto</i> → rak. nem. <i>Muskete</i> → sk. <i>mušketa</i>	-	IV, term., odb. (voj.)	pôv. vo význame 'šíp do kuše', od 16. stor. vo význame palnej zbrane
napoletána	z vl. m. Napoli	-	AV, hist.	typ tanca

numero	tal. <i>numero</i> → sk. <i>numero</i>	číslo	AV, ZV, arch.	
ocel'	tal. <i>acciaio</i> , severotál. dial. <i>acciale?</i> <i>asaľ</i> , rom. <i>aciãle</i>	-	term., odb. (metalurgia)	por. podobné výrazy v maď. (<i>acél</i>), rumunčine (<i>oțel</i>) a češtine (<i>ocel</i>), ale odlišné výrazy v iných slovanských jazykoch
oleander	tal. <i>oleandro</i> → rak. nem. <i>Olenader</i> → sk. <i>oleander</i>	-	IV, term., odb. (bot.)	z lat. stredov. <i>lorandrum</i>
omerta	neap. <i>omertà</i> → int.	-	AV, argot (mafia)	
oregano	tal. <i>origano</i> → rak. nem. <i>Oregano</i> → sk. <i>oregano</i>	majoránka, AVmajorán	IV, term., odb. (bot.)	
ostéria	tal. <i>osteria</i> → int.	hostinec	IV, arch.	
padre	tal. <i>padre</i> → int.	otče	AV, expres., arch.	
pagáč, pogáč (náreč.)	tal. <i>focaccia</i> → srb.-chor. <i>pogačica</i> → sk. <i>pagáč</i>	poplamúch, osúch	IV, neu.	
pagát	tal. <i>bagatto</i> → mil. <i>bagátt</i> → maď. / sk. <i>pagát</i>	-	IV, neu., arch.	
pajác, bajazzo	tal. <i>pagliaccio</i>	šašo	hovor., han., arch.	
palác	tal. <i>palazzo</i> → sk. <i>palác</i>	zámok	IV, expres.	

palota	tal. (ben.) <i>ballotta</i> → srb. <i>palata</i> , maď. / sk. <i>palota</i>	sieň	IV, arch.	v rozprávkach vo význame kráľovskej siene; por. <i>pallottola</i> – pôv. hlasovacia sieň vysokých úradníkov; príbuzná je aj etymo. slova <i>palác</i> v rôznych slovanských jazykoch
pancier	tal. <i>panciera</i> (zast. alebo dial. <i>panzièra</i>) → sk. <i>pancier</i>	brnenie	IV, neu.	zachovanie dvojhlásky <i>-ie-</i> v por. s ostatný- mi slovanskými a germánskymi jazykmi
parazol	tal. <i>parasole</i> → fr. <i>parasol</i> → sk. <i>parazol, parazól</i>	dáždnik, slnečník	IV, náreč.	
parmezán	terst. <i>parmesan</i> → chor. <i>parmezan</i> → sk. <i>parmezán</i>	-	IV, term., odb. (gastro.)	z vl. m. Parma
parochňa, parucha	tal. <i>parrucca</i> , <i>perrucca</i> → fr. <i>perruque</i> → rak. nem. <i>Perücke</i> → sk. <i>parochňa</i>	-	IV, MR (prípona-ňa), neu.	
partizán	tal. <i>partigiano</i> → fr. <i>partisan</i> → sk. <i>partizán</i>	-	IV, neu	
pasomán	fr. <i>passement</i> → tal. <i>passamano</i> → maď. <i>paszomány</i> → sk. <i>pasomán</i>	výložka, lampas	IV, neu., arch.	

pasta → pastózny , pastilka , paštéta	tal. <i>pasta, pastoso, pastiglia, pasticcio</i> → sk.	-	IV, MR (prípona -ny /-ka), neu.	
patália	tal. <i>battaglia</i> → maď. / sk. <i>patália</i>	opletačka, nepríjemnosť, kucapaca	IV, fam., expres.	por. arch. batália (vo význame 'bitka')
patina	tal. <i>patina</i> → sk.	medenka, povlak, nádych	AV, odb.	
pavéza	z vl. m. Pavia tal. <i>pavesa</i> → sk. <i>pavéza</i>	štit	IV, term., odb. (voj.)	
pedál	tal. <i>pedale</i> → rak. nem. <i>Pedal</i> → sk. <i>pedál</i>	-	IV, neu.	
pedant	tal. <i>pedante</i> → srb.-chor. / sk. <i>pedant</i>	puntičkár	IV, han., RV	
pendlovať	tal. <i>pendolare</i> → rak. nem. <i>pendeln</i> → sk. <i>pendlovať</i>	-	IV, MR (vypadla morféma o; slovesná prípona -ť), hovor.	
penne	tal. <i>penne</i> → int.	-	AV, term., odb. (gastro.)	
perla	tal. <i>perla</i> → srb.-chor. <i>perla</i> → sk. <i>perla</i>	-	IV, term., odb.	
pesto	tal. <i>pesto</i> → int.	-	AV, term., odb. (gastro.)	
petadra	fr. <i>pétard</i> → tal. <i>petarda</i> → srb.-chor. / maď. / sk. <i>petarda</i>	nálož, delobuch	IV, term., odb.	

piaster	tal. <i>piastra</i> → maď. <i>piaszter</i> / sk. <i>piaster</i>	-	IV, term., odb., hist.	druh mince
pedestál	tal. <i>pedistallo</i> → rak. nem. <i>pedestal</i> → sk. <i>pedestál</i>	podstavec, stupeň	IV, expres.	
pikolík, pikolo	tal. <i>piccolo</i> → rak. nem. <i>pikolo</i> → sk. <i>pikolo</i>	časníc- ky učeň, poskok	IV, hovor., žarg.	
pikulík	tal. <i>piccolo</i>	zmok, škriatok, piadimužík, rarášok	hovor.	rozprávková postava
pilot, pivot	gr. → tal. <i>pedota</i> , <i>pileta</i> , <i>pilota</i> → int.	kormidel- ník, predák	IV, neu.	
pirát	tal. <i>pirata</i> → srb.-chor. <i>pirat</i> → sk. <i>pirát</i>	raubír, lu- pič, korzár	IV, neu.	
piškóta	tal. <i>biscotto</i> → maď. <i>piskóta</i> → sk. <i>piškóta</i>	-	IV, term., odb. (gastro.)	zo stredov. lat. biscoctus, por. etymol. dupli- kát: z fr. <i>biscuit</i> → sk. <i>biskvit</i> , <i>biskot</i>
pištol'	tal. <i>pistola</i> → srb.-chor. <i>pištolj</i> → sk. <i>pištol'</i>	-	IV, neu., term., odb. (voj.)	
pizza	neap. <i>pizza</i> → int.	-	AV, term., odb. (gastro.)	výraz prítomný už v stredov. lat. (z arch. rak.- nem. <i>bizzo</i> , <i>pizzo</i> - 'krajec, skyva chleba?')
plastelína	tal. <i>plastilina</i>	-	IV, neu.	z vl. m. značky

pokál	tal. <i>boccale</i> → nem. <i>Pokal</i> → sk. <i>pokál</i>	-	IV, neu.	
polenta	tal. <i>polenta</i> → int.	-	AV, term., odb. (gastro.)	z lat. polenta, 'jačmenná múka'
pomáda	tal. <i>pomata</i> → srb.-chor. <i>pomada</i> → sk. <i>pomáda</i>	-	IV, neu.	odvod. z <i>pomo</i> , od voňavej jablčnej šťavy, ktorou sa parfu- movali masti
pomaranč	tal. <i>pomarancia</i> → slov. <i>pomaranča</i> → sk. <i>pomaranč</i>	-	IV, term., odb. (bot.)	z perz.
porcelán	tal. <i>porcellana</i> → rak. nem. <i>Porzellan</i> → sk. <i>porcelán</i>	-	IV, neu.	
pošta	tal. <i>posta</i> → int.	-	IV, neu.	
potkan	tal. <i>ponticana</i> , ben. <i>pantigana</i> → srb.-chor. <i>pate- gana</i> → sk. <i>potkan</i>	-	IV, neu., term., odb.	zaujímavá je identická podoba v češ- tine (<i>potkan</i>), podobná v maď. (<i>pátkány</i>); v iných európ- skych jazykoch odlišný výraz
prím, pri- mabalerína, primadonna	tal. <i>primo</i> → maď. / sk. <i>prím</i> , tal. <i>primaballeri- na</i> , <i>primadonna</i> → int.	-	IV, neu.	
primadona	tal. <i>primadonna</i>	-	IV, neu.	
prosciutto	tal. <i>prosciutto</i>	šunka	AV, term., odb. (gastro.)	

prosecco	tal. <i>prosecco</i>	-	AV, term., odb. (gastro.)	z vl. m. obce Prosecco
raketa, rakétla, rachétla	tal. <i>racchetta</i> , <i>rocchetta</i> → srb.-chor. <i>raketa</i> → sk. <i>raketa</i>	prskavka, strela	IV, MR (prípona -la), neu., náreč., fam.	zo stredov. lat. rasceta (adaptá- cia arab. <i>rahet</i> , od <i>raba</i> – ‘ruka’)
ravioli	tal. <i>ravioli</i>	-	AV, term., odb. (gastro.)	
rebarbora	tal. <i>rabarbaro</i> , zast. <i>rebarbaro</i> , <i>rabarbero</i> , <i>reubar- baro</i> , atď. → int.	-	IV, neu. term., odb.	hist. tvary <i>rabarbora</i> , <i>rabarbara</i> , <i>rhabarbara</i>
regata	ben. <i>regata</i> → int.	-	AV, term., odb. (šport)	
renesancia	tal. <i>rinascimento</i> → fr. <i>renaissance</i> → sk. <i>renesancia</i>	obnova	IV, term., kníž.	
ríbezla	ar. <i>ribas</i> → tal. <i>ribes</i> → rak. nem. <i>Ribisel</i> → sk. <i>Ríbezla</i>			hist. tvary <i>ribíz</i> , <i>ribízle</i> , <i>ribezle</i>
riviéra	fr. <i>riviere</i> → tal. <i>riviera</i> → maď., sk. <i>riviéra</i>	pobrežie, breh	IV, neu.	
riziko	tal. <i>rischio</i> , zast. <i>risco</i> → rak. nem. <i>Risiko</i> → sk. <i>riziko</i>	-	IV, MR (morféma -i-), neu.	
rizoto	tal. <i>risotto</i>	-	IV, term., odb. (gastro.)	
rossoneri (azzurri, neroazzurri, ecc.)	tal. <i>rossoneri</i> , <i>azzurri</i> , <i>neoazzur- ri</i> , ecc.	-	AV, žarg. (futbal)	v bežnom jazyku sú tieto výpožičky málo adaptované

rozmarín	tal. <i>rosmarino</i> → rak. nem. <i>Rosmarin</i> → sk. <i>rozmarín</i>	-	IV, term., odb. (bot.)	
rozoliš	tal. <i>rosolio</i> → maď. <i>roszólis</i> → sk. <i>rozoliš</i>	-	IV, arch.	vo význame 'likér', hist. tvar <i>rozola</i>
rufián	tal. <i>ruffiano</i>	pochlebo- vač, zvodca, kupliar	IV, arch.	
rukola	tal. <i>rucola</i>	-	IV, odb. (gastro., bot.)	
ryža	tal. <i>riso</i> → srb.-chor. <i>riža</i> → sk. <i>ryža</i>	-	IV, neu.	z neskorolat. oryza (slovo orientálneho pôvodu)
sála, salón	tal. <i>sala, salone</i> (severotal. dialekt. <i>salon</i>)	dvorana, sieň	IV, neu.	
saláma	tal. <i>salame</i> → srb.-chor. <i>salama</i> → sk. <i>saláma</i>	-	IV, neu.	
salto	tal. <i>salto</i> → int.	premet	AV, neu.	
saponát	tal. <i>sapone,</i> <i>saponato</i> → sk. <i>saponát</i>	-	IV, neu., neo.	
Saracén	tal. <i>saraceno</i> → lat. stredov. → sk.	maur, arab	IV, hist.	
sardela, sardinka	z vl. m. Sardinia tal. <i>sardella, sar-</i> <i>dina</i> → srb.-chor. <i>sardela, sardina</i> → sk. <i>sardela,</i> <i>sardinka</i>	-	IV, neu.	

sekírovať	tal. <i>seccare</i> → rak.-nem. (zast.) <i>sekkieren</i> → sk. <i>sekírovať</i>	-	AV, expres.	sémantika zachovaná aj v kalkovanej frazéme <i>uschnúť z niekoho</i> (byť vyčerpaný, hotový)
semolína	tal. <i>semolina</i> → int.	múka	IV, term., odb. (gastro.)	
sirup	ar. <i>šarab</i> → tal. <i>sciroppo</i> , region. <i>siroppo</i> → srb.-chor. <i>sirup</i> → sk. <i>sirup</i>	-	IV, term., odb. (gastro.)	hist. tvary <i>syrop</i> , <i>sirap</i>
skampolo	tal. <i>scampolo</i> → sk. <i>skampolo</i>	-	IV, RV, žarg. (textil), arch.	druh tielka; pôv význam odvod. zo slo- va <i>scampare</i> (ostať navyše); 'zvyšok látky, ktorý sa predáva so zľavou'
skartovať	tal. <i>scartare</i> → sk. <i>skartovať</i>	vyradiť	IV, neu.	
skriňa	tal. <i>scrigno</i> → srb.-chor. <i>Škrinja</i> → sk. hist. tvar <i>šrkyňa</i> → <i>skriňa</i>	almara, kasňa	IV, neu.	
smalt, smaltín	fr. zast. <i>smalt</i> → tal. <i>smalto</i> → sk. <i>smalt</i>	glazúra, email	IV, term., odb. (chémia)	
soldateska	tal. <i>soldatesca</i> → sk. <i>soldateska</i>	zberba, žoldáci, vojsko	IV, han.	
soldín	tal. <i>soldino</i>	-	IV, arch.	drobný peniaz, príp. <i>-ín</i> z tal. diminut. príp. <i>-ino</i>

sólo, sólista	tal. <i>solo</i> → int.	sám, samostatne	AV, neu.	
somár	tal. <i>somaro</i> → sk. <i>somár</i>	osol, megero	IV, term. (zoológia), inak han.	
sorbet	ar. → tal. <i>sorbetto</i> → rak. nem. <i>Sorbet</i> → sk. <i>sorbet</i>	ovocná zmrzlina	IV, neu.	
sorta, sortiment	tal. <i>sorta, (as)</i> <i>sortimento</i> → rak. nem. <i>Sortiment</i> → sk. <i>sortiment</i>	ponuka, škála	AV, IV, neu.	
straciatella, stračatela	tal. <i>straciatella</i>	-	AV, term., odb. (gastro.)	
stradivárky	z vl. m. Stradivari tal. <i>stradivario</i>	-	žarg. (hudba)	
sutana	tal. <i>sottana</i> → fr. <i>soutane</i> → sk. <i>sutana</i>	-	IV, odb. (cirkev.)	
šalát	tal. (<i>in</i>) <i>salata</i> → rak. nem. <i>Salat</i> / maď. <i>salát</i> / sk. <i>šalát</i>	-	IV, RV, expres., fig. han.	
šarlát, škarlát, skarlatína	perz. <i>saqirlat</i> → lat. stredov. <i>scarlactum</i> → tal. <i>scarlatto</i> → maď. <i>skarlát</i> → sk. <i>š(k)arlát(ina)</i>	purpur, nach	IV, žarg., ex- pres. (škarlát, skarlatína)	por. germ. pôv. výrazu šarlach ; zachovaná tal. koncovka <i>-ina</i> vo výraze skarlatína
šarlatán	tal. <i>ciarlatano</i> → fr. <i>charlatan</i> → sk. <i>šarlatán</i>	felčiar, ránhojič, podvodník	IV, hovor., han.	(pravdepod. z <i>cerretano</i> , skomolené s <i>ciarlare</i>); pôv. pravdepod. zo severotal. dialek. cez stredomorské slovanské jazyky

škála	tal. <i>scala</i> → srb.-chor. <i>skala</i> / maď. <i>skála</i> / sk. <i>škála</i>	rozsah, rozpätie, stupne	IV, neu.	
škarpál, škarbala	tal. <i>scarpa</i> , (možno z germ. * <i>skarpa</i> – «kožené vrecko»)	topánka, črievica	IV, hovor., han.	
šotolína	z tal. <i>ciottolo</i>	štrk, suť	IV, slang (stavebníctvo)	
špagát	tal. <i>spago</i> → rak. nem. <i>Spagat</i> → sk. <i>špagát</i>	motúz, povraz, žinka, šnúra	IV, neu.	
špagety	tal. <i>spaghetti</i> → int.	-	IV, term., odb. (gastro.), fam.	
špalier	tal. <i>spalliera</i> → rak. nem. <i>Spalier</i> → sk. <i>špalier</i>	kordón	IV, žarg. (voj.)	
španiel	z tal. <i>spagnolo</i> → int.	-	neu., žarg. (kynológia)	
špargľa, asparág	tal. <i>asparago</i> → srb. <i>špargla</i> → sk. <i>špargľa, asparág</i>	-	IV, term. (bot.)	dva stupne adaptácie výpožičky; hist. tvary <i>šparág, špargel, spargan, špárga</i>
špedícia	tal. <i>spedizione</i> → rak. nem. <i>Spedizion</i> → sk. <i>špedícia</i>	preprava, doprava	IV, fam., arch.	
špión	got. <i>spahion</i> → tal. <i>spione</i> → rak. nem. <i>Spion</i> → sk. <i>špión</i>	zved, špeh, sliedič, vyzvedač	IV, neu.	por. slová špeh, špehovať z germ. <i>speho, spähen</i>

štrapácia, štrapacírovať	tal. <i>strapazzo</i> → rak. nem. <i>Strapaze</i> → sk. hist. tvar <i>štrapácia, štrapácia</i>	námaha, drina, ťažkosť	IV, fam., dialet.	
štúdio	tal. <i>studio</i> → int.	ateliér	IV, neu.	
táca, táčna, tácka	tal. <i>tazza</i> → srb.-chor. <i>tacna</i> / nem. <i>Tätze</i> → sk. <i>táca, táčna</i>	podnos	IV, MR (prípoma -ňa), VP	z ar.; pôv. vo význame 'miska na pitie / šálka'
tanier	fr. zast. <i>tailloir</i> → tal. <i>tagliere</i> → slov. <i>talier</i> → srb. <i>tanjir</i> → sk. <i>tanier</i>	-	IV, neu., VP	pôv. vo význame 'doska na krájanie'
tarantula	tal. <i>tarantola</i> → srb.-chor. <i>tarantula</i> → sk. <i>tarantula</i>	-	term., odb. (zoológia)	neistá etymológia, možno z vl. m. mesta Taranto
tarifa	ar. <i>ta' rifa</i> → tal. <i>tarifa</i> → srb.-chor. <i>tarifa</i> → sk. <i>tarifa</i>	sadzba, cena	IV, neu.	
tarok	tal. <i>tarocchi</i> → int.	-	IV, neu.	neistá etymológia
taška	fransky <i>tasca</i> → tal. <i>tasca</i> → maď. <i>táska</i> → sk. <i>taška</i>	kapsa, vrecko, torba	IV, RV, neu.	
taverna	tal. <i>taverna</i> → int.	hostinec	AV, neu., arch.	
tempo	tal. <i>tempo</i> → int.	rýchlo, rýchlosť	AV, expres., hovor.	v sk. aj vo funkcii citoslovci
terno	tal. <i>terno</i> → int.	výhra	AV, expres., slang (karty, lotéria)	

tiráda	tal. <i>tirata</i> → fr. <i>tirade</i> → rak. nem. <i>Tirade</i> → sk. <i>tiráda</i>	prejav, reč	IV, expres.	
tiramisu	tal. <i>tiramisu</i> → int.	-	AV, term., odb. (gastro.)	
tombola	tal. <i>tombola</i> → int.	-	AV, neu.	(pravdepod. zo slova <i>tomare</i> 'spadnúť')
torta	tal. <i>torta</i> → srb.-chor. <i>torta</i> , sk. <i>torta</i>	-	AV, term., odb. (gastro.)	z lat. <i>TORTA</i>
tortellini	tal. <i>tortellini</i>	-	AV, term., odb. (gastro.)	odvod. z <i>torta</i>
trampolína	nem. <i>trampeln</i> → tal. <i>trampolo</i> , <i>trampolino</i> → srb. <i>trampolína</i> → sk. <i>trampolína</i>	-	IV, neu., term., odb. (šport)	
trilkovať	tal. <i>trillare</i> → int.	štebotať, čvirikať	IV, ZV, neu.	onomatopeické sloveso
tulipán	perz. <i>dulband</i> → tur. <i>tülbend</i> → tal. <i>tulipano</i> → rak. nem. <i>Tulipan</i> → sk. <i>tulipán</i>	-	IV, term., odb. (bot.)	
turban	perz. <i>dulband</i> → tur. <i>tülbend</i> → tal. <i>turbante</i> → srb.-chor. / nem. / sk. <i>turban</i>	-	IV, neu.	
vendeta	sicil. <i>vendetta</i> → int.	(krvná) pomsta	IV, expres.	
vespa	z vl. m. <i>Vespa</i>	-	neu.	vo význa- me 'skúter, motorka'

zázvor	ar. → tal. <i>zenzero</i> , zast. <i>ženžévero</i> , <i>ženžóvero</i> , <i>ženžàvero</i> → sk. <i>zázvor</i>	ďumbier	IV, term., odb. (bot., gastro.)	zaujímavé, že v ostatných slovanských jazykoch (okrem češtiny) chýbajú odvod. z italianizmu, ale používajú sa výrazy odvod. z výrazu <i>ďumbir</i>
zeler, celer	tal. dial. <i>sellero</i> → nem. <i>Zeller</i> / maď. <i>zeler</i> / srb.-chor. <i>celer</i> → sk. <i>zeler, celer</i>	-	IV, term. (bot., gastro.)	
zenit	ar. <i>samt</i> → grafic- ká alterácia v tal. <i>zenit</i> → int.	azimut, vrchol	AV, term., odb. (geo.)	
žalúzia	it. <i>gelosia</i> → fr. <i>ja- lousie</i> / srb.-chor. <i>žaluzina</i> → sk. <i>žalúzia</i>	-	IV, odb.	
želatína	tal. <i>gelatina</i> → nem. <i>Gelatine</i> → sk. <i>želatína</i>	rôsol	IV, neu.	
žold	tal. <i>soldo</i> → rak. nem. <i>Sold</i> → sk. <i>žold</i>	-	IV, term., odb. (voj.), hist., fig. han.	z lat. <i>soldus</i> ; por. rovnaký etymol. pôv. výrazov solidny , soldateska

Italianizmy v odbornom jazyku (architektúra, stavebníctvo, výtvarné umenie)
abozzo, acquatinta, acquaforte, akvarel, alla prima, altán/altánok, arabeska,
arkáda, baldachýn, balkón/balkonet, balustráda/baluster, banderola, banket,
basreliéf, bastión, bašta, batardo, belaria, belveder, boceto, bronz, bulvár, bus-
ta, butafória, citadela, fabión, fasáda, filagória, freska, galéria, grotta, groteska,
gvaš, impasto, impresário, kameo, kamea, kampanila, kanelúra, karmazín,

kasárne, kaštieľ, katakomby, kazematy, kiosk, kolorista, kolorovanie/kolorita, koncha, konzervatórium, kupola, laterna, luneta, lób, loggia/lodžia, madona, magenta, mandorla, medailón, mezanín, mezzotinta, millefiori, model/mo-
delovať, moreska, mozaika, naveta, nielo, nika, nurag, palác, paleta, palisá-
da, parapet, paraván, pastel/pastelka, pastofórium, pastorále, patina, pergola,
piano nobile, piazza, piedestál, predela, pilaster, pilier, putti, puzolán/pozo-
lán, románsky, rotunda, rozeta, rizalit, sala terrena, secco, sfumato, sgrafito,
siena, skica, sokel, špaleta, štuka, štukolustro, tempera, terakota, terazzo/tera-
co, tiziánový, tombolo, torzo, veduta, vila, vitráž, vitrína.

*Italianizmy v odbornom jazyku – (literatúra, poézia, umelecké smery, ja-
viskové umenie)*

balada/balata, balet, bel canto, bienále/trienále, (opera) buffa, burles-
ka, capriccio, Duecento, Trecento, Quattrocento, Cinquecento, Seicento,
Settecento, Ottocento, Novecento, fraška, futurizmus, gagliarda, groteska,
italonym, kadencia, kancóna, kánon, karikatúra, kóda, kolombína, madrigal,
novela, opera, ottava/oktáva, pašie, paškvil, pavana, pitoreskný, pulcinella,
rispetto, rondo, sestína, siciliána, sonet, stanca, tarantela, terc, tercína, traves-
tia, tremolo, verizmus/verista.

Italianizmy v odbornom jazyku (bankovníctvo, financie)

Pozn.: väčšinu uvádzaných slovných spojení v súčasnom jazyku nahradili od-
borné výrazy pochádzajúce z angličtiny, resp. sémantické kalky do domáceho
jazyka.

abbassamento, a conto/akontácia, a drittura, alla rinfusa, al marco, al pari,
a metá, a piacere, asekurácia, ážio/disážio/láža, avízo, bank/banka, banko,
bankrot, baratória, bianco/blanko/kartabianka/chartabianka, bilancia, bole-
ta, brutto, netto, kartel, delkredere, diskont/eskont, faktúra, franko, fusti,
indosovať, inkasovať, kalo, kameralistika, kapitál, kartel, kasa, kasácia, kasko,
konosament, kontácia/kontovať, konto/kontokorent, kontor, kontrakt, ku-
láž, kvóta, loro, manko, merkantilizmus, netto/nettissimo, pagament/paga-
mentácia, pari, polica, porto, porto franko, posticipando, rabat, rendita, res-
piro, rimesa, rinfúza, ristorno, ritrata, saldo/saldovať/saldokonto, skadencia,
skonto, skontro, sortiment, storno, tara, ultimo, valuta, žíro.

Italianizmy v odbornom jazyku, technicizmy (materiály a techniky, historické reálie)

adria, alabaster, albedo, aldina/aldinka, argan, baladrána/baladrána, bardiglio, bambitka, barkuna, bastarda, batalión, bombardá, bóra, briga/brigantína, broccatello, certosina, cippolino, fango, fazetovať, felba, ferasa, flanketo, fiorit, florén, florentín, fontanela, fresco, fugitivita, galeta, gréz, grotesk, guelf, gibelín, granit, gvardián, infantéria, instradácia, intaglia/intaglio, intarzia, italka, kalibrovať, kamelot, kanava, kapticál / kapicola, kapriola, karbonár, kareta, karkasa, karmaňola, karoséria, kartáč/kartuša, kartún, kavaleta, kavalakáda, kolmatácia, koltra, koloristor, kominutívny, kupoloráma, kyneta, lagúnovanie, lameta/lamela, lanista, legovanie, levantín, longarína, macchia, madrepora, mantisa, marengo, marezzo, marmorín, maskarón, merkantil, mezulán, milanéz, miniátor, modelovka, mocha/mocheto, molino, mušelín, mušketa, neutreto, neutríno, oktet, organza, parére, pelagra, perzián, pianola, piaster, pištoľ, politúra, portolán, prunela, saflor, salmi, sandolína, sapína, scirocco, schiavona, signoria, soldanetka, sold/soldo, solfatara, sortimentácia, sponton, stecca, stilet, stradograf/viagraf, sufita, skart/škart, spadón/špadón, štacheta/štafeta, taft, trabakul, tramontana, travertín, travolátor/travelátor, tromba, trullo, tuf, tufit, vedeta.

Použitá literatúra

BANFI, Emanuele: *Lingue d'Italia fuori d'Italia*. Bologna: il Mulino 2014, s. 121.

BOMBI, Raffaella: Terminologia degli adattamenti linguistici, in *Dal 'paradigma' alla parola. Riflessioni sul metalinguaggio della linguistica*, ed. ORIOLES, Vincenzo. Roma: Il Calamo 2001, s. 93 – 111.

CORTELLAZZO, Manlio: Il veneziano coloniale: documentazione e interpretazione, in *Processi di convergenza e differenziazione delle lingue dell'Europa medievale e moderna*, red. Fusco, Fabiana – Orioles, Vincenzo – Parmeggiani, Alice. Udine: Forum Editrice universitaria udinese 2000, s. 317.

- DEL NIGRO, Piero: La rivoluzione e la lingua italiana in Europa, in *Eteroglossia e plurilinguismo letterario*, eds. Brugnolo, Furio – Orioles, Vincenzo, vol. I, *L'italiano in Europa*. Roma: Il calamo 2002, s. 41 – 49.
- DORULA, Ján: O histórii slov špán – kňahňa (kňahyňa) – kňaz. In: *Slovenská reč*. Roč. 38, 1973, s. 349 – 357.
- Etymologický slovník jazyka českého, zost. Machek, Václav. Praha: ČSAV 1957.
- FOLENA, Gianfranco: *L'italiano in Europa. Esperienze linguistiche del Settecento*. Milano: Einaudi 1983.
- FUČÍK, Josef: *Doss Alto - mýtus a skutečnost. Československá legie na italské frontě 1918*. Praha: Epoque 2014.
- GÁLDI, László: *La lingua ungherese tra oriente ed occidente*, www.epa.hu, cit. 13.06.2014.
- GHILLÁNY, Tibor: *Talianske odborné názvoslovie pre konzervatóriá*. Bratislava: Expol Pedagogika 2008.
- HOŘKÝ, Václav: *Alcune note sulla fortuna della letteratura italiana in Cecoslovacchia*, in *Lingua e letteratura italiana nel mondo oggi*, Atti del XIII Congresso dell'Associazione internazionale per gli studi di lingua e letteratura italiana (Perugia, 30 maggio - 3 giugno 1988), eds. Baldelli, Ignazio – Da Rif, Bianca Maria. Firenze: Olschki 1991, vol. II, s. 451 – 55.
- kol. aut.: *Staršia slovenská lexika v medzijazykových vzťahoch*. Veda, SAV, Bratislava 2011.
- KANDUTH, Erika: *L'italiano lingua familiare e ufficiale alla corte imperiale nel Seicento*, in *Eteroglossia e plurilinguismo letterario*, vol. I, *L'italiano in Europa*. Roma Il Calamo 2002, s. 137 – 149.
- KOPRDA, Pavol: *Univerzity v európskej kultúre a v slovensko-talianskych vzťahoch*, in *Medziliterárny proces III. Staršia slovensko-talianska medziliterárnosť*, zost. id. Nitra: FF UKF 2000.
- KOPRDA, Pavol: *Luigi Ferdinando Marsili začlenil prvý Slovensko do encyklopedického modelu sveta*, in *Medziliterárny proces III. Staršia slovensko-talianska medziliterárnosť*, ed. id. Nitra FF UKF 2000.

- KOŠŤÁLOVÁ, Martina: Vývin postavenia česko-slovenských légii v Taliansku, diplomová práca, konzultant Pavol Koprda, Nitra: UKF 2013.
- Krátky slovník slovenského jazyka, zost. Doruľa, Ján et al.: red. Kačala Ján et al. Bratislava: Veda 2003.
- Magistri Simonis de Kéza de originibus et gestis Hungarorum libri duo. Budae. Proculi Annae Landererianis typis 1833.
- MALINAR, Smiljka: Italiano e croato a contatto, in kol. aut.: L'italiano oltre frontiera, Atti del V Convegno internazionale, red. Vanvolsem, Serge. Firenze, Leuven: Cesati Leuven university press 2000, vol. II, s. 301 – 2.
- MESTROVICH, Lidia: Elementi italiani nel dizionario serbo-croato di G. Micaglia, diplomová práca, konzultant Carlo Tagliavini, Università degli studi di Padova, akad. rok. 1937/38.
- RUSNÁKOVÁ, Natália: Kronikársky žáner na pomedzí stredovekej a humanistickej literárnej tradície, in Medziliterárny proces VIII, zost. Pavol Koprda. Nitra: FF UKF 2010.
- RUSNÁKOVÁ, Natália: The correspondence of Nicasius Ellebodus Casletanus to Gianvincenzo Pinelli in the course of Ellebodus's stay at Bratislava, in Bollettino di italianistica: rivista di critica, storia letteraria, filologia e linguistica, I (2012). Roma: Carocci, s. 131 – 44.
- SÁRKÓZY, Péter: Fiume. Punto d'incontro della cultura italiana ed ungherese, in Lingua e letteratura italiana nel mondo oggi, vol. II, Atti del XIII Congresso dell'Associazione internazionale per gli studi di lingua e letteratura italiana (Perugia, 30 maggio - 3 giugno 1988), eds. Baldelli, Ignazio – Da Rif, Bianca Maria. Firenze: Olschki 1991, vol. II s. 631.
- SKUBIĆ, Mitja: Elementi linguistici romanzi nello sloveno occidentale, Roma: Il Calamo 2000, s. 14 – 15.
- STAMMERJOHANN, Harro: La lingua degli angeli, Firenze: Accademia della Crusca 2013, s.15.
- SZEMBERSKA, Anna: Wybrane nowe italianizmy we współczesnej polszczyźnie, «Kwartalnik Językoznawczy». Instytut filologii polskiej, VII (2013), 3, s. 51.

- SZIKLAY, Marika: *Le parole italiane nella lingua ungherese*, diplomová práca, konzultant Carlo Tagliavini. Università di Padova, Facoltà di lettere, akad. rok 1942/43, s. 13.
- Stručný slovník etymologický jazyka československého, zost. Holub, Josef. Praha: Nákladem československé grafické unie 1937.
- Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím, zost. Holub, Josef – Lyer, Stanislav. Praha: SPN 1967.
- Synonymický slovník slovenčiny, zost. Anetová, Alena et al., red. Pisárčiková, Mária et al. Bratislava: Veda 2004.
- Stručný etymologický slovník slovenčiny, zost. Králik, Ľubor. Bratislava: VEDA SAV 2016.
- URSINI, Flavia: *Venezianismi marinareschi lungo le coste orientali dell'Adriatico*, in *Processi di convergenza e differenziazione delle lingue dell'Europa medievale e moderna*, red. Fusco, Fabiana – Orioles, Vincenzo – Parmeggiani, Alice. Udine: Forum Editrice universitaria udinese 2000, s. 344 – 51.
- VÁLEK, Jiří: *Italské hudební názvosloví*. Praha: Paseka 2007.
- Veľký slovník cudzích slov, zost. Šaling, Samo – Ivanová-Šalingová, Mária – Maníková, Zuzana. Bratislava: SAMO 2006
- www.etimo.it, cit. 16. 7. 2016.
- www.etymonline.com, cit. 16. 7. 2016.
- www.treccani.it, cit. 16. 7. 2016.

PROGLAS IN QUANTO DISCORSO FILOSOFICO¹

Pavol Koprda

Mosso dal desiderio di mostrare le basi filosofiche del linguaggio del *Proglas* (scritto in Grande Moravia in lingua slava all'incirca nell'anno 865; *Proclama*), poesia che appartiene alle origini culturali di tutti gli Slavi, mi lascio ispirare ad analogie con una poesia italiana di attribuzione incerta (a Bonagiunta, Guinizelli o altri), intitolata dal suo incipit „In quanto la natura”. Siccome chi scrive non è specializzato in studi filosofici nè sa come la filosofia antica si fosse proiettata nella dottrina cristiana del tardo medioevo, ci si ispira al saggio di Antonio Gagliardi² che permette una comparazione abbastanza consistente. Si cercherà di trarne certe ipotesi che seppure non esauriscono il messaggio autentico della poesia filosofica *Proglas*, hanno comunque il merito di togliere il velo dai filosofemi che *Proglas* comprende senza che magari noi ce ne avvediamo. Ma soprattutto, la larga equivalenza nel procedere mentale dei due componimenti permette di togliere dai termini usati nel *Proglas* la apparente metaforicità. Perché se de *In quanto la natura* è dimostrato il rispetto di un rigoroso schema filosofico, i concetti di *Proglas*, una volta rivelatovi lo stesso schema, non possono essere tacciati di casualità metaforica, ma invece si è stimolati a considerarli conformi a ossatura di uno schema mentale tramandato dall'antichità aristotelica per il periodo della prima cristianità fino a quella medievale paleoslava e fino al tredicesimo secolo averroiano.

Probabilmente Guinizelli è l'autore de „In quanto la natura” perché la poesia è impregnata di averroismo aristotelico, che Guinizelli aveva adottato prima di trovarsi nella crisi per la quale abbracciò il platonismo. I termini

---

¹ Článok vychádza ako výstup projektu KEGA Hermeneutika talianskej literatúry (od stredoveku po renesanciu). Projekt č. 050UKF4/2018. Zodpovedná riešiteľka: Mgr. Monika Pamulová Šavelová, PhD.

² Antonio Gagliardi: *Guinizelli Dante Petrarca. L'inquietudine del poeta*. Edizioni dell'Orso, Alessandria 2003, pp. 72–77.

usati nella poesia rassomigliano in misura sorprendente al lessico di *Proglas*. La ragione può essere che Costantino-Cirillo, soprannominato „il Filosofo”, prima di essere andato in missione nella Grande Moravia, dove scrisse *Proglas*, aveva insegnato filosofia aristotelica nella scuola imperiale di Costantinopoli.

Verso per verso, servendoci della esegesi di A. Gagliardi (op. cit.), presentiamo qui sotto il contenuto della poesia italiana con l'incipit “In quanto la natura”. Contenuto che altrimenti si nasconde all'intendimento:

Siccome la forma intelligibile estratta dall'ente naturale (1) e l'insegnamento filosofico (2) si muovono ambedue verso la perfezione dell'intelletto tale che questo arrivi alla capacità intellettuale massima, cioè alla conoscenza dell'ultima verità (3), mi chiedo e pongo la domanda, quale dei due più direttamente (4) porti alla conoscenza massima (5): l'apprensione naturale della forma ovvero l'insegnamento alle facoltà intellettive? (6) Se qualcuno per caso dicesse (8) che la conoscenza massima (7) venga dalla forma materiale della cosa ricavata per esperienza dei sensi (9), un tale sbaglierebbe o direbbe bugia (10); in breve, nessuna natura (11) non supera di molto le proprie limitazioni (13) senza l'ammaestramento ossia “fine insegnamento”, cioè quello filosofico (12), soltanto per l'apprensione sensibile (14), ma per il fine studio filosofico (15) uno cresce in conoscenza (16) che porta alla felicità ultima, secondo Averroè, alla visio (17). Perciò al fine di sommo Bene (18) può giungere senza dubbio (19) una persona che ha appreso per insegnamento (20). Allora pare che l'intelletto (21) e la natura realizzata nel singolo ente, la forma o scienza (22) abbiano un unico fine da desiderare e da realizzare (23) e che abbiano un comune intendimento (cosa da intendere?) (24); da esempio può servire il legno che nella lavorazione (25) può avere due nomi (26), eppure è una cosa (27), se si guarda alla sua sostanza o forma (28). Perciò bisogna provvedere (29) perché si possa giungere (30) al fine desiderato perché il fine ultimo è la conoscenza (31). Se l'inizio verrà continuato (32) con perseveranza (33), il proposito verrà certo a buon fine (34). E la costanza nel perseguire il fine (35) si mantiene per l'ascesi (36). Perciò bisogna sottomettersi (37) in modo da superare ogni bene singolo (38). Riassumendo, sicuramente (39) non si arriverà a compimento (40) del proposito iniziale, che poi è quello di raggiungere la ultima conoscenza (41) senza che ci si applichi agli studi, cioè se non asceticamente (42).

Segue, riprodotta, la stessa poesia. Dove d'uopo, nella stessa riga del rispettivo verso si legge interpretato il termine o procedimento mentale dell'autore, di difficile intendimento:

In quanto la natura

species intelligibilis (forma intelligibilis) estratta dall'ente naturale
insegnamento filosofico
perfezione dell'intelletto, capacità intellettuale massima

*e l'fino insegnamento
àn movimento de lo senno 'ntero,*

*„und' à più dirittura
lo gran conoscimento,
da nodrimento o da natura?“ quero.*

la conoscenza massima
apprensione naturale della forma vs per insegnamento
conoscenza massima

*Se la gran caunoscenza
dicessem per ventura
che ven più da natura,*

dalla forma materiale della cosa
per esperienza dei sensi

*direbbe fallimento;
ché nessuna scienza
sens'amaestratura
non saglie in grande altura
per proprio sentimento*

nessuna natura

*ma per lo nodrimento
on cresce in caunoscenza,
che dà valensa d'ogni giò compita;*

soltanto per l'apprensione
sensibile

però a compimento

16
che porta alla felicità ultima, secondo Averroè, alla visio
perciò una persona che ha appreso per insegnamento
può giungere

*di bene, in tal sentensa,
senza fallenza, (giunge?) persona nodrita.*

al fine del sommo bene

Per „senno intero“ s'intende l'intelletto perfetto. La poesia dunque si occuperà delle possibilità di raggiungere una capacità intellettuale tale che permetta di avere la conoscenza massima, identificando due vie per il suo

raggiungimento: tramite „la natura“, per esperienza dell' ente, e tramite „l' fino insegnamento“, cioè l'apprendimento per mezzo della filosofia. Tra i due modi verrà esaltato quello che permetterà il raggiungimento della perfetta conoscenza o della „grande altura“ per la via più breve: „con più drittura“ (v. 4).

In realtà „la natura“ nelle sue due apparizioni: come forma intelligibile e in quanto forma ricavata da un individuo dall'oggetto, con l'aiuto dei sensi umani, mirano a cogliere, ciascuna delle apparizioni, la stessa verità formale inerente all' oggetto studiato, e ambedue dipendono in ciò dal „nodrimento“ filosofico o „ammaestratura“. Il poeta attribuisce all'autoistruzione filosofica la valenza di un veicolo capace di portare tale coscienza alle ultime soglie di gioia (*d'ogni giò compita*, v. 17), cioè a Dio nel senso averroistico del termine.

<i>Adonqua par che l' senno e la natura insieme</i>	21 Allora, pare che l' intelletto e la natura realizzata nel singolo ente, la forma o scienza
<i>vivano ad una speme</i>	abbiano un unico fine da desiderare e da realizzare
<i>in un sentire stando;</i>	e che abbiano un comune intendimento (cosa da intendere?)
<i>com' adoven d' un legno ch' a dui nomi s' atene</i>	un legno nella lavorazione 26 può avere due nomi
<i>e pur una cosa ène, lo subietto guardando.</i>	se si guarda alla sostanza.

“Così la forma o natura che si estrae, nella conoscenza, dal singolo ente, e la natura dell' intelletto appartengono alla stessa sostanza, sono della medesima natura. Questa natura comune permette l' assimilazione sostanziale dell' intelletto e della forma conosciuta” (Gagliardi: *Guinizelli, Dante, Petrarca*, p. 75, op. cit.).

Una volta omologati ambedue i concetti di „natura“, il procedimento di estrazione individuale, se eseguito per il “nodrimento”, viene dichiarato capace di cogliere la forma vera, parimenti dell' intelletto. Tale loro parità pare il nucleo della poesia. Importante di questa parità risulta l'identità, in

ambidue, della forma dell'oggetto, eo ipso, la identità sostanziale della ragione individuale e dell'intelletto. L'uomo si vede indivato. Il legno risulta esempio della verità della forma perseguita con metodo empirico, che ha sempre la stessa sostanza, che è sempre vera per qualsiasi prodotto di legno (vv. 25 – 28). L'intelletto pensante appartiene alla stessa sostanza di quella forma enucleata³. A. Gagliardi parla di „assimilazione sostanziale dell'intelletto e della forma conosciuta“.

*Però provvedimento
di conquistar conviene
valor di bene, ciò è caunoscenza;*

*se lo cominciamento
perseveransa tene,
cert'è che vene a fine sua sentensa.
E la perseveransa
si manten per soffrire,
unde vòle ubidire,*

ed ogne bene avansa.

*Adonqua per certansa
non si poria compire
sensa lo sofferire*

alcuna incominciansa.

Perciò bisogna provvedere
di giungere
al fine desiderato perché il fine ultimo
é la conoscenza

Se l'inizio verrà continuato
con perseveranza,
il proposito verrà certo a buon fine.

35 E la costanza nel perseguire il fine
comporta l'ascesi

Perciò bisogna sottomettersi in modo
da superare ogni bene singolo
(„ogne bene“; vedi Dante, Pd., XXVI,
43; *Esodo*, XXXIII, 18 – 19)

Riassumendo, sicuramente
non si arriverà a compimento
40 del proposito iniziale (della ultima
conoscenza)

senza che si applichi agli studi, cioè
asceticamente.

Affinché la ragione ragionante possa indirsi, bisogna prendere i provvedimenti. Tra di essi la perseveranza, per la quale si intende sia l'operosità o industriosità nello studio sia l'ascetismo, ambedue teoremi della scuola sigeriana di Parigi (soffrire, v. 36; ubbidire, v. 37; sofferire, v. 40). La differenza

³ „Così la forma o natura che si estrae, nella conoscenza, dal singolo ente e la natura dell'intelletto appartengono alla stessa sostanza, sono della medesima natura“, A. Gagliardi, op. cit., p. 75.

tra una sola forma conosciuta e la condizione dell'animo dove si notano conosciute tutte le forme conoscibili consiste nel latente edonismo di chi si basti con una sola forma, visto che si brama ancora, mentre conoscendo tutte le forme non c'è che bramare. Soltanto allora si è felici, per dire che si è raggiunto il fine ultimo.

Ma quello che rileva nella parte conclusiva è l'accertamento che chi persevera *cert'è che vene a fine sua sentensa* – sicuramente il suo pensiero senziente si perfezionerà in modo da produrre le forme corrispondenti all'“ultima verità“, e dunque sostanzializzate. Con ciò la sua mente non potrà che condividere il carattere sostanziale del suo prodotto, identico alla verità di tutte le forme. La certezza che qui viene accentuata ha le radici nel trattamento paritario della species intelligibilis e del pensiero individuale sperimentale rinforzato con lo studio della filosofia.

Antonio Gagliardi chiude il discorso centrando l'attenzione sulle circostanze storiche della poesia „In quanto la natura“. Partendosi dalla „sofferenza“, accentuata dalla poesia, constata che il repertorio espressivo di questa poesia filosofica conserva la memoria delle origini, forse siciliane e toscane di tale poesia, dove l'ideologia del fine ultimo dell'uomo veniva espressa e nel contempo ottenebrata dal manto della poesia d'amore, della quale la parola sofferenza (per il mancato riamare) fa parte integrante. È un fatto storicamente rilevante che la poesia attribuita a Guinizelli si fosse tolta il velo della doppiezza. La poesia di questo genere nascose il suo taglio filosofico sotto l'espressività amorosa, per porsi dalla parte di una certa filosofia nella lotta tra gli intellettuali laici e chierici. Con l'affermarsi progressivo dei nuovi ordinamenti ecclesiastici, la filosofia elaborata dai seguaci di Averroè si è trovata sempre più contraria ad essi. La decisione di Guinizelli di spogliarla della componente amorosa e di presentare semplicemente il nucleo di quella filosofia, sarebbe stata conseguenza di questa crisi spirituale.

Ai nostri fini la crisi intellettuale di fine Duecento è di importanza marginale. Spogliata del velo letterario, la poesia italiana rivela i concetti filosofici che segnano l'itinerario a Dio, una struttura del pensiero, presente anche prima dell'averroismo e identificabile nel lessico del *Proglas*, un evento poetico slavo di lontana provenienza, del nono secolo dopo Cristo. La „In quanto la natura“ aiuta a rivelare le analogie, cosa utile perché *Proglas*, pur partendo

dalla filosofia di Aristotele, la collega strettamente ad un progetto sociale di istruzione spirituale, al primo livello di comprensione.

La poesia italiana *In quanto la natura* non struttura l'argomento in modo originale ma rappresenta la strutturazione consueta del pensiero di quella tradizione filosofica, che dai tempi di Aristotele si propone come fine ultimo l'indiamiento. Pertanto permette di sollevare il velo verbale dal *Proglas*, il più coraggioso testo della cultura slava.

1. Comparato il v. 8 di *Proglas*: „dato il bisogno di conoscere Iddio”⁴ con i vv. 1 – 3 de „In quanto la natura”: „... la natura / e l'fino insegnamento / àn movimento de lo senno 'ntero”, si vede la conoscenza di Dio o della somma verità oggetto di ambedue. La poesia italiana specifica Dio come intelletto agente (lo senno intero). Nel caso, si veda più avanti un simile atteggiamento nel componimento slavo, ciò permetterebbe di identificarne l'idea portante.
2. Costantino Filosofo non fa suo l'argomento della via di perfezione, non disputa se quella sia fondata sulla simpatia e concordanza oggettuale tra la natura universale (*species intelligibilis*) e quella individuale (forma estratta per esperienza), soltanto coglie l'esito di quella simpatia, affermando che per l'uomo sia possibile conseguire l'ultima conoscenza (avere presente agli occhi della mente „il paradiso divino”). Su questo concordano le due opere, identificando nello stesso modo pure „il metodo” da perseguire per giungere alla perfezione ultima: l'insegnamento, l'istruzione:

„Così nemmeno l'anima, nessun'anima senza lettere
è conscia della legge divina,
legge del libro, legge spirituale,
legge attraverso la quale si manifesta il paradiso divino.” (vv. 31 – 34)

Senza che si fosse parlato precedentemente di „ammaestratura” e „nodrimento” della natura umana, i versi di Costantino Filosofo si leggerebbero al solo primo livello di significato, come ammonimento e invito

---

⁴ Si citerà da: Costantino Filosofo: Proclama al Santo Vangelo, tradotto da Pavol Koprda, con la revisione linguistica di Paolo Di Vico, in: *Italoslovaca, I*, FF UKF v Nitre, Nitra 2014, pp. 78 – 80.

ad un programma sociale di istruzione spirituale. Anche se poi Costantino suggerisce che tramite una siffatta istruzione si possa arrivare a cogliere l'ultima beatitudine, „il paradiso divino”. *Proglas*, come pure *In quanto la natura*, non ammettono la possibilità di raggiungere il fine ultimo attraverso il perfezionamento naturale dei sensi, per esperienza dei sensi: soltanto per „nodrimento” filosofico o per le lettere.

Ai citati versi di *Proglas* sull'istruzione „nella legge divina” corrispondono i versi 14–16 de „In quanto la natura”:

*„ma per lo nodrimento
on cresce in caunoscensa,   15
che dà valensa d'ogni giò compita;”*

3. Il verso 34 di *Proglas* stabilisce come raggiungibile il fine della natura umana, il conseguimento dell'ultima beatitudine, attraverso la lettura della Bibbia: „attraverso la quale (lettura) si manifesta il paradiso divino”, similmente a come la poesia italiana afferma nell'appena citato verso 16 che per „lo nodrimento” sarà compiuta ogni gioia, cioè si consegue sicuramente la felicità ultima.
4. Dal verso 34 del *Proclama* si vede che „il paradiso divino” attraverso la lettura dei testi biblici si manifesta al presente. Il tempo presente si presta a una lettura lontana dall'interesse filosofico, magari poco più di una figura retorica. Il parallelo testo poetico italiano è più asciutto, esprime più chiaramente di quello slavo la concatenazione dei singoli termini, legati tra loro causalmente, di modo che ne risulti palese lo scopo del ragionamento, una prova filosofica che la felicità ultima, se si rispettano le regole, è raggiungibile „in vita”:

*se lo cominciamento
perseveransa tene,
cert' è che vene a fine sua sentensa. (vv. 32–34)*

Una larga equivalenza terminologica dei due testi, dei quali quello italiano compone i termini con consistenza filosofica, permette di presupporre che la stessa abitudine di ordinare la susseguenza logica dei termini di quattro secoli prima avesse retto il testo slavo, che da essa si fosse lasciato portare alla esplicitazione dell'indivinamento, equivalente cristiano del „fine ultimo” di cui sopra.

5. Il nucleo filosofico del discorso consiste nella tesi della corrispondenza tra l'intelletto individuale, cioè in potenza, e quello agente, visto che la forma dell'oggetto, da conoscersi, è la stessa per l'uno e per l'altro. Ambedue i testi ribadiscono tale corrispondenza laddove affermano che l'uomo, se persegue la via dell'istruzione dei sensi e della ragione immaginativa, riesce a sollevarsi al livello di Dio. Ambedue ne parlano criticando la sola esperienza naturale. Insieme al ribadimento c'è la negazione della possibilità di ottenere il fine ultimo con la sola esperienza naturale dei sensi e delle facoltà immaginative. Nella poesia italiana la negazione si legge nei versi 11 - 14:

*ché nessuna scienza
sens'amaestratura
non saglie in grande altura*

mentre il canto slavo dedica ampio spazio al biasimo della „ragione irragionevole”, cioè quella nata per la sola esperienza dei sensi. Perciò il canto slavo pare un'opera di pedagogia sociale. Se però quei versi vengono intesi sulla scia del concetto filosofico succintamente sintetizzato da „In quanto la natura”, della pedagogia sociale si vedrà la ragione filosofica, quella di aprirsi per „il nodrimento” della ragione sensuale o immaginativa la visione di Dio:

*Infatti quale udito che il tremendo rumore del tuono
non sente, si farà guidare dal timore di Dio?* 35

*Infatti quale naso od olfatto che non senta il profumo del fiore,
potrebbe concepire il miracolo divino?*

*È vero che la bocca che non sente dolcezza
riduce l'uomo come se fosse di pietra.* 40

*Ma più dell'uomo, di pietra
è l'anima morta, ogni anima senza lettere.*

Le lettere sono le orme del Bene divino ma ciascuno deve imparare a leggerle, per cui, così almeno pare, la facoltà di leggerle nell'uomo non è immanente, a differenza di come la presenta Dante nel canto XXVI *Pd.*:

„Lo ben che fa contenta questa corte,
Alfa e O è di quanta scrittura
mi legge Amore o lievemente o forte“. *Pd.*, XXVI, 18

Con il dono delle orme, che poi equivalgono a „le lettere” o i segni testuali, a Dante sarebbe stata donata da Dio l'immanente coscienza che quelle sono proprio le orme del Bene, assieme alle conseguenze, quasi automatiche, cioè la perseveranza nel cammino da una all'altra mentre si accende di un desiderio sempre maggiore.

Le citate strofe di *Proglas* ribadiscono che i singoli sensi umani, in quanto naturalmente educati, sono inferiori alle facoltà formate attraverso l'istruzione: l'udito in quanto naturale è niente senza la capacità di sentire i suoni sostanziali, il valore dell'olfatto dipende dalla capacità di sentire l'odore basilare, la bocca cioè il parlamento, deduce il suo valore dalla capacità di esprimere accuratamente le finezze filosofiche. È morto il senso che non dispone della qualità sostanziale, venutagli attraverso l'istruzione; come se fosse di pietra, animalesco. L'autore, per essere chiaro, nell'ultimo dei versi indicati corregge se stesso dicendo che di pietra, cioè morto, non è solo il senso imperfetto ma l'anima di colui a cui appartiene quel senso. Possiamo indicare questo ragionamento come „alfabetismo”. Costantino così si preparò il campo per poter rinfacciare agli Slavi l'analfabetismo, da lui presentato come la più grave deficienza perché blocca „l'ammaestramento” della ragione. In questi versi è chiara la presenza dell'influenza di Aristotele, oltre che in vari passi, nella comparazione ad una pietra morta dell'anima che non risulti in sensi ammaestrati per la operosità del soggetto: mentre invece sembra di origine platonica la decisione di Dante di far accompagnare al dono divino delle lettere-orme un altro suo dono, quello della capacità immanente dell'uomo di leggerle per crescere con la crescita divina.

„Morta” nel testo di Costantino-Cirillo significa bestiale, da bruto, il che vale pure per Averroè, quando più tardi pose le basi del suo sistema di perfezionamento degli individui a partire dalla condizione „in potenza”. Ad ogni modo, se non è chiara l'origine nella filosofia aristotelica del discorso sulla imperfezione dei sensi, la designazione dell'anima illetterata

come morta si riduce per i lettori ad un mero strumento di pedagogia sociale. Se vogliamo rilevare il fondamento filosofico di tutto questo, di buon aiuto ci è „In quanto la natura”.

Congruenti a dispetto delle differenze, differenti a dispetto delle congruenze

6. Altri termini propri del concetto filosofico che si può trovare nella poesia italiana del Duecento proposta sono presenti nel *Proclama* ma concordano solo in parte. Normalmente si presuppone che il lavoro di insegnamento nelle nostre facoltà venga svolto per opera nostra, e perciò anche il merito della felicità ultima dovrebbe essere nostro. Ne „In quanto la natura” ciò viene espresso con le parole „cominciamento” e „perseveranza”: *se lo cominciamento / perseveransa tene*, (cit.). Mentre il cominciare dalla poesia italiana è presentato aristotelicamente, come di nostra iniziativa, per *Proglas* è nostra soltanto „la perseveranza” cioè „il proseguimento” nell’opera di istruzione, visto che „il dono delle lettere” è divino come lo è nel passo citato di Dante. Costantino-Cirillo infatti parla del dono delle lettere che Dio aveva dato all’uomo-animale affinché questo con l’uso di esse, con le proprie forze, uscisse dall’animalità:

*è l’anima morta, ogni anima senza lettere.
Epperò noi, fratelli, tutto ciò abbiamo ripensato,
e vi daremo adesso un consiglio eccellente,
il quale consiglio toglierà tutti voi, tutto il mondo 45
dalla vita animalesca, dalla vita viziata,
ed eviterà che usando la vostra mente, la ragione irragionevole,
e sentendo la parola in una lingua straniera
vi paia di sentire se non una campana di rame.*

Le succitate espressioni „vita animalesca”, „vita viziata”, „la vostra ragione irragionevole” si possono intendere come mutazioni del concetto di „intelletto in potenza”. Non si vede in *Proglas* né nella „In quanto la natura” il dono neoplatonico del seme di perfezione. A meglio vedere, in questa seconda il seme divino appare nei versi 21 – 24, dove si dice che la forma oggettuale, alla comprensione della quale si muovono l’intelletto in atto (la species intelligibilis) e quello individuale, è uguale per ambedue,

cioè fondamento della loro collaborazione, avvicinamento e sostanzializzazione della ragione individuale:

*par che l'senno
e la natura insieme
vivano ad una speme
in un sentire stando;* (vv. 21 – 24)

Ambedue i componimenti accentuano il bisogno di accingersi al lavoro di autoperefezionamento. *In quanto la natura* lo presenta come inizio della via del perfezionamento da raggiungere con le proprie forze. Il *Proglas* presenta quell'accingersi ai lavori come inizio della via di istruzione dei propri sensi per l'effetto delle lettere apprese usando le proprie forze. Dio allora ci avrebbe donato le lettere, sue orme, quelle però a loro volta si intendono come simbolo o strumento di autoistruzione, cioè della via alla perfezione intrapresa con l'impiego di forze individuali:

*come il seme che cadde sulla zolla,
ogni cuore umano in questa terra
abbisogna per sé della pioggia delle lettere divine,   70
per farsi crescere dentro al massimo il frutto divino.*

Secondo quanto dice *Proglas*, Dio è donatore delle lettere-orme tramite i Vangeli, e per esse in un qualche modo anche del crescere in noi del desiderio di lui fino a uguagliarlo. Quell'inizio del quale c'è necessità perché si possa incominciare l'autoistruzione risulta dunque donato all'uomo che desidera crescere per diventare simile a Dio. Infatti anche Aristotele e in seguito Averroè e ancora dopo Dante nel *Paradiso* pensarono che Dio al momento della creazione dell'universo avesse donato all'uomo la sostanza divina in potenza, affinché l'uomo, dopo, potesse risultare degno di comunicare con il suo creatore⁵.

7. Raggiungere Dio si può in due modi: l'uno quello di Ulisse, l'altro quello di Dante, come sappiamo dalla *Divina Commedia*. Allo stesso modo di Dante nel *Paradiso*, il *Proglas* cerca fare in modo che indivinatosi l'uomo non offenda Dio. Non era stato dato all'uomo il dono delle lettere affinché

---

⁵ Pd. VII, v. 147.

quello s'immedesimasse con Dio, ma perché gli si avvicinasse al modo di Adamo. Forse l'indivinità, promesso nel *Proglas* all'uomo come fine ultimo, si potrebbe intendere come la messa in atto del piano di Dio, fallito con Adamo, di fare l'uomo simile a sé. Su questo „In quanto la natura” sembra ulissiaca, considerando i termini che usa: „lo senno 'ntero” (v. 3), „lo gran conoscimento” (v. 5), „la gran caunoscenza” (v. 6), „sagle in grande altura” (v. 12), „ogni giò compita” (v. 16), „compimento di bene” (vv. 18.19), gli intelletti individuali e quello agente „una cosa ène” (v. 26), conviene „conquistar valor di bene” (v. 30). Per l'autore de „In quanto la natura” il conseguimento del bene ultimo equivale alla „sua conquista”, come per Ulisse.

Nel *Proglas* la finalità ideale „dell'ammaestratura” riappare in questi termini:

- come amor proprio e gioia:

Коиго красотата на душите си

съзирате – обичайте и радвайте се (traduzione di Costantino di Preslavia, v. 16 e 17: Tutti voi che le vostre anime belle vedete, / amatevi e gioite);

- come la visione di tutto il Paradiso:
per far *vedere* all'occhio tutto il mondo divino (v. 29)
per quella legge si manifesta il paradiso divino (v. 34);
- come il senso del timore di Dio:
si farà guidare (quell'udito) dal timore di Dio? (v.36);
- come la visione di Dio in questa vita:
ogni anima degrada
nella vita, quando vive senza la vita divina, (vv. 63. – 64);
- come il desiderio di crescere simili a Dio:
noi che desideriamo sin da adesso crescere come Dio ci vuole (v. 67);
- come il desiderio sempre crescente di far fruttare al massimo il dono di Dio:
per farsi crescere interiormente al massimo il frutto divino. (v. 72)⁶;

---

⁶ Una straordinaria somiglianza con la conclusione della profezia di Beatrice: „e vero frutto verrà dopo 'l fiore”. *Pd*, XXVII, v. 148.

desiderio di conoscere il tutto, l'ultima verità:

sarà lo stesso Cristo a rivelargli la sua saggezza (v. 91);

- come il desiderio di porsi dopo la morte a fianco degli angeli: a destra del trono divino si metteranno (v. 101) con gli angeli gioiranno in eterno (v. 103).

Coloro che fruiscono „il massimo frutto divino” in vita gioiscono, e dopo il giudizio universale si pongono alla destra del trono divino. Come dal verso 103, quei tali diventeranno simili agli angeli. Per Dante i Serafi ed i Cherubi „possono somigliare al punto”, cioè a Dio:

*...per somigliarsi al punto quanto ponno;
e posson quanto a veder son soblimi.*⁷

Nella misura in cui Dante si stacca dalla cosmologia aristotelica, è legittimo dire dantesco il carattere angelico dei beati – felici di Costantino Filosofo. Sono Dei ma non offendono l'unicità di Dio. La loro divinità risulta anche dai termini „specchi di Dio” e „Troni del divino aspetto”⁸.

Si può tentare di ricostruire la via all'ultima conoscenza/felicità, della quale impulso movente è l'istruzione/l'insegnamento dell'intelletto individuale, dal modo in cui i sopracitati versi si susseguono, più o meno come segue: „Il fine ultimo è la bellezza dell'anima, amore di noi stessi e la gioia. Queste sono qualità divine, raggiungibili già in questa vita, manifestazioni della perfezione simile a quella di Dio. Quando qualcuno raggiunge la perfezione, quella gli si manifesterà come la visione del mondo divino. Questa visione equivale alla misura suprema della conoscenza e della felicità. Non si tratterà dunque di una conoscenza qualsiasi, ma tale per la quale chi conoscerà/vedrà, si assumerà le facoltà (l'abito, la sostanzialità) corrispondenti alla forma del veduto. Quel tale però non si immedesimerà con Dio ma con il mondo divino, il „paradiso divino”. Il transumanato assumerà dunque le facoltà di Adamo. Adamo prima del peccato non era stato con Dio in rapporto concorrenziale, Dio lo volle simile a sé. Visse allora nella sua grazia. Se, comunque, il fine è stabilito come „ultimo”,

⁷ Pd, 28, v. 101 – 102.

⁸ 28, v. 104 – 105. Cfr. Antonio Gagliardi, Pavol Koprda: *Danteho Raj*. Facoltà di lettere dell'Università di Nitra Costantino Filosofo, Nitra 2017.

anche i progressi ottenuti in vita per via di ammaestramento delle facoltà naturali sapranno di vita vissuta in Dio (v. 62), del raggiunto fine ultimo. Anche qui in vita siamo dunque come Dio ci vuole, somiglianti a lui stesso (v. 66), nel senso adamitico. Siamo tenuti a coltivare il dono o seme che Dio aveva posto in noi, in modo che cresca fino al suo valore ultimo, che è il frutto, la somiglianza a Dio (v. 71), o meglio, al mondo divino, all'Adamo nel Paradiso. Noi stessi siamo quel frutto che, maturato per nostro merito, somiglierà a Dio. Camminando per quella strada non pecceremo contro Dio, perché nella lettura dei vangeli ci guiderà Cristo redentore, colui che ci restituì la possibilità del Paradiso, la possibilità di tornare somiglianti a Dio”.

8. Il desiderio della felicità ultima viene definito da ambedue i componenti: incessante, gioia e amore di se stessi.

In quanto la natura stabilisce, d'accordo con Averroè, che il desiderio deve essere incessante e deve durare fino a quando il fine ultimo non sarà raggiunto. La tesi ha posizione centrale nella dottrina, cosa che si constata dal modo in cui il componimento consacra ad essa l'ultimo terzo, i versi dal 29 al 42, accentuando l'ascetismo, il bisogno di sostenere la sofferenza che vi si accompagna. Dai versi 29 – 35 sembra che gioia e amore contraddicano il desiderio, perché chi gioisce e ama se stesso presume di aver già raggiunto il fine ultimo. Giunto il fine, non può desiderare ulteriormente, soltanto gli resta da gioire per la propria perfezione amandola, a guisa di Dio. *In quanto la natura* non conta sulla beatitudine da conseguirsi dopo la morte. La pensa nel mondo di qua (vv. 15 – 20).

I sopracitati versi nella traduzione in paleobulgaro di Costantino di Preslavia: „Voi che vedete belle le vostre anime, / amatevi e gioite” trattano dell'amor proprio e della gioia di sé al presente e nell'imperativo. Infatti Costantino Filosofo mette l'uno accanto all'altro il tempo presente e il tempo futuro dell'amore. Non si escludono: А които желаят (voi che desiderate, v. 18), и които искат (voi che cercate, v. 20). Il fine raggiungibile in vita per Costantino-Cirillo ha una sua dignità, pari al fine ultimo prospettato per il tempo dopo la morte, non si escludono a vicenda, quasi come se il primo fosse il presupposto per il conseguimento del secondo.

Il loro accordo e la non esclusione vicendevole furono negati dalla teologia di Tommaso Aquino. *In quanto la natura* risulta il primo componimento poetico che rivela la opposizione non nascondendola dietro le immagini allegoriche. Si astiene dal parlare del fine ultimo, cioè della perfetta gioia e felicità, riservati al tempo postmortale. Dante nella *Divina commedia* fece suo il programma di ottenere il riconoscimento della compatibilità, la non esclusione a vicenda, della felicità terrena e la beatitudine postmortale, cosa che più di quattrocento anni prima era parsa naturale, essendone stato documento tra gli altri il *Proglas* di Costantino. Avendo voluto rilevare quel valore, Roman Jakobson ha definito il *Proglas* un'opera senza pari nella letteratura europea del nono secolo.

9. La collaborazione di Dio con l'uomo. La forma intelligibile nei versi „la natura / e l'fino insegnamento / àn movimento de lo senno 'ntero” riassume l'idea che la species intelligibilis collabora con l'intelletto individuale insegnandogli a passare dallo stato „in potenza” alla condizione „in atto”. Collaborano necessariamente, perché la forma separata dell'oggetto è la stessa per la ragione individuale (l'intelletto in potenza) e per l'intelletto in atto. Pertanto, l'intelletto in potenza, muovendo verso la conoscenza di quell'invariante formale, e alla fine arrivandovi, si vestirà dell'abito sostanziale di quella forma, della quale l'intelletto in atto dispone. È questo il senso dei versi sui due prodotti di legno, dei quali si dà per certo che la loro forma è in ambedue i casi quella del legno (vv. 23–25). Una volta in possesso di quella forma, l'intelletto individuale diventa alla pari delle qualità della species intelligibilis. Si pone la domanda se anche nel *Proglas* esista un tale intelletto agente che sia in collaborazione con quello individuale, basandosi sul presupposto che la forma in ambedue sia la stessa. Si pone anche la domanda se pure in *Proglas* si trovi il concetto di via da percorrere per tutta la vita nella speranza che alla fine si possa raggiungere la felicità ultima.

I seguenti versi sembrano documentare che attraverso l'insegnamento diventi raggiungibile dalla ragione individuale la forma vera dell'oggetto:

*Epperò noi, fratelli, tutto ciò abbiamo ripensato,
 e vi daremo adesso un consiglio eccellente,
 il quale consiglio toglierà tutti voi, tutto il mondo 45
 dalla vita animalesca, dalla vita viziata,
 ed eviterà che usando la vostra mente, la ragione irragionevole,
 e sentendo la parola in una lingua straniera
 vi paia di sentire se non una campana di rame.
 Anche s. Paolo, maestro, ci dice, 50
 dopo che ebbe volto la preghiera a Dio:
 Alle migliaia di parole incomprensibili
 preferisco dire cinque parole sole,
 le quali cinque parole voglio a mente semplice esprimere.*

Con insistenza vi appaiono espressioni prese dalla tradizione aristotelica sulla vita animalesca, viziata, ragione irragionevole, dalle quali senz'altro si deve concludere che Costantino era d'accordo con Aristotele sulla puerizia e gioventù animalesca degli uomini e di conseguenza sulla necessità che con l'uso delle forze del loro pensiero diventassero uomini, senza che si equivocasse sul nome dell'uomo. Nel contempo di quella „ragione irragionevole”, cioè in potenza, l'autore dice che può essere soggetta all'insegnamento („vi daremo un consiglio”; „san Paolo, maestro, ci dice” (cioè ci insegna), affinché giudichi conforme alla verità delle cose. „L'insegnamento” ci verrà da Dio, al seguito della nostra preghiera. L'aiuto divino avrà per conseguenza che nel discorso coglieremo la sostanza dell'oggetto disputato, cioè la sua forma generale. Ne parleremo cioè in modo tale da convincere il popolo, con grande utilità sociale: la lingua del Paese assumerà l'autorità umana e divina, di modo che non ci sarà bisogno di un'altra lingua governativa, le forze sociali della nazione si uniranno per raggiungere il fine accordato. Dai versi 53 – 54 oltre al detto, risulta il bisogno che gli intellettuali siano nazionali, padroneggianti la lingua nazionale al punto da sapersi esprimere in parabole, cioè con una retorica dall'infalibile capacità di persuasione.

Siccome viene negato che si possa arrivare a tale perfezione per diretta esperienza dei sensi, Costantino sembra proporre strumento che renda

possibile la via attraverso il „nodrimento”: „la Parola che ti renderà pronto a riconoscere Dio” (v. 27), cioè i quattro Vangeli appena tradotti da Costantino. La nostra ragione, dove l’intelletto agente è soltanto in potenza, sembra invitata a collaborare con „l’intelletto in atto”, giacché l’invito appare ripetutamente: il verso „ascoltate quanto lo stesso animo vostro vi dice” (v. 22) è accentuato dal verso „ascolta la Parola a te da Dio quaggiù inviata” (v. 24, i quattro Vangeli, l’intelletto in atto che per la propria esistenza fa sussistere le sostanze pensate). L’autore vuole che avvenga nei termini cristiano-paolini la collaborazione de „la ragione irragionevole” con quella „in atto”, esattamente a come ne *In quanto la natura* collaborano nei vv. 21 – 28 la ragione individuale con „il senno”, fondando la loro collaborazione sull’unicità per ambedue della forma vera. Nella misura in cui l’individuo riesce ad avvicinare la forma da lui nutrita a quella che appare nel „senno”, si avvicinerà alla conoscenza/felicità ultima.

Affermando nel *Proglas* la cooperatività, che ha per scopo l’avanzamento verso il momento in cui la forma individuale colta per „nodrimento” diventa identica alla forma agente, Costantino naturalmente ricorre alle mansioni che conviene che gli Slavi soddisfino operando nel mondo storico, sempre aiutati dai *Vangeli*, una specie di intelletto agente. La poesia „In quanto la natura” è troppo esile perché possa incorrere in queste dimensioni sociali e storiche dell’„ammaestratura” o „nodrimento”, ma il parallelo con il *Proglas* su questo lo possiamo trovare nella *Divina commedia*⁹ e specie nel *Paradiso*, che è imbevuto dell’idea che i meriti degli uomini siano presi in considerazione da Dio. Basta leggere il canto 6 su Giustiniano, sull’aquila imperiale, quelli del Cacciaguida, la profezia di Beatrice (27), i canti centrali della terza cantica (i canti 23 – 27). Come se il *Proglas* anticipasse il *De monarchia*, per il quale il senso di questa vita risulta nell’istruzione delle facoltà umane a comprendere rettamente il mondo celeste comprendendo correttamente lo storico, affinché, di conseguenza, si sappia gioire nel Paradiso. Tale insegnamento da Dio sarebbe stato affidato all’imperatore dell’Impero romano, in quanto maggiore opera del mondo storico. Siccome è la maggiore nel mondo storico, sarebbe anche

---

⁹ P. es. Pd, XXV, vv. 16 – 18.

la più vicina alle forme di gioia del Paradiso e perciò di necessità creata per questo fine da Dio. Costantino-Cirillo come se avesse trattato alla stessa stregua vari aspetti della vita civile della Grande Moravia e dei suoi cittadini: coltivazione della salute sociale, della lingua quale strumento di comunicazione sociale, della psicologia sociale, della fede e della religione come baluardi dello Stato. Tutto ciò è presentato come da salvaguardarsi con l'aiuto dei testi dei Vangeli, appena tradotti in lingua slava, in mano e nella mente. Lo si legge nei versi 35 – 47, già citati, che presuppongono che i sensi naturali del destinatario siano „insegnati”, perché senza questo non si potrà procedere.

Cercando nel *Proglas* i passi che testimonino la presenza della suddetta cooperatività tra la ragione individuale („irragionevole”, „in potenza”) e quella „in atto”, capitano sottocchio le parole di san Paolo nei versi 50 – 55, che paiono l' analogia storica del linguaggio di Adamo, che nel paradiso aveva potuto parlare a Dio nella lingua naturale, da questo compresa. Quella lingua pare essere stata fondata sulla cooperazione riuscita da ambedue perché la forma dei contenuti che si sentivano dalle parole di Adamo doveva essere stata identificata da Dio identica alla sua, cioè a quella generalmente valida degli oggetti narrativizzati. Anche l'apostolo Paolo prima di cominciare a parlare coopera con Dio, prega affinché il suo linguaggio sia compreso, efficiente:

Anche s. Paolo, maestro, ci dice, 50
dopo che ebbe volto la preghiera a Dio:
Alle migliaia di parole incomprensibili
preferisco dire cinque parole sole,
le quali cinque parole voglio a mente semplice esprimere.
Perché come potrebbe l'uomo che non capisce, 55
che non sa fare parabola saggia,
come potrebbe raccontarci un discorso retto?

Il maestro Paolo sembra imitare il principio cooperativo che ebbe esito felice nel linguaggio adamitico, fondato sull'identità nell'intelletto individuale e in quello agente delle forme sostanziali. Prega che alla sua Parola Dio conceda la stessa facoltà di quella di Adamo nel Paradiso, affinché cioè il discorso di Paolo, con le sue parole esprima le stesse forme che

con quelle parole intende Dio. L'unicità di contenuto del parlato e di intendimento sarebbe visibile dal fatto che all'apostolo erano bastate „le sole cinque parole” per dire il vero al popolo usando il vernacolo locale, e ottenendo che gli ascoltanti si identificassero, prendendolo per loro, con quel vero detto in cinque semplici parole.

La cooperazione tra l'intelletto agente e l'individuo apprendente si attua per dare avvio al bene nella vita terrena, presupposto del bene celeste. In questa terra il bene (la felicità) si manifesta come possesso e padroneggiamento delle più dignitose cose pensabili nell'ambiente storico¹⁰:

- se la lingua del popolo o nazionale si trova collegata con la lingua di un intendimento generale, se dunque la verità delle cose dette in quella lingua è verificabile, non deve essere sostituita nella comunicazione sociale la lingua del popolo con un'altra, straniera, che comunichi forme concordi con quelle divine (vv. 48 – 50, sulla „campana di rame”);
- la lingua della comunicazione sociale sarà presa dalla bocca del popolo, visto che il popolo manifesta con l'economia dell'espressione la corrispondenza con l'intendimento divino, cioè la capacità di esprimere la sostanza degli argomenti con parabole avvincenti, un'equivalente delle „cinque parole” paoline: „Alle migliaia di

---

¹⁰ “...Dante ne conchiude, con un logicissimo parallelismo, che il fine o la felicità dell'uomo in terra consisterà dunque nel conoscere tutto ciò ch'egli è capace “naturalmente” di conoscere... Se l'individuo non è sufficiente a se stesso è chiaro che alla società si deve attribuire un proprio fine... fine sarà invece di sviluppare la potenza specificamente umana, l'intelletto; di ottenere cioè quello sviluppo totale, nel senso più ampio, speculativo e pratico che... l'individuo non è in grado di raggiungere. Ma non è in grado di raggiungerlo... neppure una parte della società. Poiché la capacità totale dell'intelletto non può misurarsi che sulla totalità del genere umano,... solo l'intera società umana, collaborando nel miglior modo possibile, può essere in grado di... È la collettiva o, mi si permetta il vocabolo, collaborazionistica felicità di Aristotele... una bella novità dantesca... il principio che lo Stato, quanto è più vero Stato, tanto più ha per suo carattere di agevolare il perfezionamento intellettuale dell'uomo”. Ernesto Giacomo Parodi: *La vita, le opere, le grandi città dantesche, Dante e l'Europa*. Milano, Treves, 1921, pp. 90 – 94.

- parole incomprensibili / preferisco dire cinque parole sole, / le quali cinque parole voglio a mente semplice esprimere.” (vv. 52 – 54);
- nella nazione-popolo si creerà un ambiente sociale centripeto, fondato sulla fiducia nella „lingua giusta”, quella delle parabole, cioè la retorica sarà riconosciuta uno strumento capace di nutrire nella comunanza lo spirito di avvedutezza e di solidarietà: „chi non sa fare parabola saggia, / come potrebbe raccontarci un discorso retto?” v. 57 – 58; l’espressione „discorso retto” equivale a „discorso veritiero”, nasconde in sé il riferimento al linguaggio adamitico di cui sopra;
  - presente nella lingua parlata l’intendimento reciproco tra Dio e la parola umana, si allontana il decadimento dell’anima compreso lo sfacelo dell’anima sensibile: „allo stesso modo ogni anima degrada / nella vita, quando vive senza la vita divina” vv. 62 – 63;
  - l’individuo e la società crescono avvicinandosi a Dio, „crescere come Dio ci vuole” (v. 67), l’individuo si perfeziona nella prospettiva del raggiungimento dell’ultima verità per propria iniziativa, senza approdare a fini parziali;
  - quando nasce una reciprocità comunicativa tra le parole del popolo e quelle di Dio, quando cioè la parola del popolo si farà concepibile, simile alla forma vera, tale condizione finirà con l’infondere nella nazione una cultura libraria, cosa che, a sua volta, indurrà all’auto-insegnamento librario e dissuadrà dalla diretta esperienza sensuale delle forme astratte, dall’acquisizione della scienza per via naturale (riferimento a “In quanto la natura”):

„ogni cuore umano in questa terra
abbisogna per sé della pioggia delle lettere divine, 70
per farsi crescere dentro al massimo il frutto divino.
Nessuno però potrà mai riportare esempi
a sufficienza da incolpare il popolo senza lettere, da convincerlo
che non parla con voce comprensibile.” (vv. 69 – 73);

Le parole-chiave di *Proglas* – Proclama alla traduzione in lingua slava del santo Vangelo – „o gente che desideriamo vivere sin d’ora come Dio ci vuole” (v. 66), esprimono in sintesi la filosofia del senso della vita umana

in quanto perfezionamento, che va fino al raggiungimento in questa vita della felicità ultima. È proprio ultima, Dio e Dio in noi. Ammettendo ciò, tutto il contenuto di *Proglas* può essere considerato come espressione di quel che quella filosofia può significare nella dimensione storica.

Quanto qua affermato trova appoggio nella terminologia compresa ne „In quanto la natura”. I due testi si equivalgono, anche se „In quanto la natura” fu scritta più di quattrocento anni dopo. La loro equivalenza, oltre a quanto detto sopra, testimonia che trecento anni prima di Averroè la filosofia aristotelica nella civiltà bizantina funzionò nel pensiero, cioè tra gli intellettuali, da modello per la vita della civiltà e nel suo seno dell’individuo. Le parole nel *Proglas* non si offrono per essere lette soltanto al primo livello del loro significato, ma sempre anche metalinguisticamente. Costantino Filosofo non inventò la struttura metalinguistica di *Proglas* e nemmeno essa è casuale o arbitraria. Traspone la filosofia antica costringendola a fare concessioni alla teologia ma anche facendo in modo che la teologia ceda spazio alla filosofia e che, potendo, si profilino ambedue in una sintonia espressa socialmente e politicamente.

Questo articolo intende mostrare gli aspetti di *Proglas* che restano ottenebrati da una lettura svolta soltanto al primo livello di significato. Intende almeno di avvicinarsi ad essi, dato che una presentazione analitica di maggiore esattezza filosofica eccede le nostre possibilità. Ci è risultato possibile cogliere le coincidenze grazie ad un precedente studio ermeneutico della poesia italiana medievale da parte di Antonio Gagliardi, che ha mostrato come il significato delle singole parole sia ancorato al linguaggio filosofico del periodo e come quelle parole-termini si concatenano. Quello che Costantino – Cirillo riuscì a conciliare, nel tredicesimo secolo riapparve come una distorsione delle due vie all’ultima verità, diretta e cristiana. Gagliardi, concludendo, dice che la poesia „In quanto la natura” non ricalcò senza cambiamenti la filosofia dei filosofi, ma la trasmise secondo la dinamicità della vita. L’idea incentivò lo studio su come Costantino Filosofo avesse voluto ottenere dei cambiamenti del clima politico nella Grande Moravia con l’uso aristotelico delle parole-termini del *Proglas*, come brevemente presentato qua sopra.

Corretto da Fabiano Gritti

K OTÁZKAM THEOSIS VO VÝCHODOKREŠŤANSKEJ TEOLÓGII A U DANTEHO

Monika Pamulová Šavelová

Zásadný rozdiel medzi západokresťanskou a východokresťanskou teológiou spočíva v osnovaní tej druhej na blaženosti počas života.¹ Zbožštenie alebo zbožšťovanie (grécky θέωσις, cirkevnoslovansky *obožénije*, *взбожение*, tal. *l'indiarsi*) je úplná premena človeka, pripodobenie sa Bohu, jeho účasť na Božej prirodzenosti, bytostné zjednotenie a spojenie s Bohom (ale nie splynutie s ním v jedno bytie), podiel na živote svätej Trojice (Škoviera, 2000, s. 21). Znamená to stať sa milosťou tým, čím je Ježiš Kristus svojou prirodzenosťou.² Zbožšťovanie v tomto zmysle neznamená postaviť človeka na miesto (alebo namiesto) Boha (ako bolo zvykom v staroveku „zbožšťovať“ vládarov), ale postaviť človeka k Bohu. Vo východokresťanskej teológii nejde o proces po telesnej smrti, ale o niečo, čo sa deje alebo má diať tu a teraz, čo sa začína už za nášho pozemského života, aby potom vo večnosti človek dospel k svojej definitívnej dokonalosti a práve v takomto zmysle sa zdá byť blaženosť osnovaná i u Danteho v *Komédii*.³

Prvé zmienky a pramene

Teológia zbožštenia, ako uvádza Škoviera, je jadrom celej kresťanskej spirituality a v našom kultúrnom prostredí sa s ňou najčastejšie stretávame v liturgických textoch pravoslávneho a byzantského obradu. V cirkvi existuje od prvých storočí. Jej základy vidno v Biblii (Ž 81, 6–7; 2 Pt 1, 4; Hebr 3, 14; 6, 4; 12, 10; Jn 10, 34–36; sekundárne Ex 34, 29–35; Mt 17, 1–10; Mk 9,

¹ Článok vychádza ako výstup projektu KEGA Hermeneutika talianskej literatúry (od stredoveku po renesanciu). Projekt č. 050UKF4/2018. Zodpovedná riešiteľka: Mgr. Monika Pamulová Šavelová, PhD.

² Por. Leloup, J. Y.: *Slová z hory Athos*, s. 31, cit. in: Škoviera, 2000, s. 21.

³ Pozri Šavelová, M.: *Odhalo vanie Danteho intelektuálnej biografie*, 2016 a Gagliardi – Koprda, *Danteho Raj*, 2017.

2 – 8; Lk 9, 28 – 36), spomína sa u gréckych cirkevných otcov, napr. Ireneja Lyonského (asi 135 – 202): „Boh sa stal synom človeka, aby sa človek stal synom Boha“ (cit. podľa Škoviera, 2000, s. 20), či Atanáza Alexandrijského (295 – 373): „Udelením Ducha dostávame účasť na Božej prirodzenosti... Len preto tí, v ktorých prebýva Duch, sú zbožštení“ a „Lebo on sa stal človekom, aby sme sa my stali bohmi“ (tamže).⁴ Východná cirkev zbožštením vysvetľuje cieľ a naplnenie života, v *Katechizme katolíckej cirkvi* (ďalej len KKC) sa stretávame s výrokmi týkajúcimi sa zbožštenia (pozri čl. 460), kde je citovaný Tomáš Akvinský: „Keďže jednorodený Boží Syn chcel, aby sme mali účasť na jeho božstve, prijal našu prirodzenosť, stal sa človekom, aby ľudí urobil bohmi“ (cit. podľa Škoviera, 2000, s. 20). Výrok najvýznamnejšieho západného teológa jednoznačne dosvedčuje, že mu bola (a teda i celému západu) táto teológia známa. Zároveň predstavuje neodmysliteľnú súčasť individuálnej reflexie o zmysle života, jeho cieľi a naplnení.

Kresťanský východ sa zvyčajne opiera o trichotomický pohľad na človeka, ktorého tvorí telo, duša a Duch. Duch svätý je v človeku neustále, mení sa len jeho spojenie s telom a dušou. Vďaka tomu sa dá hovoriť o spojení ľudskej prirodzenosti s tou božskou v človeku. V scholastickom slovníku: človek v hriechu predstavuje zbožštenie v spôsobilosti (v potencii), inými slovami, spojenie s Duchom v spôsobilosti, kým človek zbožštený (premenený, predpodstatnený), predstavuje zbožštenie v uskutočňovaní. Zbožštenie je prijatie božskej prirodzenosti človekom – nie namiesto ľudskej prirodzenosti a nie tak, ako je vlastné Bohu, ale „*ľudské ja si zachováva svoju samostatnosť a nezhliava sa so Svätým duchom v jednu osobu a jedno vedomie*“ (Popov, 1997, s. 18; cit. podľa Škoviera, 2000, s. 23). V latinskej teológii Akvinský popisuje tento „akt“ ako akcidentálne spojenie božskej prirodzenosti s ľudsťou v človeku (Dubravec, 1992, s. 42).

Pojmoslovie

Človek zhrešením stratil svoju celistvosť (integritu), narušil svoju prirodzenosť, Boží obraz v sebe – v liturgii sa často stretávame s pojмами „obnova“, „uzdravenie“, „osvietenie“, „premena“ človeka. Dá sa povedať, že sú

---

⁴ Výrok cituje KKC (čl. 1988).

súčasťou zbožštenia. Zaujímavé je, že sa v našom kultúrnom prostredí s pojmom zbožštenia stretávame skôr sporadicky, častejšie sa uvádza spomínaná obnova a premena (ktorá, samozrejme, nie je okamžitá, ale ide o celoživotný proces). Škoviera (2009) súdi, že staršie slovenské preklady sú často veľmi nepresné a akoby sa pojmu vyhýbali, pravdepodobne aby nedošlo k jeho mylným interpretáciám. Možno sa domnievať, že to je i dôvod, prečo je toto učenie u nás málo známe.

***Theosis* v rímskokatolíckom súčasnom povedomí**

Náuka o zbožštení zaujala aj pápeža Jána Pavla II., ktorý ju v apoštolskom liste *Orientalis Lumen* (s. 4 – 5) píše:

„Rozličné cirkvi Východu majú vo svojej duchovnej a teologickej tradícii niektoré črty, ktoré sú prejavom ich odlišnej citlivosti v porovnaní s formami, ktoré prijalo ohlasovanie Evanjelia v krajinách Západu. [...] Východná teológia prisudzuje celkom osobitné postavenie Svätému Duchu pri zbožšťovaní, a predovšetkým pri sviatosťoch: mocou Svätého Ducha, ktorý prebýva v človeku, sa už tu na zemi začína proces zbožšťovania, stvorenie sa premieňa a nastoluje sa Božie kráľovstvo. Náuka kappadóckych otcov o zbožšťovaní prešla do tradície všetkých východných cirkví a je súčasťou ich spoločného dedičstva. [...] Táto teológia zbožštenia ostáva jedným z objavov osobitne vzácných východnému kresťanskému mysleniu. [...] Kresťan má cieľ participovať na Božej prirodzenosti skrze zjednotenie sa s tajomstvom svätej Trojice“ (č. 6).

Podmienky a dôsledky zbožštenia

Zbožštenie je vo vyššie uvedenom zmysle „stávanie sa“ krásnym, zreteľným, čistým Božím obrazom. Je však darom Ducha, jeho dielom, nie je výsledkom nášho úsilia (podobne traktuje Dante v epizóde o Odysseovi), hoci je naša snaha a „spolupráca“ nevyhnutná.⁵

Pre našu záchranu bolo nevyhnutné Kristovo ukrižovanie, aby sa človek posvätil človečenstvom Boha, lebo „čo nebolo prijaté, nemôže byť ani spasené“ (sv. Cyril Alexandrijský, cit. podľa Škoviera, 2000, s. 24). V smrti sa Kristus zjednotil s naším padlým stavom a porazil smrť a porušenie – jeho smrť je prostriedok nášho zbožštenia (Sv. Irenej Lyonský: „Ako sa človek môže stať

⁵ Por. Šavelová, 2016, s. 80 – 99.

Bohom, ak sa Boh nestal človekom?“ a sv. Atanáz Alexandrijský: „*Ako sa Pán stal človekom tým, že si obliekol naše telo, tak aj my ľudia prijatí Slovom sme zbožšťovaní vdáka jeho telu*“).⁶

Kristovo vtelenie je nevyhnutnou podmienkou zbožštenia, jeho osoba sa stáva „prienikom“ medzi ľudstvom a božstvom, len v ňom a skrze neho sme sa „napojili“ na božstvo, mohli sme sa s ním spojiť (tamže, s. 25). Najprv zostúpil Kristus a stal sa „človekom“, potom sa nám otvára možnosť vzostúpiť v Duchu Svätom, spojiť sa, zjednotiť sa s Bohom v našom vnútri – zbožštiť sa. Podobne evokuje i Danteho cesta – najprv musel zostúpiť do pekla, aby mohol neskôr očistcom stúpať do raja až k vízii Boha, zbožšteniu, pričom celá táto púť je vystavaná na podmienke Kristovho vtelenia ako obnovenia vzťahu medzi človekom a Bohom narušeného po prvom hriechu. Dante si v *Božskej komédii* (na rozdiel od predošlých diel, najmä *Hostiny*) uvedomuje potrebu milosti Božej, ktorá je skrze Ježiša Krista nevyhnutnou podmienkou, aby mohol človek stúpať k Bohu.⁷

Táto Božia transcendencia znamenala pre ľudstvo jeho pozdvihnutie do nových možností a radostí – transfiguráciu v niečo, čím bolo a čo pre hriech stratilo: „... *v byzantskej teológii vede transcendencie k transfigurácii, to jest ke zbožštění. Zbožštění je cílem člověka a uskutečňuje se skrze milost Boha. Toto zbožštění, tato transfigurace je tedy transfigurací do podstaty lidství, neboť Bůh stvořil člověka s cílem jeho zbožštění*“ (Ježek, 2006, s. 6). Človek sa zo svojej podstaty musí transcendentovať ku Kristovi a v ňom nachádza cieľ svojej transcencie. Táto transcendencia nie je konečná, lebo aj Boh je nekonečný a vyžaduje nekonečnú transcenciu v láske.

Medzi ponímaním zbožštenia východnej teológie je mnoho spoločného s Danteho koncepciou stúpania k blaženosti ako sa javí v závere *Očistca* a v *Raji*. Aj americká danteologička Teodolinda Baroliniová zdôrazňuje, že kým sa Dante-pútnik (*persona dramatis*) snaží byť iný ako Odysseus (ktorého v samostatných spevoch *Pekla* venovaných Odysseovi odsudzuje), Dante-autor je mu stále bližší a bližší. Autorka poukazuje najmä na fakt, že pre

⁶ Podobný úvahový model presadzuje aj Dante v *Božskej komédii*, por. Par. XXIII. Pozri aj Gagliardi – Koprda, 2017, s. 441 – 460.

⁷ Pozri aj Šavelová, M.: *Božská komédia ako výraz Danteho intelektuálnej biografie*, 2016.

existenciu raja je nevyhnutné prekročenie hraníc, v danteovskom texte tzv. *trapassar del segno*, pretože len takto možno dosiahnuť prepodstatnenie (*trasmunar*), čiže zbožštenie.⁸

Transcendentálna teológia je dôležitou teologickou tradíciou v byzantskej liturgii (vyznačuje sa aj dôrazom na pohyb, ktorý je horizontom mystéria).⁹ V tomto duchu je život v Bohu pohybom vyžadujúcim neustálu transcenciu a transfiguráciu, čiže získavanie vlastnej jedinečnosti a identity (Ježek, 2006, s. 5). V byzantskej teológii nikdy nedošlo k vzniku priepasti medzi tým, čo je Kristus vo svojej mystickej povahe a vo svojom čisto ľudskom prejave, práve naopak – aspekt prítomnosti ľudstva v Božstve a Božstva v ľudstve (samozrejme bez zmiešania dvoch prirodzeností) tvorí platformu mystickej povahy ľudskej dynamickej cesty k Bohu. V západnej teológii vznikla priepasť medzi transcendentným Kristom a tým, čo transcendentuje, pretože v rímskej teológii (predovšetkým od konca 19. storočia) existuje tendencia racionalizovať všetko zázračné a mystické a zároveň izolovať všetko transcendentno do určitého bodu:

„Vše, co tvoří mystickou stránku Krista, je shromážděno do určitého horizontu, aby snad, nevykukoval‘ a nestránil racionálně uvažující lidi. Místo aby toto chápání transcendentní teologie vyústilo snad ve větší zájem o křesťanství, nabídlo pouze schizofrenickou teologii, kretá na jedné straně prezentuje Krista jako, dobřého obyčejného člověka‘ a na druhé straně jako nedefinovatelnou božskou bytost“ (tamže, s. 8).¹⁰

Kristus obnovil našu padnutú prirodzenosť, oslobodil nás od hriechu – to je objektívny fakt. Duch Svätý nás očisťuje a spája s Božstvom (zbožštuje) – to je subjektívna skutočnosť, lebo sa v nás deje jednotlivo. „Kristus vylial Svätého Ducha na veriach a Duch samotnou svojou podstatou splyva s ich dušou. [...] Človek si však zachováva svoju jednotu a celistvosť, nerozplynie sa v Duchu“ (Škoviera, 2000, s. 25). Kristus prijal ľudskú prirodzenosť a v sebe ju zbožštil, akoby vytvoril novú ľudskú prirodzenosť (objektívna časť). Duch nás na túto novú zbožštenú prirodzenosť napája, pretvára nás v Krista, dostáva

⁸ Por. Baroliniová, T.: *La „Commedia“ senza Dio*, 2003, s. 84 – 90.

⁹ U Alighieriho je pohyb priamo spojený s túžbou, ktorá vedie človeka k Bohu a o ktorú nesmie prísť.

¹⁰ Bližšie pozri Ježek, 2006, s. 8 – 11.

nás do prieniku ľudského a božského (subjektívna časť). My sa k tejto novej zbožstenej prirodzenosti dostávame nezaslúžene, vďaka Božej milosti.

Nevyhnutnou podmienkou možnosti uskutočnenia nášho zbožštenia je krst predstavujúci vstupnú bránu do života v Duchu. Podľa slov Svätého Symeona Nového Teológa (949 – 1022): „*pre veriaceho človeka počiatok zbožštenia bol daný vo svätom krste vďaka vteleniu Božieho Syna, preto krst je zárukou reálneho zbožštenia človeka*“ a „*zbožštenie sa dosahuje prostredníctvom pokánia a prijímania zbožšteného Kristovho Tela*“ (cit. podľa Škoviera, 2009). Prvým a najdostupnejším prostriedkom zbožštenia je modlitba (vrátane čítania Písma), ďalšími prostriedkami sú sviatosti, pôst, askéza, stráženie srdca, almužna a služba blížnym, čiže všetko, čo v nás podnecuje lásku.¹¹

Cieľom nášho života teda nie je spokojný a radostný pozemský život (Danteho „malé šťastie“ vo vednom poznaní), ale zbožštenie, „vízia“ Boha, bytostné zjednotenie a spojenie sa s Bohom vďaka jeho milosti (mocou Ducha, ktorý prebýva v človeku), a to zaživa. Milosť je nadprirodzený dar, t. j. prevyšuje prirodzenosť (čiže bytie) i sily a nároky každého tvora – akokoľvek by bol rozumný tvor (človek alebo anjel) dokonalý, nemal by na ňu právo. Jej získanie je zadarmo, tento dar umožňuje dosiahnuť večné spasenie.

Diferenciácia milosti Božej

Milosť možno rozdeliť na rôzne dichotómie: a) nestvorenú a stvorenú, b) milosť Stvoriteľa a milosť Spasiteľa, c) vonkajšia a vnútorná, d) milosť získanú na vlastné posvätenie (tá môže byť pomáhajúca alebo posväcujúca) a milosť získanú na posvätenie iných (Dubravec, 1992, s. 3 – 4).¹² Medzi účinky posväcujúcej milosti patrí odpustenie hriechov (ospravedlnenie), obnovenie a posvätenie človeka, účasť na Božej prirodzenosti, prijaté synovstvo Božie a právo na nebeskú blaženosť, priateľstvo s Bohom, prebývanie najsvätejšej Trojice v duši človeka. Podľa autora:

„*Sv. Otcovia od prvých dôb súhlasne učia, že cieľom Vtelenia je zbožštenie človeka, ktoré sa uskutočňuje prebývaním Ducha Svätého v duši človeka, takže človek sa stane vnútorne spravodlivým, svätým, stane sa dieťaťom Božím, účastným*

¹¹ Na tomto mieste zároveň vidno prepojenie Averroesovej teórie zbožštenia s Brabantského nadstavbou spočívajúcou v asketickom živote.

¹² Bližšie pozri Dubravec, Š.: *Vierouka*, 1992, 70 s.

na božskej prirodzenosti, Bohu podobným. [...] ospravedlnenie, ktorým sa človek znovuzrodí z Ducha Svätého a stane sa novým stvorením, dáva človeku vnútorný duchovný a nadprirodzený princíp nového t. j. svätého božského života, teda človeka vnútorne obnoví a posväti“ (tamže, s. 40 – 41).

Už sv. Peter píše, že Boh nám daroval vzácne prislúbenia, aby sme sa skrže ne stali účastnými na Božej prirodzenosti a unikli porušeniu, ktoré je vo svete pre veľkú žiadostivosť (2 Pt 1, 4). Človek sa posväčujúcou milosťou znova narodí z Boha, nejakým spôsobom získa prirodzenosť Boha, z ktorého sa narodí, čiže dostane účasť na božskej prirodzenosti. Človek sa nezmení na Boha (to je nemožné), ani sa s ním nespojí milosťou ako je Kristovo človečenstvo spojené s druhou božskou Osobou. Posväčujúca milosť znamená isté akcidentálne nadprirodzené povznesenie človeka na výšku a do stavu božského života – Akvinského slovami: „*To, čo je v Bohu substanciálne, vznikne akcidentálne v duši, ktorá sa stane účastnou Božskej dobroty*“ (cit. podľa Dubravec, 1992, s. 42). Boh chce človeku dať svoju blaženosť a aby mu bola Božia nadprirodzená blaženosť primeraná, Boh mu dá najskôr účasť na svojej prirodzenosti. Táto účasť na božskej prirodzenosti (čiže znovuzrodenie z Boha) znamená nadprirodzené pripodobenie človeka k Bohu. Človek je už podľa svojej prirodzenosti podobný Bohu tým, že má duchovnú dušu, ktorá je schopná milovať a poznávať. Posväčujúca milosť teda zdokonalí človeka v jeho duchovnosti, tzn. zameriava ho na to, aby tak poznával a miloval Boha, ako sa On sám poznáva a miluje vo svojej Trojjedinosti – tým človek získava tú najdokonalejšiu účasť na svätosť a láske Božej (najdokonalejšiu čo do spôsobu, keďže povyšuje vôľu človeka až do okruhu božského života, avšak v rôznom stupni podľa dokonalosti jednotlivcov). Samou posväčujúcou milosťou však účasť človeka na trojičnom živote Boha nie je úplne dokončená, lebo nedáva človeku bezprostredne poznávať Boha, ako sa On sám poznáva vo večnom Slove. To človek môže dosiahnuť až svetlom nebeskej slávy (tamže).

Z metafyzického hľadiska je milosť posväčujúca trvalý stav a vlastnosť, ktorou je duša posvätená, zbožštená, zameraná k nadprirodzenému cieľu.¹³ Je to trvalá akosť (habitus), lebo ju Boh dáva natrvalo (na rozdiel od pomáhajúcej milosti, ktorá je v duši len prechodne ako pomoc Božia daná

---

¹³ Blížšie pozri Dubravec, 1992, s. 46 – 48.

k spasiteľným úkonom) – človek ju môže stratiť len svojou vinou, ak spácha smrteľný hriech. Touto milosťou Boh zo svojej stránky navždy prijíma človeka za svoje dieťa a iba ľudskou vinou možno tento nesmierny dar stratiť. Niektorí teológovia na základe istých častí Písma (Lk 7, 47; 1 Jn 4, 7) stotožňujú milosť posväčujúcu s láskou, avšak väčšina (vrátane Akvinského) je tej myšlienky, že medzi milosťou posväčujúcou a láskou je reálny rozdiel, ide o dve rôzne skutočnosti, i keď nerozlučne späté: keď hriešnik vzbudí dokonalú lásku, ihneď nadobudne posväčujúcu milosť a naopak, keď stratí túto milosť, stratí i lásku. Dubravec (cit. d., s. 47 – 48) poukazuje na to, že Písmo niekedy rozlišuje milosť a lásku (2 Kor 13, 13).

Milosť posväčujúca bezprostredne zbožštuje dušu človeka – to znamená, že milosť duši dáva (akcidentálnym spôsobom) akési božské bytie, božský spôsob života. Duch Svätý zvláštnym spôsobom preniká dušu ospravedlneného človeka a touto svojou prítomnosťou spôsobuje v duši milosť posväčujúcu, tú nevýslovnú dokonalosť, ktorú Otcovia nazývajú božskou formou a rímsky katechizmus božskou akosťou, božskou kvalitou. Milosť posväčujúca bezprostredne lipne na duši a podľa tridentského snemu je formou, t. j. tvarovou príčinou ospravedlnenia, čiže bezprostredne spôsobuje odpustenie hriechov, posvätenie a zbožštenie človeka. Z toho pramení jej nevyčísliteľný význam. Kristus zostúpil z neba preto, aby nám získal posväčujúcu milosť, a tak i právo na nebeskú blaženosť. Táto milosť je pre nás to jediné potrebné (Lk 10, 48), vzácna perla, skrytý poklad (Mt 13, 44 – 46), za ktorý má dať človek s radosťou všetko, len aby ho získal, uchoval, zveladil.

Pri ospravedlnení človek s milosťou posväčujúcou získa aj vliate cnosti (božské¹⁴ – viera, nádej a láska – a mravné¹⁵). Cnosť (alebo čnosť) je vo všeobecnosti dobrý habitus, tzn. trvalá schopnosť a pohotovosť ku konaniu dobra. V teológii sa traktujú nadprirodzené, inými slovami vliate cnosti (vliate, lebo človek nemá vo svojej prirodzenosti schopnosť konať nadprirodzené dobro, ani takúto schopnosť nemôže získať prirodzeným úsilím, ale mu ich – tieto cnosti – vlieva Boh pri ospravedlnení) (Dubravec, 1992, s. 49).

---

¹⁴ Božské cnosti sa vzťahujú priamo na Boha ako posledný cieľ človeka, ich predmetom je bezprostredne Boh.

¹⁵ Mravné cnosti sa zameriavajú na Boha ako na nadprirodzený cieľ. Sú obsiahnuté v štyroch kardinálnych cnostiach: opatrnosť, spravodlivosť, chrabrosť a miernosť.

Teológiu zbožštenia možno podľa kappadóckych otcov (a neskôr i napr. Jána Damaského) vysvetľovať troma stupňami (ktoré sa však môžu vzájomne prelínať): 1. mravné spojenie s Bohom, pripodobenie sa mu (mravná podobnosť; úplná koncentrácia vôle na Boha, Božstvo); 2. (rozumovo chápaná) vnútorná jednota (extáza mysle; koncentrácia mysle na Boha, Božstvo); 3. splynutie, absolútne a najtesnejšie spojenie dvoch nedeliteľných individualít v plameni vzájomnej lásky (extáza lásky; koncentrácia citu na Boha, Božstvo) (Škoviera, 2000, s. 25).

Prienik *theosis* s Božskou komédiou

Východná teológia si uchovala ako podstatu zmyslu života človeka zbožštenie, západná zbožštenie odmieta. *Božská komédia* je zrkadlom tohto rozdielu, lebo ukazuje latinský svet ako falošne slobodný, riadený pozemskými ustanovizňami, a zároveň je to jediný pripúšťaný prejav zbožštenia ako zmyslu pozemského i posmrtného života, akoby sa v nej odrážali reakcie na udalosti a skutočnosti doby odhaľujúce to nedobré, potláčanie slobody, riadenie spoločnosti inštitúciou, pričom si literatúra, poézia zachováva svoju platnú funkciu vykričať pravdu svetu, hoci jej prijímanie nie je vždy pozitívne.^{16, 17}

Bibliografia

BAROLINI(OVÁ), T. 1993. *Il miglior fabbro: Dante e i poeti della Commedia*.

Torino: Bollati Boringhieri, 1993. 274 s. ISBN 88 – 339-0762 – 7.

BAROLINI(OVÁ), T. 2013. *La “Commedia” senza Dio. Dante e la creazione di una realtà virtuale*. Milano: Feltrinelli, 2013. 381 s. ISBN 978 – 88-07 – 72401-5.

DUBRAVEC, Š. 1992. *Vierouka*. Košice: UPJŠ, 1992. 70 s.

---

¹⁶ Por. Gagliardi – Koprda, 2017, s. 451.

¹⁷ Danteho v *Raji* (Par. XVII, 124 – 132, ale i na iných miestach, napr. keď ho Beatrice žiada o verný zápis jej slov, no vidí, že jej nerozumie, por. Purg. XXXIII, 79 – 84), apoštol Jakub vyzýva, aby vyjaval, čo zažil v raji, hoci jeho slová nebudú prijímané dobre, s pochopením. Nemá si robiť starosti s reakciami, lebo jeho dielo vyjavuje pravdu – po odstránení krásnej poetickej lži, čiže všetkej inotaje, musí nechať spoznať všetko, čo zažil, videl, teda poučiť ľudstvo o možnosti dosahovania zbožštenia ešte počas života, v duchu východnej teológie.

- GAGLIARDI, A. 2014. *La Commedia divina di Dante. Tra Averroč e Cristo*. Catanzaro: Rubbettino, 2014. 329 s. ISBN 978 – 88-498 – 4166-4.
- GAGLIARDI, A. 2009. L'etica e la logica del desiderio: Inferno V, in ARDISSINO, E. (ed.): *Etica e teologia nella Commedia di Dante*. Roma: Edizioni di storia e letteratura, 2009, p. 27 – 46. ISBN 978 – 88-6372 – 098-3.
- GAGLIARDI, A. 1994. *La tragedia intellettuale di Dante: Convivio*. Catanzaro: Pullano, 1994. 333 s.
- GAGLIARDI, A. 1992. *Ulisse e Sigieri di Brabante: Ricerche su Dante*. Catanzaro: Pullano, 1992. 147 s.
- GAGLIARDI, A. 2002. *Tommaso d'Aquino e Averroč: La visione di Dio*. Catanzaro: Rubbettino, 2002a. 298 s. ISBN 978 – 88-498 – 0334-1.
- GAGLIARDI, A. – KOPRDA, P. 2015. Božská komédia, nadšenie za počas- životnú blaženosť. In: *Studi italo – slovacchi*, r. 4, 2015e, č. 2, s. 164 – 244. ISSN 1338 – 6778.
- GAGLIARDI, A. – KOPRDA, P. 2017. *Danteho Raj*. Nitra: UKF, 2017. 664 s. ISBN 978 – 80-558 – 1204-5.
- GAGLIARDI, A. – KOPRDA, P. *Podklady k hermeneutike stredovekej talianskej literatúry*. Nitra: UKF, 2016. ISBN 978 – 80-558 – 1057-7.
- JÁN PAVOL II. *Orientalis Lumen* [online]. Preložil Cyril Vasiľ. 21 s. [cit. 12 – 11-2015]. Dostupné na: <http://www.grkat.nfo.sk/Texty/orientale-lumen.pdf>
- JEŽEK, V. 2006. *Transcendentální christologie v kontextu byzantské teologie*. Prešov: Pravoslávna bohoslovecká fakulta PU, 2006. 149 s. ISBN 80 – 8068-536 – 3.
- ŠAVELOVÁ, M. 2016. *Božská komédia ako výraz Danteho intelektuálnej biografie* [dizertačná práca]. Nitra: UKF, 2016. 249 s.
- ŠAVELOVÁ, M. 2016. *Odhalovanie Danteho intelektuálnej biografie*. Nitra: UKF, 2016. 160 s. ISBN 978 – 80-558 – 1100-0.
- ŠKOVIERA, A. 2000. Teológia zbožštenia s osobitným zreteľom na liturgické texty byzantského obradu. In: *Theologos*. Teologická revue Gréckokatolíckej bohosloveckej fakulty PU v Prešove, roč. 2, 2000, č. 2, s. 20 – 27. ISSN 1335 – 5570.
- ŠKOVIERA, A. 2009. *Zbožštenie – cieľ nášho života* [online]. [cit.07 – 01-2016] Dostupné na: <http://www.grkat.nfo.sk/Texty/zbozstzenie.html>

LA FINE DELLA MISSIONE MILITARE ITALIANA IN CECOSLOVACCIA NEL 1919 ALLA LUCE DEI DOCUMENTI D'ARCHIVIO ITALIANI

Fabiano Gritti

Nel corrente anno 2018 cade l'anniversario del primo centenario dalla fondazione della Legione cecoslovacca in Italia, che combattè al fianco delle truppe italiane sul Piave durante gli ultimi mesi della Prima guerra mondiale, avvenimento del quale si vuole ricordare e rimarcare l'importanza, con una serie di articoli che compariranno sulla rivista Studi italo-slovacchi, come contributo a mantenere la memoria di un capitolo della nostra storia recente spesso ingiustamente considerato marginale dalla storiografia. L'intento non è quello di fare della facile agiografia celebrativa, verranno piuttosto ricordati periodi di estrema tensione per i rapporti diplomatici tra Regno d'Italia e Cecoslovacchia. Verrà presa in esame la vicenda dei legionari cecoslovacchi formati ed equipaggiati in Italia nel primo dopoguerra, che allorché tornati in patria costituirono la base del nuovo esercito cecoslovacco, e della missione militare e diplomatica italiana, alle prese con i giochi della realpolitik ceca che, come è noto, manovrava da tempo per eliminare la presenza italiana a favore di una sempre maggiore influenza francese. Nonostante i legionari italiani fossero assai più numerosi di quelli francesi, meglio armati, e che entrambi i contingenti furono armati e trasportati in patria a spese dell'Italia, per ragioni di stato e ideologiche il governo cecoslovacco preferì piuttosto dare in mano ad ufficiali francesi il controllo della formazione del nascente esercito cecoslovacco. Oltre a motivazioni legate al maggior prestigio militare della Francia o della sua più marcata influenza culturale sulla mitteleuropa, decisiva fu la necessità da parte del nuovo stato di assicurarsi l'appoggio diplomatico francese per ottenere il riconoscimento di territori di frontiera strategicamente importanti e per mantenere il controllo di importanti vie di comunicazione, ma abitati da larghe minoranze ungheresi o tedesche, che se

fosse stato applicato rigidamente il principio di nazionalità di Wilson sarebbero dovuti ricadere sotto il controllo delle nazioni vicine. Da questo punto di vista è comprensibile l'operato dei politici cechi, che applicarono con assoluto cinismo i principi della realpolitik a danno di una nazione che tanto fece per loro, arrivando a riconoscere la nazione cecoslovacca ancora prima che avesse una consistenza territoriale. Tuttavia ciò provocò funeste conseguenze due decenni dopo, allorché l'arbitrato di Vienna del 1938 sancì la perdita proprio di quei territori meridionali che in nuovo stato aveva rivendicato, e successivamente portò alla cessione delle regioni dei Sudeti, con il benestare dell'Italia, la cui influenza nella regione era stata appunto precedentemente ingiustamente eliminata, ma senza che però la Francia, ingiustamente favorita dal governo cecoslovacco, facesse alcunché per difendere gli interessi del suo alleato.

Nonostante si tratti di un periodo decisamente negativo per quanto riguarda i rapporti tra Italia e Cecoslovacchia, comunque deve essere inquadrato in un più ampio contesto caratterizzato da una crescente intensificazione dei rapporti diplomatici e culturali tra Italia e le popolazioni ceche e slovacche, ed è indubbio che fu proprio durante la Grande guerra che aumentò decisamente la consistenza e l'importanza di tali rapporti. Durante il secolo precedente fu la Francia a guidare il rinascente interesse per i popoli slavi, specialmente dopo la fine delle guerre napoleoniche, che segnarono un ulteriore avvicinamento dell'influenza della Russia verso l'Europa occidentale, con la conseguente incontrollata diffusione di un'irrazionale fobia del panslavismo nelle diplomazie e nell'opinione pubblica europea. Già Napoleone Bonaparte affermava che l'Europa sarebbe stata repubblicana o cosacca, e anche personalità aperte ai nuovi tempi e idee come Marx o Mazzini in un primo tempo erano piuttosto diffidenti riguardo al pericolo del panslavismo.

La presa di coscienza del crescente peso delle popolazioni slave in Europa suggerì la creazione della prima cattedra di slavistica in Francia, primo basilare passo per iniziare la comprensione di tali culture, condizione necessaria per calibrare efficaci contromosse nel caso che i popoli slavi avessero iniziato a minacciare gli stati europei occidentali, oppure per dissipare irrazionali paure che non avrebbero dovuto avere ragioni d'essere. Fondamentale fu

l'istituzione nel 1840 presso il Collège de France della cattedra di letteratura slava, tenuta dal poeta polacco Adam Mickiewicz. A questa seguì la creazione nel 1883 dell'Alliance française, che disseminò di sue filiali l'Europa centrale e orientale, creando una rete necessaria ad una successiva proiezione in queste aree dell'influenza politica, economica e culturale della Francia. In crescendo vi furono poi diverse iniziative delle quali particolare importanza assunse la creazione della biblioteca dell'Istitut française de Petrograd nel 1912 e nel 1919 la creazione dell'Institut des études slaves a Parigi per iniziativa dello slavista Ernest Denis, amico del primo presidente della Repubblica cecoslovacca Tomáš Garrigue Masaryk¹.

Tra gli intellettuali e patrioti italiani fu Giuseppe Mazzini il primo a rendersi conto dell'importanza delle popolazioni slave per il futuro della pace in Europa, e innanzitutto della necessità dello studio della cultura slava, per la qual ragione seguì l'operato della citata prima cattedra di slavistica del Mickiewicz e intrattenne rapporti epistolari con vari patrioti e intellettuali slavi. Il frutto degli studi mazziniani furono le celebri *Lettere slave*, che vennero pubblicate nel 1847 come rielaborazione di articoli apparsi sul "Lowe's magazine" di Londra² e in seguito ripensati, riscritti e reso più rigorosi per la pubblicazione definitiva del 1871 nel saggio *Politica internazionale*³.

La diffusione della conoscenza della cultura slava ebbe in Italia come prima conseguenza la diffusione questa volta di sentimenti positivi verso gli Slavi, che si cominciò a percepire come possibili alleati nelle guerre del Risorgimento. Ciò avvenne soprattutto alla vigilia della Prima guerra d'indipendenza, quando gli eserciti piemontesi speravano per la tenuta del fronte anche nell'opera di distrazione delle forze asburgiche tenute in scacco dalla ribellione ungherese. Agli italiani era però chiaro che tale ribellione avrebbe potuto avere successo solo nel caso che gli ungheresi guidati da Lajos Kossuth si fossero alleati con gli altri popoli oppressi. Ciò non accadde perché Kossuth rifiutò l'idea di alleanze che mettessero sullo stesso piano Ungheresi e Slavi.

---

¹ Stefano Santorto: *L'Italia e l'Europa orientale: diplomazia culturale e propaganda 1918 - 1943*. Franco Angeli, Milano: 2005, pp. 31 - 32.

² Massimo Scioscioli: *Giuseppe Mazzini: i principi e la politica*. Guida Editori, Napoli: 1995, p. 230.

³ Santorto: *L'Italia e l'Europa orientale...*, cit., p. 31.

Gli ungheresi isolati vennero sopraffatti e ciò segnò la fine anche per le speranze italiane in questa prima fase delle guerre di indipendenza. Naufragò con questo il progetto italiano di una confederazione di stati slavi nel centro Europa, con l'Ungheria a fare da elemento stabilizzatore. Tale possibilità divenne del tutto irrealistica con il "Ausgleich" del giugno 1867.

L'idea della convenienza per gli Slavi stessi e per la stabilità del futuro ordine europeo della costituzione di confederazioni di stati slavi era stata in Italia teorizzata da Mazzini, che proponeva la costituzione di tre confederazioni distinte: una a nord, che coincideva in pratica con la Polonia, una al centro che, come scriveva Mazzini, avrebbe unito "la Boemia e la Moravia, alle quali si congiungeranno probabilmente le tribù slovacche dell'Ungheria"⁴, infine una che avrebbe unito gli Slavi meridionali.

Dopo il primo periodo risorgimentale il giovane stato unitario seppure impegnato a mantenere una certa presenza di sedi diplomatiche e istituti culturali nelle terre slave, comunque non raggiunse mai lontanamente il livello di presenza delle istituzioni francesi, di conseguenza l'interesse e la conoscenza del mondo slavo si mantenne in Italia a livello molto modesto, fino alla Prima guerra mondiale.

L'Italia entrò in guerra con il miraggio di guadagni territoriali a Pola e in Dalmazia, quindi su territori con presenza di popolazioni slave, e si trovò a fronteggiare un'armata austro-ungarica nelle fila della quale militavano soldati delle varie etnie slave degli Imperi centrali. Da avversari un certo numero di quei soldati diventarono prigionieri del regio esercito, in un primo momento non distinti da tutti gli altri, venendo generalmente considerati "austriaci". Man mano che il numero di prigionieri cechi e slovacchi aumentava crebbe la consapevolezza della loro peculiarità etnica, che spesso rendeva assai difficile la convivenza con ufficiali magiari o austriaci, e sorse il problema della loro organizzazione, che comportò il loro concentramento in certi campi di prigionia solo a loro dedicati. Lo stesso avvenne anche in altre nazioni, dove si decise di impiegare i prigionieri ceco-slovacchi di sentimenti anti-asburgici contro gli Imperi centrali. Avvenne così innanzitutto in Russia e poi in

---

⁴ Giuseppe Mazzini: *Lettere slave*. G. Laterza, Bari: 1939.

Francia⁵, organizzati da un ufficiale naturalizzato slovacco nel 1912 ma di origine slovacca Milan Rastislav Štefánik. Quest'ultimo venne mandato in missione diplomatica in Italia per conto del comando interalleato per dirimere le contese territoriali tra Italia e i rappresentanti della nascente Jugoslavia. Non ebbe successo ma le sue imprese militari sul fronte italiano, i voli di ricognizione e di propaganda, gli guadagnarono la simpatia e la fiducia dei comandi militari, che dopo iniziali dinieghi cominciarono a considerare con favore l'ipotesi di impiegare i prigionieri ceco-slovacchi in operazioni contro l'Austria-ungheria, come già era stato fatto in Russia e in Francia. Il governo italiano fu quindi tra gli ultimi a decidersi per la creazione e l'impiego in Italia di divisioni ceco-slovacche. In primo luogo s'impiegò quei prigionieri nelle retrovie, come ausiliari per la costruzione di fortificazioni. Fu solamente dopo Caporetto che il governo italiano si convinse della necessità di impiegare i prigionieri cechi e slovacchi volontari in operazioni di guerra, superando i timori e mettendo da parte le ragioni che avevano fatto propendere per un impiego non attivo sul campo di battaglia. Il ministro della guerra Zuppelli diede ordine il giorno 11 aprile al generale Graziani di procedere alla costituzione di unità cecoslovacche, e il 21 aprile Štefánik firmò con il ministro e il presidente del Consiglio Orlando una Convenzione per definire la posizione di tali unità dal punto di vista non solo dell'organizzazione strettamente militare ma anche politico, venendosi a configurare come un riconoscimento di fatto della nazione cecoslovacca ancora prima che questa avesse una consistenza territoriale⁶. Bisogna inoltre considerare che se anche la Francia aveva costituito le legioni prima dell'Italia, ciò avvenne con un atto unilaterale del governo francese,

---

⁵ Sulle attività degli Slovacchi oltre frontiera a favore della nascita della Cecoslovacchia e quindi delle diverse legioni di combattenti in Russia, Francia e Italia si veda: Marián Hronský: *Slovensko pri zrode Československa*. Nakladateľstvo Pravda, Bratislava: 1987, pp. 75–93.

⁶ Fu stipulata una Convenzione tra il Governo italiano e il Consiglio nazionale cecoslovacco, che veniva esplicitamente riconosciuto come soggetto di politica internazionale, cfr. Giulio Cesare Gotti-Porcinari: *Coi legionari cecoslovacchi al fronte italiano ed in Slovacchia (1918–1919)*. Ufficio Storico del Comando del Corpo di Stato Maggiore. Roma: 1933. pp. 37–38. Per approfondimenti si veda: Eugenio Buccioli: *Dalla Moldava al Piave. I legionari cecoslovacchi sul fronte italiano nella Grande Guerra*. Nuova Dimensione, Venezia: 1998.

mentre la Convenzione italiana rappresentava invece un accordo tra le due parti e quindi il riconoscimento assumeva un peso ben maggiore. Il 24 maggio 1918 a Roma, in occasione della celebrazione del terzo anno dall'entrata in guerra dell'Italia, venne celebrata ufficialmente la costituzione delle legioni combattenti ceco-slovacche d'Italia. I soldati ceco-slovacchi ebbero modo di dimostrare il loro valore nelle sanguinose battaglie del Piave e del Doss Alto fino alla battaglia finale di Vittorio Veneto. Il 15 novembre 1918 le truppe ceco-slovacche vennero inquadrare in un corpo d'armata di due divisioni per un totale di circa 25.000 uomini⁷. Questi soldati schierati nella piazza Vittorio Emanuele di Padova giurarono fedeltà alla nazione cecoslovacca il giorno 8 dicembre 1918, ed entro la fine del 1918 vennero trasferiti nel territorio della Cecoslovacchia, che non avrebbe neppure potuto iniziare ad esercitare la sua sovranità senza queste truppe, costituenti il nucleo sul quale venne poi fondato l'esercito del nuovo stato.

Il governo italiano aveva intenzione di capitalizzare gli investimenti fatti per l'armamento, mantenimento, addestramento e trasporto in patria dei legionari mantenendone il controllo attraverso la presenza in Cecoslovacchia di ufficiali italiani, che di conseguenza avrebbero avuto diretta influenza sul nuovo esercito in costituzione. Per la diplomazia del Regno d'Italia la prospettiva di una futura forte presenza italiana in una zona chiave dell'Europa centrale era fondamentale. Le speranze italiane vennero però quasi da subito frustrate dalla politica ceca, che da sempre invece aveva privilegiato il rapporto con la Francia nella prospettiva di avere il riconoscimento, come già si è ricordato, di territori di frontiera strategici per il giovane stato, che però sarebbero potuti essere reclamati anche dagli stati confinanti.

La prima importante missione dei legionari italiani fu quella di occupare militarmente le regioni della Slovacchia, specialmente quelle meridionali, dove le truppe ungheresi mantenevano ancora ostinatamente le proprie posizioni. Il compito fu facilitato proprio dalla presenza di comandanti italiani, rispettati dagli ungheresi in quanto rappresentanti dell'Intesa piuttosto che

---

⁷ Cfr. *L'esercito italiano nella grande guerra (1915 - 1918)*. vol. V, Istituto Poligrafico dello Stato Libreria, Roma: 1926, p. 290, citato in: Pavol Koprda (ed.): *Italoslovaca II*. UKF, Nitra: 2014, p. 285.

del governo cecoslovacco, nonché per “l’ascendente del nome italiano sui magiari” al quale “pare che lo stesso governo C.S. facesse molto assegnamento. Così, per questo calcolo, la rapida affluenza dalla Boemia, la solida organizzazione fecero preferire ad ogni altra truppa il Corpo Legionario italiano per tale delicata e complessa operazione”⁸.

I legionari italiani contavano all’inizio del 1919 23.000 uomini impiegati fin da subito in missioni delicate e rischiose, mentre i legionari francesi che contavano circa 7.000 unità erano “tutti stanziati a Praga e dintorni” dove suscitavano la “vivissima curiosità, e compiacenza, della cittadinanza. Contrariamente agli italiani, sono tutti [sottolineato nel testo], decorati della Croce di guerra C.S.”⁹. I legionari italiani invece rimasero in Slovacchia anche dopo il completamento della loro missione. Era stato subito chiaro ai comandanti italiani lo scopo propagandistico dell’acuartieramento delle truppe francesi a Praga, che comunque non era affatto mascherato, non si poteva fare a meno di notare che “le vetrine dei negozi [a Praga] sono abbondantemente ornate di ritratti di Foch e Poincaré; si vendono cartoline raffiguranti il legionario ceco, il quale porta, naturalmente, la divisa francese”. Venivano pubblicati ben due periodici in lingua francese mentre invece “giornali italiani non se ne vedono, all’infuori di qualche raro Corriere della Sera”, e si poteva cogliere il “boicottaggio sistematico di tutte quelle notizie che possano riferirsi all’Italia”. Tutto ciò nonostante che la lingua italiana fosse “conosciuta da legionari, dagli ex prigionieri, da persone che prestarono il servizio militare in paesi italiani e da vari intellettuali”, e che la popolazione manifestasse generalmente sentimenti di amicizia verso l’Italia. Nonostante tutto questo il boicottaggio degli italiani a favore degli interessi francesi continuò e s’intensificò costantemente, sostenuto oltre che dalla diplomazia francese e dai politici cechi, anche dai diplomatici jugoslavi che non perdevano occasione nei circoli politici, diplomatici, sulla stampa, per mettere in cattiva luce “l’imperialismo italiano”¹⁰.

---

⁸ Rapporto del generale maggiore Roberto Segre del 20 gennaio 1919: ASD, busta 932, di 25 pagine.

⁹ Ivi p. 17. Viene aggiunto inoltre che 700 di essi provenivano dal deposito di Fofligno ed erano calzati con scarpe italiane.

¹⁰ Ivi p. 17 e 24.

La permanenza delle legioni italiane in Slovacchia ebbe come conseguenza l'invischiamento in spiacevoli episodi che seppure marginali, non aiutarono di certo a migliorare l'immagine della presenza italiana nella regione. Più volte è possibile leggere nei dispacci, lettere, appunti, conservatisi negli archivi, le lamentele degli ufficiali italiani convinti che il mantenimento dei legionari italiani nelle regioni slovacche sarebbe stato un chiaro segno di scarso interesse del governo nei loro confronti. Anche se la presa del potere in quelle regioni fu relativamente pacifica, a parte pochi combattimenti per locali resistenze, i primi mesi del nuovo regime non furono affatto tranquilli. I diplomatici italiani registrarono il rapidissimo peggioramento della situazione in Slovacchia, che ben presto finì per macchiare anche la reputazione della missione italiana, seppure incolpevole. All'inizio dell'occupazione i legionari comandati dagli ufficiali italiani erano stati accolti cordialmente. La situazione peggiorò, secondo i diplomatici italiani, "quando giunsero sul posto i funzionari civili inviati da Praga. [...] Le autorità civili, sotto veste di patriottismo, commettevano atti di sopraffazione verso la popolazione e di sobillazione verso i soldati". I funzionari cechi, oltre a richiamare in Slovacchia un gran numero di burocrati cechi¹¹, per opportunità politica cercarono di scegliere prefetti e funzionari di alto grado tra gli slovacchi, ma essendo assai limitata la scelta tra i pochi in possesso dei requisiti minimi, si finì per reclutare una gran quantità di "elementi incolti, fanatici, moralmente scadenti", che pare superassero gli elementi idonei. Ciò portò ben presto ad attriti tra autorità politiche e militari, che poi degenerarono in atteggiamenti di aperta ostilità. In occasione di qualsiasi episodio di ribellione popolare, sciopero, tafferugli da parte della popolazione, i comandi militari italiani vennero incolpati di debolezza o addirittura di connivenza con i magiari¹².

Già il 5 aprile 1919 si segnala il primo importante sciopero, che venne dichiarato dai ferrovieri, in gran parte magiari, irritati per le fughe di notizie riguardanti il progetto del governo ceco di un corridoio che permettesse di

---

¹¹ In particolare sui rapporti tra cechi e slovacchi in questo periodo si veda: Jan Rychlík: *Češi a Slováci ve 20. století. česko-slovenské vztahy 1914 – 1945*. Academic Electronic Press, Bratislava 1997, p. 68 ss.

¹² N. prot. 397-165 dall'incaricato d'affari Mario Lago: ASD, busta 932, 15.9.1919, p. 4.

unire la Boemia e la Jugoslavia, ma separando l'Ungheria dall'Austria, e anche amareggiati per la modalità troppo trionfalistica dello spostamento della capitale slovacca da Žilina a Bratislava¹³. Solo una settimana dopo, il 13 febbraio, giunsero informazioni su nuovi gravi disordini causati dalla "esasperazione [degli] animi [in] seguito [a] sopraffazione"¹⁴ per atteggiamenti tracotanti di rappresentanti del governo ceco in Slovacchia verso "la popolazione magiara che mal sopporta di inchinarsi"¹⁵. Scoppiarono violenti tumulti in seguito ad un comizio che tra l'altro avrebbe dovuto sancire la chiusura di uno sciopero generale, che invece continuò anche in seguito, per cui dovettero intervenire i legionari. Il risultato fu di ben dieci morti e diversi feriti, tra i quali anche un generale italiano intervenuto per sedare gli animi che fu ferito da un legionario¹⁶. Per aggiungere la beffa al danno, gli italiani vennero accusati di parteggiare per i magiari¹⁷.

La situazione da grave divenne disperata man mano che si avvicinò la data decisa per il ritiro del comando italiano, operazione che gli italiani dovettero subire come estremo atto di ingratitudine da parte del governo ceco. Proprio quando gli italiani erano impegnati nei primi gravi disordini in Slovacchia il generale Piccione, comandante della legione italiana, ricevette dal Ministero della Difesa cecoslovacco la comunicazione che il generale francese Pellè era giunto a Praga il 14 febbraio con la missione interalleata di riorganizzare l'esercito cecoslovacco. Senza previo accordo o consultazione con i comandi italiani ovviamente. Il 18 febbraio il generale Pellè assunse la carica di "Capo di Stato Maggiore e contemporaneamente a quella di rappresentante del maresciallo Foch"¹⁸. La seconda qualifica, indicata senza precisazioni, doveva essere la più insidiosa per gli italiani. In un telegramma immediatamente successivo l'incaricato d'affari Mario Lago informò di avere chiesto

---

¹³ Tel. n. 674 della Legazione di Praga: ASD, busta 932, 5. 2. 1919.

¹⁴ Tel. n. 4045 dall'incaricato d'affari Lago: ASD, busta 932, 13. 2. 1919.

¹⁵ Tel. n. 780 del comando supremo firmato dal generale Badoglio: ASD, busta 932, 21. 2. 1919.

¹⁶ ASD, busta 932, 13. 2. 1919.

¹⁷ Tel. n. 780, cit., Badoglio ordinò l'allontanamento di ufficiali direttamente accusati di parteggiare per gli ungheresi.

¹⁸ Tel. n. 35299 spedito da Kroměříž dal gen. Piccione: ASD, busta 932, 18. 2. 1919.

direttamente al presidente Masaryk cosa significasse la seconda qualifica del gen. Pellè, senza peraltro avere risposta, anzi il presidente stesso si dichiarava sorpreso per quell'indicazione e che comunque era persuaso del fatto che il governo italiano fosse stato per tempo avvertito. Ad una tale dichiarazione diplomatica, evidentemente fatta per contenere l'irritazione degli italiani, il diplomatico italiano rispose che allora sarebbe stato molto più conveniente che la dichiarazione fosse stata annunciata ufficialmente e pubblicamente, in modo da evitare i malevoli commenti di coloro che, giustamente, interpretavano il rafforzamento delle posizioni francesi in antagonismo contro quelle italiane¹⁹.

Era chiara fin dall'inizio l'intenzione dei politici cechi di esautorare gli italiani a favore dei francesi, condotta con determinazione e coerenza, eppure ufficialmente le loro dichiarazioni erano sempre concilianti. Beneš dichiarò esplicitamente a diplomatici italiani che in nessun modo era stata messa in dubbio la posizione del generale Piccione, che non sarebbe stato affatto sottoposto al generale Pellè, ma che sarebbe dipeso direttamente del Ministero della Difesa²⁰. Anche queste diplomatiche dichiarazioni corrispondevano solo in parte al vero, poiché seppure le truppe legionarie italiane erano indipendenti, rimanevano comunque confinate in Slovacchia e ben presto, in un paio di mesi, la missione italiana sarebbe finita²¹. In verità tra Piccione e Pellè ci fu in più occasioni aperto e duro conflitto di competenze, al punto che il 28 marzo Masaryk dovette richiamare Štefánik da Parigi per dirimere le contese. Egli già all'inizio di aprile spiegò in una lettera al presidente di avere direttamente comunicato col generale Diaz per spiegargli che sebbene il generale Piccione avesse avuto l'incarico di occuparsi dell'ordine in Slovacchia, comunque da lì a poco le sue unità sarebbero state assorbite del nuovo esercito cecoslovacco,

---

¹⁹ Tel. dall'incaricato d'affari Mario Lago: ASD, busta 932, 22. 2. 1919.

²⁰ Tel. n. 214 del presidente Sonnino a proposito di colloqui avvenuti al Congresso della Pace di Parigi: ASD, busta 932, 5. 3. 1919.

²¹ Già nel 18 aprile 1919 una lettera di Štefánik al presidente della repubblica a proposito della posizione del comando italiano concludeva precisando che: "La double tâche que la mission militaire italienne s'était fixée est aujourd'hui presque achevée. Le Gouvernement italien envisage donc à bref délai de le rappel de la mission", in: ASD, busta 932.

che in quel periodo si stava velocemente organizzando con l'aiuto dei francesi. Veniva quindi esplicitamente consigliato da Štefánik agli italiani di lasciare il comando delle truppe in Slovacchia al più presto, per avere un'uscita di scena onorevole. Il 20 aprile discusse personalmente a Roma le condizioni per il ritiro della missione militare italiana. Appena prima del ritorno in patria Štefánik ricevette dal governatore plenipotenziario della Slovacchia V. Šrobár la richiesta di accelerare il ritorno, in modo da poter organizzare la continuazione della controffensiva delle truppe cecoslovacche contro i contingenti della repubblica socialista ungherese penetrati in Slovacchia. L'aereo di Štefánik, un Caproni con insegne italiane, venne abbattuto da fuoco amico nei pressi della frontiera slovacca, secondo molti perché scambiato per un aereo ungherese²².

Per gli italiani era chiaro che il governo cecoslovacco avesse “già preso impegno di affidare alla Francia la direzione e l'organizzazione del proprio esercito e che quindi questo contegno apparentemente conciliatore e premuroso verso di noi non sia che transitorio”.²³ Le supposizioni italiane erano avvalorate da chiare prove di disinteresse se non nascosta ostilità verso gli ufficiali italiani, poiché i legionari italiani ancora in marzo, quando non era più veramente necessario, erano confinati in Slovacchia, nelle regioni più difficili. Inoltre era stato richiesto che i nuovi battaglioni in formazione in Italia venissero trasportati in Boemia “accompagnati da un solo ufficiale ciascuno, riserbandone l'inquadramento con i MOLTI ufficiali propri disponibili”²⁴.

Il principale motivo della simulata cortesia dei diplomatici cechi era la speranza di nuove cessioni di materiale bellico da parte dell'Italia²⁵. Nei

---

²² Ludovít Holotík: *Štefanikovská legenda a vznik ČSR*. Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, Bratislava 1958, p. 282–283.

²³ Lettera del Ministero della Guerra al Presidente del Consiglio: ASD, busta 932, 26. 3. 1919, p. 1.

²⁴ Ivi, p. 2.

²⁵ Anche le fonti degli archivi cechi e slovacchi confermano la simulazione premeditata della diplomazia di Beneš, per esempio una lettera del rappresentante diplomatico cecoslovacco a Roma che il 10 febbraio 1919 si lamentava con il Presidente del Consiglio Kramář perché non gli riusciva di “mantenere la linea di Benes [...], di non parlare chiaramente [con gli italiani], di lasciare agli italiani qualche speranza, in breve di mantenere i rapporti finché ne abbiamo bisogno per riavere

rapporti dei politici e militari italiani è sensibile la disillusione e l'umiliazione per la situazione. A ciò si aggiunse il senso di frustrazione considerando che la quasi totalità delle spese fatte per i soldati cecoslovacchi non erano state ancora saldate. Si trattava di spese tra 150 e 200 milioni di lire di allora, spese per trasporti con 110 treni per 4.500 vagoni, costi per l'addestramento e equipaggiamento con carriaggi, quadrupedi, artiglieria, genio, automobili, scorte di viveri per 31 giorni, vestiario, munizioni, e infine anche il costo per il trasporto di 3 reggimenti di truppe francesi dei quali la Francia non aveva voluto occuparsi²⁶. Oltre a tutto questo vennero ad aggiungersi richieste per materiale bellico dell'ex armata austro-ungarica e addirittura di armi nuove, per esempio tra i vari casi, quello di 500 mitragliatrici che l'Italia era disposta a fornire dietro pagamento in materie prime corrispondenti alla somma pattuita, da versare preventivamente in una banca ceca come copertura²⁷. La spedizione non venne effettuata perché i cechi non rispettarono il prezzo pattuito e oltre a ciò non versarono mai la somma nel conto bancario come stabilito²⁸.

Il colpo di grazia finale all'avventura italiana in Cecoslovacchia, come si è detto, avvenne per mano dello stesso Štefánik, che in pratica ingiunse al comando italiano di lasciare la Cecoslovacchia in breve tempo, entro la fine di maggio, perché secondo il governo la missione italiana aveva ormai raggiunto il suo scopo, ragion per cui poteva essere considerata conclusa. Ciò ovviamente non valeva per gli ufficiali francesi, che invece ancora più saldamente prendevano il controllo dell'armata cecoslovacca. Per rincarare ancora la dose di amarezza per gli italiani, durante la fase di ritiro della missione italiana per sfortunata coincidenza le regioni slovacche di confine vennero

---

i nostri prigionieri e per i bisogni della nostra economia" Emil Karol Kautský: *Kauza Štefánik: legendy, fakty a otázniky okolo vzniku Česko-Slovenskej republiky*. Matica slovenská, Ružomberok: 2004, p. 27.

²⁶ Lettera n. 1940 dal Ministro Caviglia del Ministero della Guerra al Presidente del Consiglio ASD, busta 932, 8. 3. 1919.

²⁷ Copia della convenzione: ASD, busta 932, 1. 8. 1919.

²⁸ Tel. n. 1008 ASD, busta 932, 26. 8. 1919. Per le mitragliatrici i Cechi unilateralmente abbassarono il prezzo a 500 corone dalle 13.825 pattuite: tel. n. 1801: ASD, busta 932, 28. 11. 1919.

invase dalle truppe ungheresi della Repubblica comunista di Béla Kuhn²⁹. I primi scontri trovarono impreparate le truppe cecoslovacche, che più volte dovettero ripiegare. Per il disastro militare vennero incolpati innanzitutto gli italiani, e ciò avvenne anche a mezzo stampa su quotidiani nazionali come “Lidu”, dove si insinuò la possibilità che gli italiani si fossero accordati con gli ungheresi per facilitare i loro piani di invasione³⁰, oppure come il “Národní listy” dove pur pubblicando la smentita della Commissione per l’armistizio di articoli che accusavano gli italiani di avere fornito armi e viveri agli ungheresi, si aggiunse che la migliore smentita sarebbe stata quella di intervenire attivamente attaccando gli ungheresi e di rifornire di armi e munizioni l’esercito cecoslovacco; “České slovo” accusava gli italiani di trespacciare con ungheresi e tedeschi in odio ai Ceco-slovacchi, e che questi ultimi lo avrebbero dovuto tollerare la situazione per via dei prigionieri ancora in mano agli italiani³¹. Gli italiani protestarono sempre con forza per ogni episodio di propaganda anti italiana sulla stampa cecoslovacca, e il governo prontamente porse sempre le sue scuse dimostrando increscimento per l’accaduto. Tuttavia gli italiani si dimostrarono assai scettici riguardo la sincerità delle varie dichiarazioni di solidarietà o gratitudine dei politici cecoslovacchi³², e i fatti parvero dare ragione a questo scetticismo, allorché il primo giugno venne ufficialmente

---

²⁹ La repubblica sovietica ungherese nata il 21 marzo 1919 proclamò fin dall’inizio l’intenzione di riappropriarsi dei territori persi dopo la Grande guerra, tra i quali la Slovacchia, la principale offensiva verso nord partì il 30 maggio 1919 e portò all’occupazione di quasi un terzo del territorio slovacco cfr.: Lubomír Lipták: *Slovensko v 20. storočí*. Kalligram, Bratislava: 1998, pp. 90 – 91. Sull’occupazione della Slovacchia e il consolidamento dei suoi confini cfr.: Marián Hronský: “Vznik Česko-Slovenska. Vojenské obsadzovanie územia Slovenska a utváranie jeho hraníc (1918 – 1920)”. in: Miroslav Pekník (ed.): *Pohlady na slovenskú politiku*. Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, Bratislava: 2000, pp. 130 – 131.

³⁰ Tel. n. 476 ASD, busta 932, 4. 6. 1919.

³¹ Tel. n. 490 ASD, busta 932, 5. 6. 1919. Altri esempi in: rapporto n. 8480: ASD, busta 932, 13. 6. 1919.

³² L’incaricato d’affari a Praga Mario Lago commentò poco tempo dopo gli avvenimenti in un rapporto del 22. 6. 1919: “a misura che l’utilità della nostra Missione militare veniva a diminuire, si è potuto notare un raffreddamento degli entusiasmi sollevati al suo giungere; poi il sorgere di diffidenze e di animosità che culminarono all’atto del rimpatrio della Missione nell’accusa di incapacità e di tradimen-

conclusa la missione italiana e quindi la prima importante fase dei rapporti tra il Regno d'Italia e la Repubblica cecoslovacca.

Fonti d'archivio

ASD: Archivio storico diplomatico del Ministero degli Esteri italiano, fondo affari politici 1919 – 1930

Bibliografia

- Buccioli, Eugenio: *Dalla Moldavia al Piave. I legionari cecoslovacchi sul fronte italiano nella Grande Guerra*. Nuova Dimensione, Venezia: 1998
- Gotti-Porcinari, Giulio Cesare: *Coi legionari cecoslovacchi al fronte italiano ed in Slovacchia (1918 – 1919)*. Ufficio Storico del Comando del Corpo di Stato Maggiore. Roma: 1933
- Holotík, Ľudovít: *Štefaniková legenda a vznik ČSR*. Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, Bratislava 1958
- Hronský, Marián: *Slovensko pri zrode Československa*. Nakladateľstvo Pravda, Bratislava: 1987
- Hronský, Marián: “Vznik Česko-Slovenska. Vojenské obsadzovanie územia Slovenska a utváranie jeho hraníc (1918 – 1920)”. in: Miroslav Pekník (ed.): *Pohľady na slovenskú politiku*. Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, Bratislava: 2000, pp. 112 – 133
- Kautský, Emil Karol: *Kauza Štefánik: legendy, fakty a otázky okolo vzniku Česko-Slovenskej republiky*. Matica slovenská, Ružomberok: 2004
- Koprda, Pavol (ed.): *Italoslovaca II*. UKF, Nitra: 2014
- Lipták, Lubomír: *Slovensko v 20. storočí*. Kalligram, Bratislava: 1998
- Mazzini, Giuseppe: *Lettere slave*. G. Laterza, Bari: 1939
- Rychlík, Jan: *Češi a Slováci ve 20. století. česko-slovenské vztahy 1914 – 1945*. Academic Electronic Press, Bratislava 1997.
- Santorto, Stefano: *L'Italia e l'Europa orientale: diplomazia culturale e propaganda 1918 – 1943*. Franco Angeli, Milano: 2005.
- Scioscioli, Massimo: *Giuseppe Mazzini: i principi e la politica*. Guida Editori, Napoli: 1995.

---

to, appena blandamente smentita dal Governo dietro le rimostranze energiche di questa Regia Legazione” in: ASD, busta 932, 22. 6. 1919.

Annotazione di alcuni libri di italianistica usciti nel 2017

Natália Rusnáková

***Danteho raj* / Pavol Koprda, Antonio Gagliardi, Nitra: UKF, 2017. – 664 s. – ISBN 978 – 80-558 – 1204-5.**

Il frutto della collaborazione internazionale dei due dantisti ci presenta l'analisi dettagliata delle singole cantiche del Paradiso dantesco, considerando svariati aspetti del testo: i postulati filosofici e religiosi su cui sorge il tessuto testuale, le relazioni contestuali e interpersonali, la stessa struttura del testo rispetto ad altre parti della Commedia, l'immaginario poetico usato e altri. Utile approfondimento per i dantisti e non.

***Milena Lenderová, Donne in viaggio. Le viaggiatrici delle terre ceche e la loro immagine dell'Italia negli anni 1782 – 1936.* Pardubice: Univerzita Pardubice, 2017, 280 s. ISBN 978 – 80-7560 – 096-7.**

Il volume della storica di cultura Milena Lenderová (Università di Pardubice) è dedicato all'immagine dell'Italia come vista dalle viaggiatrici provenienti dalle terre boeme. Si cita dalla copertina: „Sulla base di 16 testi che comprendono relazioni di viaggio, diari, appunti di viaggio e racconti scritti da donne provenienti dalle terre ceche negli anni tra il 1782 e il 1935, questa pubblicazione ci presenta le strutture turistiche italiane di quel periodo e le riflessioni soggettive sul Paese da parte di viaggiatrici di età diversa e di diversa posizione sociale. Il testo coglie gli stereotipi che influenzano la valutazione della sua popolazione e di suoi monumenti ed esamina le possibili fonti d'ispirazione per tali viaggi, prendendo in considerazione sia le guide di viaggio a stampa che le opere letterarie. Definisce le caratteristiche fondamentali di questo tipo di autobiografia femminile e cerca di rispondere alla domanda se e come i viaggi delle donne si differenzino da quelli degli uomini.“

Francesco Bianco, Jiří Špička (a cura di), *Perché scrivere? Motivazioni, scelte, risultati*. Firenze, Franco Cesati, 2017, 616 pp. Atti del convegno internazionale di studi (Olomouc, 27 – 28 marzo 2015)

Gli atti di convegno presentano riflessioni sulla funzione e fattibilità dell'enunciato scritto, privilegiato nei secoli passati, ma sembrante di essere sfavorito negli ultimi decenni. Nonostante ciò la quantità della produzione scritta aumenta. Gli autori si pongono le domande „perché si scrive?“ „come si sceglie la lingua in cui si scrive?“ „quali sono le determinanti che influiscono sulla forma e sul contenuto?“ La prospettiva del volume copre la storia della lingua e a quella della letteratura, la glottodidattica e la critica letteraria, l'italianistica e la comparatistica, spesso con sbocchi interdisciplinari.

Jitka Křesálková, *Italská literatura v Čechách a na Slovensku*. Praha: Univerzita Karlova – Filozofická fakulta, 2017, pp. 644, ISBN 978 – 80-7308 – 720-3.

La bibliografia delle traduzioni delle opere degli autori italiani in ceco e in slovacco è uno strumento fondamentale per lo studio della ricezione della letteratura italiana in ambito letterario ceco e slovacco. L'autrice aveva pubblicato la sua prima bibliografia già nel 1991 e integra la raccolta dei dati fino all'anno 2015. Nella bibliografia figurano libri a stampa, traduzioni incluse in antologie della letteratura italiana e traduzioni di testi teatrali rimasti in forma dattiloscritta presso gli archivi teatrali. La struttura della bibliografia è dominata dall'ordine alfabetico secondo il nome dell'autore, ma il volume comprende anche l'indice dei traduttori, la tabella cronologica delle traduzioni e una breve storia della ricezione della letteratura italiana dal Quattrocento agli ultimissimi anni.

Ivan Šuša, *Talianska literatúra v slovenskom prekladovo-recepčnom kontexte po roku 1989*. Belianum, UMB Banská Bystrica, 2017. ISBN 978 – 80-557 – 1262-8.

Il volume riassuntivo rappresenta un catalogo delle traduzioni dall'italiano nell'ambiente letterario slovacco negli ultimi decenni, cioè a partire dalla caduta del regime comunista in Cecoslovacchia. Chiarisce le dinamiche

editoriali, le scelte dei traduttori, il ruolo del marketing editoriale e i favori e gusti del pubblico nel contesto dell'intero settore editoriale slovacco.

Sante Graciotti, *Braterstwo myśli i uczuć. Italia, Polska i Słowiańszczyzna w kręgu kultury europejskiej XV-XVIII wieku.* A cura di A. Nowicka-Jeżowa i K. Wierzbicka-Trwoga, Neriton, Warszawa 2016.

Il libro sintetizza il pensiero umanistico di Sante Graciotti, concentrandosi sull'idea dell'Europa comune nell'epoca moderna. Evidenzia il rapporto tra la formazione dell'Europa slava e il suo condizionamento dal rinascimento e umanesimo italiano. La teoria degli insiemi aiuta a capire la struttura non soltanto delle letterature, ma anche delle singole culture europee che solo parzialmente si intersecano, ma tuttora risultano concentriche.

XVIIª EDIZIONE DELLA SETTIMANA DELLA LINGUA ITALIANA NEL MONDO

Natália Rusnáková, Monika Pamulová Šavelová

Il Dipartimento di Lingue Romanze ha partecipato, anche quest'anno, all'evento della *Settimana della lingua italiana nel mondo* organizzato dal Ministero degli Affari Esteri e della Cooperazione Internazionale. Nella XVIIª edizione, dal tema *L'italiano al cinema, l'italiano nel cinema*, le dott.sse Rusnáková e Šavelová hanno preparato, tra il 16 e il 20 ottobre 2017, delle lezioni e dei workshop tematici per gli studenti.

La dott.ssa Rusnáková, sulla base dell'orientamento della disciplina *L'italiano come lingua dell'arte*, nel corso della lezione denominata *Raccontare il mondo dell'arte*, ha presentato agli studenti alcuni film sugli artisti italiani e sulle loro opere. Gli studenti hanno potuto osservare e paragonare diversi generi cinematografici, la presenza o l'assenza del metalinguaggio dell'arte in relazione all'argomento dei film e del pubblico e inoltre hanno avuto la possibilità di giudicare la funzione didattica delle pellicole presentate. Sono stati proposti filmati della mediazione interpretativa *I colori della passione* (film del regista Lech Majewsky su Pieter Bruegel sr.), della storia d'amore nell'ambito artistico *I colori dell'anima* (film di Mick Davis sui retroscena della produzione di Amedeo Modigliani), del ciclo educativo della RAI *La vita di Leonardo da Vinci* e del multigenere "mockumentary" di nuovissima produzione di Bruno Colella *My Italy*, rappresentante il metatesto cinematografico sull'arte contemporanea in Italia.

La dott.ssa Monika Šavelová ha preparato, grazie alla collaborazione con l'Istituto italiano di cultura a Bratislava, la proiezione della commedia *La mafia uccide solo d'estate* (2014) sulle vicende della crescita e degli innamoramenti di un ragazzo nella Palermo controllata dalla mafia. In collaborazione con le studentesse del secondo e del terzo anno del baccalaureato è stata anche proposta una serie di presentazioni dedicate a diversi aspetti della cinematografia italiana.

Tímea Lazorová, Dominika Lejková e Mária Lukáčová hanno presentato il dramma dai toni romantico-commediografici del famoso attore, regista e recitatore italiano Roberto Benigni *La vita è bella*, che ci ha riportato

nell'atmosfera aspra dei campi di concentramento nazisti. Indiscutibilmente, questa elaborazione cinematografica da maestro, premiata con tre Premi Oscar, ci ha ricordato che la realtà crudele di un certo regime si può descrivere anche in forma divertente, accettabile per gli spettatori, e, anzi, a lieto fine.

Barbora Hyková, Katarína Kmeťová e Lucia Sikelová hanno deciso di presentare tre registi italiani di fama mondiale e la loro produzione. Giuseppe Tornatore è diventato famoso grazie a film come *La leggenda del pianista sull'oceano* (1998), su motivi del libro *Novecento* di Alessandro Baricco (il pubblico slovacco ha potuto conoscere questo monologo teatrale grazie al *Divadlo v podpalubí* (Teatro della stiva) di Bratislava, con Kamil Mikulčík nel ruolo principale); *The Best Offer* (2013), film in inglese, creato in collaborazione con il compositore Ennio Morricone; o *La corrispondenza* (2016) sull'amore a distanza tra una studentessa e il suo professore, con le star Olga Kurylenko e Jeremy Irons. Paolo Sorrentino, regista d'origine napoletana, è conosciuto soprattutto tramite la sua rappresentazione della bipolarità della vita e dell'arte e la ricerca della bellezza, quella vera e accecante, spesso nascosta sotto una superficie non molto attraente, rappresentate nel film sulla società decadente romana *La grande bellezza* (2013). Giacomo Campiotti è diventato noto grazie alle sue storie ispirate dalla realtà, come ad esempio la storia del medico napoletano dei poveri dal grande cuore, riproposta nella pellicola *Giuseppe Moscati – L'amore che guarisce* (2007) e grazie alla miniserie televisiva per la RAI di ambientazione medica *Braccialetti rossi* (2014).

Lucia Káčeriková, Eva Farkašová e Mária Čičová ci hanno presentato il dramma italiano-francese, opera di uno dei più famosi registi italiani del secolo XX, Federico Fellini, *La dolce vita* (1960), con Marcello Mastroianni e Anita Ekberg. Questo film di culto ha vinto, oltre ad altri premi, il Premio Oscar e la Palma d'Oro.

L'evento, svoltosi sotto l'alto patronato del presidente della Repubblica Italiana, con la cooperazione internazionale e con l'aiuto dell'Accademia della Crusca, ogni anno aiuta nella promozione della lingua e cultura italiana nel mondo e noi della sezione di Italianistica del Dipartimento di Lingue Romanze siamo lieti di averne potuto fare parte attiva anche quest'anno, grazie alla collaborazione dei nostri studenti.

Traduzione dallo slovacco di Monika Pamulová Šavelová

PREKLADATEĽSKÁ SÚŤAŽ

Monika Pamulová Šavelová

Katedra romanistiky už po štvrtý raz organizovala počas Týždňa vedy a techniky 2017 *Deň s románskymi jazykmi*. Jeho súčasťou je už tradične aj prekladateľská súťaž určená pre všetkých študentov románskych jazykov. Tento rok organizátori vybrali tri súťažné texty: francúzsky, španielsky a taliansky. Francúzštinárov potrápil krátky úryvok z románu *Les Désorientés* (Bezradní, 2012) od libanonsko-francúzskeho spisovateľa menom Amin Maalouf. Autor sa zaoberá témami ako imigrácia a hľadanie vlastnej identity. Za svoje diela bol ocenený viacerými cenami, napríklad Goncourtovou cenou (1993). Taliančinári prekladali krátku poviedku plnú rozprávkových prvkov z pera Antonia Gramsciho, publikovanú *post mortem* v zbierke *Lettere dal carcere* (Listy z väzenia, prvé vydanie r. 1947). Gramsci bol politický väzeň počas Mussoliniho vlády, ktorý sa nevzdával túžby šíriť kultúru, umenie medzi popolitý ľud. Ťažiskom jeho úvah bola pozícia kultúry chápaná ako nevyhnutná zložka pre uskutočnenie sociálnej zmeny. Uvedené dielo prinieslo autorovi ešte v roku prvého vydania literárne ocenenie Premio Viareggio. Španielsky text známej súčasnej autorky Cristiny López Barrio – úryvok z príbehu o láske, pomste a vášni – vyšiel aj v slovenskom preklade dr. Petry Pappovej pod názvom *Dom nenaplnených lások* (*La casa de los amores imposibles*, 2010; v slovenčine 2015).

Posudzovatelia prekladov hodnotili bodovo i slovne, pričom sa zamerali najmä na štylistickú stránku, prácu na úrovni morfo-syntaxe, zrozumiteľnosť a ekvivalenciu cieľového textu či prítomnosť negatívnych posunov. Druhé kolo súťaže predstavovala diskusia, v rámci ktorej sa študenti a posudzovatelia – za účasti divákov – zišli pri okrúhlym stole, aby diskutovali o preklade, problémoch, s ktorými sa museli popasovať, no diskutovalo sa i o rôznych prekladateľských orieškoch či osobných skúsenostiach, najmä vďaka vyučujúcim a doktorandom Katedry romanistiky, ktorí sa prekladu aktívne venujú.

Súťaž oslovila rôzne ročníky, odbory i programy, o čom svedčí aj rebríček umiestnených študentiek. Víťazkou sa stala **Bc. Katarína Bartošová** (študentka 2. ročníka magisterského stupňa v odbore Taliansky jazyk a kultúra), 2. miesto obsadila študentka 1. ročníka bakalárskeho štúdia **Katarína**

Dubecká (UAP anglický jazyk a taliansky jazyk) a na 3. mieste sa umiestnila **Miriama Krchová** (študentka 3. ročníka bakalárskeho štúdia Masmediálne štúdiá s integrovaným vyučovaním francúzskeho jazyka). Oceneným študentkám srdečne blahoželáme a zároveň ďakujeme všetkým zúčastneným, že nazbierali odvahu a zapojiť sa, a nemeššia vďaka patrí kolegom i posudzovateľom textov.